

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Τεύχος 115 • Οκτώβριος 1991 • Δοχ. 500

Τά Βαλκάνια κι εμείς

Άριστεροί χωρίς Άριστερά

ο πολίτης

Όκτώβριος 1991

Τεύχος 115

Κέκροπος 2, 10558 Αθήνα

Τηλ. 3239645, 3228791

Τιμή τεύχους 500 δρχ.

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Χάρης Γολέμης, Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτρα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καρβουράρης, Γιώργος Καρράς, Γιάννα Κατσιαμπούρα, Διονύσης Καφάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κινττή, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιβαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Αριστείδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Αντρέας Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσινόρεμα

Έκδοτης: Άγγελος Έλεφάντης, Κέκροπος 2, Αθήνα 105 58, τηλ. 3228791, 3239645. Διαχείριση: Σπύρος Δελέγκας. Έκτύπωση: Θαν. Γκόνης, Χαριλάου Τρικούπη 18, τηλ. 3620383.

Επιμέλεια, διόρθωση: Γιάννα Κατσιαμπούρα.

ΠΡΟΣΦΟΡΑ

Όλα τὰ τεύχη
του ΠΟΛΙΤΗ
από τό 1 έως τό 102
(1976-1989)
μόνο μέ 10.000 δρχ.

Περιεχόμενα

Κάθε μήνα, Πολιτική «λύση»	4
Γιώργου Καρρά, Νύχτες μέ τόν έχθρό μου	5
Σταύρου Λιβαδά, Τρομοκράτες καί τρομολόγοι, τρομονόμος καί τρομοκράτος	7
Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου, Τά Βαλκάνια κι ἐμεῖς	10
Κάρλ-Μάρκος Γκράους, Ἡ μοναξιά τῶν Βαλκανίων	16
Πέτερ Χάντκε, Εἰς ἀνάμνησιν τῆς Σλοβενίας	17
Ἰμμάνουελ Γκάις, Παλαιά καί νέα σύνορα στήν Εὐρώπη	23
Άγγελου Έλεφάντη, Ἀριστεροί χωρίς Ἀριστερά	28
Άντώνη Λιάκου, Πρέπει νά ἐπαναπροσδιορίσουμε τήν ἐννοια τῆς Ἀριστερᾶς;	36
Βούλας Τσινόρεμα, Εὐρώπη καί πολιτισμός	40
Κώστα Σταμάτη, Ἱεραρχική ἢ δημοκρατική διάρθρωση τῆς ἀκαδημαϊκῆς κοινότητος	51
Λευτέρη Πανούση, Ὁ ἄνθρωπος-παγίδα	55
Βρασίδα Καραλή, Ἡ ποίηση τοῦ Νάσου Βαγενᾶ ἢ τό ἀδιέξοδο τῆς ἀμορφίας	57
Γιάννη Ν. Μπασκόζου, Γιά τίς Βραδιές Μπαλέτου τοῦ Α. Πανσέληνου	65

Ἐξώφυλλο Γιώργου Χατζημιχάλη

Άγαπητέ ἀναγνώστη

Άνανέωσε τή συνδρομή σου. Ἡ συνέχιση τῆς ἔκδοσης τοῦ ΠΟΛΙΤΗ ἐπαφίεται στή συμπαράστασή σου. Γιά νά ἀνταπεξέλθουμε στό δυσβάσταχτο κόστος δέν ἔχουμε ἄλλον τρόπο ἐκτός ἀπό τή συνδρομή τῶν ἀναγνωστῶν πού θεωροῦν τόν ΠΟΛΙΤΗ δικό τους ἔντυπο.

Συνδρομή ἐσωτερικοῦ (12 τεύχη) δρχ. 5000
Συνδρομή ἐσωτερικοῦ (6 τεύχη) δρχ. 2500
Φοιτητική (12 τεύχη) δρχ. 3000
Ἐξωτερικοῦ, Εὐρώπης (12 τεύχη) δρχ. 6000
Ἐξωτερικοῦ, Εὐρώπης (12 τεύχη) δρχ. 3000
ΗΠΑ, Καναδάς Αὐστραλία (12 τεύχη) δρχ. 7000

Ἡ πολιτική λύση: Παραιτηθεῖτε!

Λύση υπάρχει όταν ἐπιλύεται ἓνα πρόβλημα. Ποιό ἦταν τό πρόβλημα; Ἐάν ἔρθουμε στό 1989 —δέν εἶναι μακριά— τό πρόβλημα ἦταν ἡ «κάθαρση». Δηλαδή, ἡ κάθαρση τοῦ δημόσιου βίου, ἡ ἐξυγίανση τῶν θεσμῶν, πού ταλαιπωρήθηκαν ἀπό τόν τρόπο πού τό ΠΑΣΟΚ διαχειρίστηκε τά πράγματα, λόγω τοῦ σκανδάλου τῆς ἐξουσίας τοῦ ΠΑΣΟΚ, πού ἔκφρασή του ἦταν καί τό σκάνδαλο Κοσκωτᾶ. Ὁ ἐλληνικός λαός, λειτουργώντας τότε πολιτικά καί ὠριμα, ἀφῆρεσε τήν ἐξουσία ἀπό τό ΠΑΣΟΚ καί τό ἔστειλε στήν ἀντιπολίτευση. Ἦταν μιὰ κατ' ἀρχήν λύση. Ὑστερα ἡ συνεργασία Συνασπισμοῦ - Ν.Δ., πού ἀπέβλεπε στό τσάκισμα τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τή σύλληψη μέρους τῶν ψήφων του, ποινικοποίησε τήν ὑπόθεση. Σκέφτηκαν δηλαδή οἱ ἄνθρωποι, ὅτι ἡ ἀπειλή νά πάει ὁ Α. Παπανδρέου καί ὑπουργοί του στόν Κορυδαλλό θά πολλαπλασίαζε τίς διαρροές, τίς μικροδιασπάσεις, τίς διαφοροποιήσεις. Ἡ λύση αὐτή ἔφερε τό ἀντίθετο ἀποτέλεσμα: συσπείρωτη τῶν δυνάμεων τοῦ ΠΑΣΟΚ γιά νά σωθεῖ ὁ Σωτήρας. Ἡ ποινική διαδικασία, τό σῆριαλ τῆς δίκης τοῦ αἰῶνα, κατέληξε σέ ἀδιέξοδο γελοιοποιώντας ὅμως κάθε ἔννοια πολιτικῆς.

Τότε, οἱ ἴδιοι ἀκριβῶς πού πρωταγωνίστησαν γιά τήν ποινικοποίηση τῆς ὑπόθεσης: Κύρκος, Γιάνναρος, Ἀνδρουλάκης, καί μέ πλήρη συμφωνία τῶν ὑπολοίπων σκέφτηκαν τήν πολιτική λύση. Τό κλείσιμο τῆς ὑπόθεσης διότι πέρασαν δύο χρόνια. Ἡ πρόταση δέν πέρασε ἀκόμη στήν ΕΑΡ καί τόν Συνασπισμό. Κάποιοι ἄλλοι ἐπιμένουν στήν περαιώση τῆς δίκης, στήν ὀλοκλήρωση τοῦ ἀρχικοῦ σφάλματος.

Μπροστά βαθῦ καί πίσω ρέμα. Δέν υπάρχει λύση. Ἡ ὀλοκλήρωση τῆς δίκης θά εἶναι ἡ διά τῆς δικαστικῆς ὁδοῦ πολιτική ἀθώωση τοῦ ΠΑΣΟΚ. Τό κλείσιμο τῆς δίκης θά εἶναι γενικός ἐξευτελισμός. Δέν ἐξυγιαίνονται ἔτσι οἱ θεσμοί. Θά μπορούσε ὅμως, παρά τό βαρῦ τίμημα, νά σωθεῖ ἡ τιμή τῆς Ἀριστερᾶς. Οἱ πρωταγωνιστές τοῦ φιάσκου νά παραιτηθοῦν. Νά μήν ἐπιμένουν ἄλλο νά σώσουν τήν Ἑλλάδα καί τήν Ἀριστερά. Αὐτό θά ἦταν μιὰ κάποια λύση.

Δια γυμνού σφάλλμας

Νύχτες μέ τόν έχθρό μου

Επί ατέλειωτα χρόνια τό βάρος τῆς ΕΣΣΔ καί τοῦ ΚΚΕ συνέθλιβε τίς προσπάθειες τῆς λεγόμενης ἀνανεωτικῆς Ἀριστεράς νά βρεῖ ἀπαντήσεις γιά ἄνω καί γιά ἄνω. Ὅλοι μας καλούμασταν συνεχῶς νά ἐξηγούμαστε, ἀκόμα καί νά ἀπολογούμαστε, γιά πράγματα πού δέν ἦταν δικά μας, πού μᾶς ἦταν ἐχθρικά, πού τά πολεμούσαμε. Ἀλλά θέλαμε, λέγαμε καί κάναμε, γι' ἄλλα μᾶς ἐγκαλοῦσαν κι ἄντε νά ξεχωρίσεις τά μέν ἀπό τά δέ. Τό ἄν πορευτήκαμε ἐμεῖς σωστά, τό ποιοί ἀκριβῶς ἦμασταν αὐτοί οἱ «ἐμεῖς», τό πόσων λογίων ἦμασταν — αὐτά εἶναι βέβαια μιά (κάπως) διαφορετική ἱστορία. Ἐκεῖνο πού ἐπισημαίνεται ἐδῶ εἶναι τό ἀσφυκτικό πλαίσιο στό ὁποῖο ὑπῆρξαμε.

Ὅσπου τώρα ἡ ΕΣΣΔ χάνει, καί τυπικά πλέον, καί τά δύο σίγμα της καί τό δέλτα, ἀκόμα καί τό ἔφιλον. Βγαίνει ἀπ' τή μέση. Κι ἀντί λοιπόν ν' ἀνοίγει πιά ὁ δρόμος γιά τίς «ύγιεις» δυνάμεις τοῦ σοσιαλισμοῦ, ὅπως ἴσως θά περίμενε μιά κάποια ἀριστερή, ἀφελῆς αἰσιοδοξία, ἀντί νά ἐλευθερώνονται οἱ δίαυλοι ὥστε μέ νέα ὀρμή νά ἀνταμῶσει ὁ δικός μας «πραγματικά συνεπής» σοσιαλισμός εὐήκοα ὦτα καί νά λυθοῦν τά χέρια μας γιά ἀριστερές πολιτικές — ἀντί γι' αὐτά λοιπόν βρισκόμαστε σήμερα στόν πάτο κι ἀκόμα παρακάτω. Σήμερα δέν εἶναι πιά μόνο τό περιεχόμενο τῶν λέξεων πού μᾶς διαφεύγει. Σήμερα δέν ξέρουμε πλέον καν ποιές εἶναι οἱ ἴδιες οἱ λέξεις πού θά πρέπει νά ἀναζητήσουμε ἢ νά φτιάξουμε γιά νά μᾶς χαρακτηρίσουν. Κι ἀκόμα: τί καί ποιούς νά χαρακτηρίσουν. Τόσα χρόνια ὁ έχθρός μᾶς ἔλιωνε· σήμερα καταστρέφεται καί νά πού μᾶς παίρνει κι ἐμᾶς «μαζί του» τό ποτάμι.

Ἀθῶα θύματα, λοιπόν, μιᾶς ἱστορικής μπλόφας γιά ἀλλότριες ὑποθέσεις; Τυχαῖοι περαστικοί πού βρέθηκαν, ἄσχετοι, ἔρμαια μιᾶς συμπαιγνίας τῆς ΕΣΣΔ μέ τήν ἱστορία εἰς βάρος μας; Ἀνύποπτη λεία στά χέρια κάποιων κακῶν πού μᾶς ἔβαλαν, ἄθελά μας, στή μέση σέ πράγματα πού δέν μᾶς ἀφοροῦσαν; Πολύ μεταφυσικό γιά νά ἔναι ἀληθινό. Ἡ πραγματικότητα εἶναι πῶς σύνθετη ἀπ' ὅσο ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ ἡ φράση «γιά πράγματα πού δέν ἦταν δικά μας». Πῶς σύνθετη γιά ὀρισμένους, ἐννοεῖται. Γιατί γιά ἄλλους, ἐκείνους πού πιστεύουν ὅτι ἡ σοσιαλδημοκρατική ἐνσωμάτωση τοῦς ἀνοίγει ἐλπιδοφόρες προοπτικές γιά τίς ἐκλογές καί τήν ἐξουσία, ἡ φράση ἴσχυε στό ἀκέραιο.

Γιά τοῦς ὑπόλοιπους ὅμως; Γιά ἐκείνους δηλαδή πού, γιά παράδειγμα, πίστευαν ὅτι, ὅπως γραφόταν πρῖν ἀπό τρία χρόνια στήν Ἐποχή, «στό κάτω κάτω οἱ κομμουνιστές τῆς ἀνανέωσης μποροῦν σήμερα νά εἶναι σοφότεροι. Ξέρουν ὅτι στίς μέρες μας ἡ ἀντίθεση μέ τόν φιλοσοβιετισμό, μέ τό ΚΚΕ, δέν ὑπῆρξε μόνο δείγμα ὑγείας ἀλλά ἐνίοτε ἔκρυβε μέσα της γιά ὀρισμένους καί ἐκδοχῆς μεταρρυθμιζομένου, τῆς παραίτησης, τῆς ἐνσωμάτωσης ἄν ὄχι —ἰδεολογικά— καί τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικομμουνισμοῦ. Καί ἡ ἀνανεωτική κομμουνιστική Ἀριστερά οὐδέποτε εἶχε, ἀπό τήν ἀρχή, τήν πολυτέλεια νά διαλέγει ἕναν κάθε φορά ἀντίπαλο: ἦταν ἀναγκασμένη νά ἐπιβιώσει ἀνάμεσα στά διασταυρούμενα, ἀλληλοτροφοδοτούμενα πυρά τῶν φιλελεύθερων ἀπόψεων πού ὡς δημοκρατία ἐννοοῦν τήν ἀστική, τῶν παραδοσιακῶν φιλοσοβιετικῶν ἀπόψεων πού ὡς δημοκρατία ἐννοοῦν τήν ἀπόλυτη κυριαρχία τοῦ ἐκτρώματος κόμμα-κράτος καί ἐκδοχῶν τῆς ἴδιας τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστεράς πού ὡς δημοκρατία ἐννοοῦν τήν ἄρνηση τῆς μή-ἀστικῆς δημοκρατίας, δηλαδή τήν συναντοῦν ὄχι ἀπευθείας ἀλλά ὡς «ἄρνηση τῆς ἄρνησης».

Καί οἱ τρεῖς παραπάνω στάσεις ἀπέναντι στόν «ὑπαρκτό σοσιαλισμό» — ἡ φιλελεύθερη, ἡ σοσιαλδημοκρατική, ἡ φιλοσοβιετική — ταῦτιζαν, ἡ καθεμιά γιά τοῦς δικούς της σκοπούς, ΕΣΣΔ καί σοσιαλισμό, ΕΣΣΔ καί κομμουνισμό. Ἀκόμα παραπέρα (ἄν ὑπάρχει παραπέρα) καί οἱ τρεῖς τοῦς συνέπιπταν στό ὅτι τελικά σάν μοναδική ἐναλλακτική πρόταση στήν ἀστική δημοκρατία παρουσιάζονται οἱ ἐκλογές τοῦ τύπου 99,9%. Αὐτή ἡ σύγκλιση πολιτικῶν καί ἰδεολογικῶν ἀναγκῶν σφράγιζε καθοριστικά τή συντριπτική πλειοψηφία τῶν ἀπόψεων πού ἀκούγονταν, τῶν συγκρούσεων πού διεξάγονταν. Ἐπεκράτησε σχεδόν ὀλοκληρωτικά στήν κοινωνία συνολικά καί, μέ τόν ἕναν τρόπο ἢ τόν ἄλλο, «κατέκτησε τίς μάζες». Αὐτή ἡ ἀντικειμενικότητα θά λέγαμε, μέ τήν ὁποία ἡ ταῦτιση ΕΣΣΔ = κομμουνισμός, ΕΣΣΔ = μόνη δυνατή κριτική στήν ἀστική δημοκρατία προσδιόρισε τήν ὅποια περί σοσιαλισμοῦ συζήτηση, ἦταν βέβαια ἀποτέλεσμα ἰδεολογικῶν συγκρούσεων, ἀλλά οἱ τελευταῖες δέν διεξάγονται ἐπί καθαρῶν ἰδεῶν. Λέγαμε «ὑπαρκτός σοσιαλισμός». Τό ὑπαρ-

Δια γυμνού σφάλλου

κτός όμως δέν ήθελε εισαγωγικά. Γιατί τέτοιος ήταν: πραγματικός, χειροπιαστός, μέ αντικειμενική υπόσταση. Δέν ήταν μέν σοσιαλισμός, όμως υπήρχε. Τό ότι άκριβώς υπήρχε επέτρεπε και στίς αυθόρμητες ιδεολογίες τών εργαζομένων νά βρίσκουν «πρακτικές» διεξόδους ένταξης αλλά και στίς πολιτικές δυνάμεις και ιδεολογίες νά οργανώνουν συνεχτικά τά αυτόνομά τους. (Γιά νά είμαστε δέ και άπολύτως ειλικρινείς: τό ότι αυτός ό αυτοαποκαλούμενος σοσιαλισμός άκριβώς υπήρχε είναι κυρίως εκείνο πού «νομιμοποιούσε» μέσα στην κοινωνία ευρύτερα μία συζήτηση για τόν σοσιαλισμό. Τό ότι εκεί υπήρχαν πράγματα φερόμενα ως σοσιαλιστικά τροφοδοτούσε και διεύρυνε τό πλαίσιο και τό ενδιαφέρον για τή συζήτηση του τί είναι σοσιαλισμός. Υπήρχε δηλαδή μία συζήτηση ήδη ντεφάκτο άνοιχτή στην κοινωνία στην όποία δέν μπορούσαμε παρά νά ένταχθούμε, μόνο πού βέβαια οί όροι της σχεδόν μās απέκλειαν εκ τών προτέρων...).

Μέσα σέ αυτό, λοιπόν, τό δεδομένο πλαίσιο ωμών ταυτίσεων και ίσοπεδώσεων, ή λεγόμενη άνανεωτική 'Αριστερά ήταν υποχρεωμένη νά υπάρξει γιατί τούτο ήταν τό γήπεδο πού ή κοινωνία είχε κατ' άρχήν όρίσει. Νά τό αλλάξουμε δέν μπορούσαμε, ίσως και νά μήν γινόταν. 'Οφειλε κι αυτή λοιπόν νά ταυτίσει τήν ΕΣΣΔ μέ τόν εκεί «σοσιαλισμό», όμως διακρίνοντάς τον παράλληλα μέ ριζικό τρόπο από τόν «άλλον» — μόνο πού ό τελευταίος ήταν ύραμα άσαφές, άκατέργαστο, άόριστο άπέναντι στην καταπλακωτική ύλικότητα του σοβιετικού. Καί νά 'ταν μόνο αυτό. Γιατί και ή απόρριψη του δίδυμου ΕΣΣΔ- «ύπαρκτός σοσιαλισμός», όσο κατηγορηματική, άποδεικνυόταν συνεχώς από τό παράθυρο ότι δέν μπορούσε από τά πράγματα νά είναι πάντοτε καθαρή και άμιγής. Καί δέν μιλάμε για εκείνους πού χονδρικά για σοσιαλισμό τόν νόμιζαν, ό όποιος άπλως χώλαινε στον τομέα δημοκρατία (ή Αύγή χρόνια όλόκληρα άκύρωνε τήν όποια κριτική της μέ μεταφρασμένα άρθρα του Νοβόστι για τήν παραγωγή άτσαλιού). Καί οί άλλοι όμως από τήν ίδια ιστορική μήτρα κατάγονταν, ή ΕΣΣΔ δέν ήταν παρά τό άποκορύφωμα, κατά κοινότητα όμολογία, τής κοινής τους ιστορίας. Κι αυτοί κομμουνιστές ήταν μέ κοινό παρελθόν πού, όσο άνάποδα και κριτικά νά τό εκτιμούσαν, παρέμενε είτε τούς άρεσε είτε όχι παρελθόν τους. Καί ακόμα: ή ίδια ή ολοκληρωτική απόρριψη τής ΕΣΣΔ έμοιαζε λειψή και ίσως ίσως υποκριτική στην τρέχουσα κυρίαρχη λογική γιατί δέν άποτελούσε βέβαια για μās απόρριψη π.χ. και τής 'Οκτωβριανής 'Επανάστασης ή τών πρώτων σοβιέτ όταν όλοι οί ύπόλοιποι, οί πάντες, ταύτιζαν γραμμικά τά πάντα από τόν Μάρξ μέχρι τόν 'Αντρόπωφ. Πειστικός ήσουν δηλαδή, και αυτό σου ζητούσαν, μόνο άν σέ γενικές γραμμές άπέριπτες ή άποδεχόσουν όλο τό πακέτο.

Και τέλος. Τά πράγματα δυσκόλευαν ακόμη περισσότερο γιατί βέβαια ήμαστε και παραμείναμε στην 'Αριστερά: Οί ύπόλοιποι άριστεροί δέν μās ήταν ξένοι, κι αυτοί σοσιαλισμό ήθελαν έστω κι άν ό «ύπαρκτός» τούς έπεφτε πύό πρόχειρος, οικείος, χειροπιαστός. 'Ο κοινός μας χώρος, περιττό νά τό πούμε, ήταν ό χώρος τής 'Αριστεράς. 'Η λέξη στά αυτιά τής κοινωνίας δέν σήμαινε φυσικά αυτό πού ήμαστε έμεεις. 'Αλλά ούτε και κάτι έντελως ξένο, γιατί λόγο δέν θά 'χαμε τότε νά μένουμε στην 'Αριστερά.

Τέτοιοι ήταν οί πραγματικοί όροι μέ τούς όποιους υπήρξαμε τόσα χρόνια. Δέν τούς διαλέξαμε — αλλά και κανείς δέν μās τούς επέβαλε. 'Οντας άριστεροί μείναμε μέσα στην 'Αριστερά μαζί μέ τόν γιγάντιο συγχάτικο, σέ συνεχή έχθρότητα, σέ πόλεμο μαζί του αλλά και συνεχώς «έτεροπροσδιοριζόμενοι» στά μάτια τής κοινωνίας. Μονίμως έγαλούμενοι για πράγματα πού όντως δέν ήταν δικά μας αλλά πού άποτελούσαν τό πλαίσιο μέσα στο όποιο όφειλαν νά παλέψουν οί όσες (συνώνυμες...) ιδέες είχαμε. 'Ισως δέν είναι σκληρό νά πούμε ότι, τελικά, δέν είχαμε φαίνεται και πολλές. Φιλελεύθεροι, σοσιαλδημοκράτες και φιλοσοβιετικοί όριζαν ένα περίγραμμα πού κατακερμάτιζε τήν ταυτότητά μας, ενώ ταυτόχρονα —και αυτή είναι ή είρωνεία— έδινε, σέ συνδυασμό μέ τήν ύπαρξη τής ΕΣΣΔ και τά ζητήματα πού εκείνη ως «σοσιαλισμός» έθετε, τήν ψευδαίσθηση δυνατοτήτων μεγαλύτερων άπ' όσες υπήρχαν για νά τεθούν στην κοινωνία τά προβλήματα του σοσιαλισμού, υπερέβαλε τήν παρουσία τής άνανεωτικής 'Αριστεράς μέ τρόπο σχεδόν «δοτό» κρύβοντας σέ τελική άνάλυση τήν όποια γύμνια μας. Μπορούσαμε νά μιλάμε μέ τόση άνεση περί σοσιαλισμού γιατί, πάνω άπ' όλα, ό σοσιαλισμός υπήρχε έστω κι άν δέν ήταν σοσιαλισμός.

'Από αυτή τή σκοπιά, άν αυτοί δηλαδή υπήρξαν οί πραγματικοί όροι μέσα στους όποιους εκ τών πραγμάτων λειτουργήσαμε ως άνανεωτική 'Αριστερά, δέν είναι ίσως τόσο παράξενο τελικά πού, φεύγοντας από τή μέση ό συγχάτικος, πήρε μαζί του και τό σπίτι...

Γιώργος Καρράς

Δια γυμνού σφάλλμοῦ

Τρομοκράτες και τρομολάγνοι

(Σήριαλ ἀγνώστου ἀριθμοῦ ἐπεισοδίων)

Τό τρίτο ἐπεισόδιο τῆς νέας κοινωνικοπολιτικῆς σειρᾶς, στήν ὁποία συγκρούονται κυβέρνηση καί μερίδα τοῦ λεγόμενου δημοκρατικοῦ Τύπου, ἔληξε μέ τήν ἐξαγορά τοῦ ὑπολοίπου τῆς ποινῆς τῶν ἐπτά διευθυντῶν ἐφημερίδων καί τήν ἔξοδό τους ἀπό τή φυλακή.

Τό πρῶτο μέρος αὐτῆς τῆς σύγκρουσης, τήν ἐποχή τῆς ψήφισης τοῦ νόμου στή Βουλή, χαρακτηρίστηκε ἀπό συνεχεῖς ἀντεγκλήσεις καί ἀπειλές μεταξύ κυβέρνησης καί ἐκπροσώπων τοῦ Τύπου, στήν ὁποία ἐνεπλάκησαν καί κοινοβουλευτικοί καί μή θεσμικῶς κατοχυρωμένοι ἢ ἀτύπως ἀναγνωρισμένοι ἐπιφανεῖς ἐκπρόσωποι μας στοιχιζόμενοι ἐκατέρωθεν. Τά γεγονότα αὐτά συντείνουν στό νά φτιαχτεῖ ἡ ἀτμόσφαιρα καί νά καλλιεργηθεῖ τό ἐνδιαφέρον, ἡ ἀγωνία καί τό κλίμα ἀναμονῆς γιά τή συνέχεια.

Στό δεύτερο μέρος αὐτῆς τῆς σειρᾶς/ἐμφανίζεται ἡ «δράση», καθῶς οἱ ἄνθρωποι τῆς 4ης ἐξουσίας, θεματοφύλακες τῶν δημοκρατικῶν μας δικαιωμάτων καί ἐλευθεριῶν, ἀποφασίζουν ν' ἀγνοήσουν τόν «ἄδικο» νόμο καί παραπέμπονται γι' αὐτό τό λόγο ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης. Τό ἐπεισόδιο διακόπτεται πρίν τή δίκη γιά νά γιορταστοῦν τά ἱερά «μπάνια τοῦ λαοῦ», ὡστόσο ἡ ὅλη ἐξέλιξη, μέ τήν τροπή πού παίρνουν τά γεγονότα, ἀποτελεῖ μιάν ἀνάπλαση στίς μέρες μας τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους, καί φυσικό εἶναι νά τονωθεῖ τό ἐν γένει ἐνδιαφέρον. Ὁ Μητσοτάκης, ἰδιαίτερα πειστικός στό ρόλο τοῦ Κρέοντα, καί οἱ Φυντανίδης, Μαρούδας, Κουρῆς καί Σία, ὅλοι πετυχημένοι, ἐναλλασσόμενοι στό ρόλο τῆς Ἀντιγόνης, συμβάλλουν τά μέγιστα στήν ἐπιτυχία. Ἡ ἀγωνία ἐντείνεται καί συνοδεύει τούς θεατές σ' ὅλη τή διάρκεια τῶν διακοπῶν τους.

Τό τρίτο καί τελευταῖο μέρος, ὅπως ἐξελίχθηκε, ἀντάμειψε ἐν πολλοῖς τούς θεατές γιά τήν ἀναμονή τους, γιατί ἡ δράση ἐντάθηκε καί ἐμπλουτίστηκε μέ σασπένς καί «αἶμα». Οἱ κατηγορούμενοι καταδικάζονται καί διαλέγουν τελικά τό «δρόμο τῆς φυλακῆς» γιά νά συνεχίσουν ἀπό κεῖ ὡς τήν τελική νίκη τόν ἀγῶνα τους κατὰ τοῦ «τρομονόμου».

Τό ἐπεισόδιο κλείνει μέ τή θριαμβευτική ἔξοδο ἀπό τή φυλακή τῶν ἐπτά διευθυντῶν τῶν ἐφημερίδων, οἱ ὁποῖοι δέχονται ν' ἀναθεωρήσουν τήν πρόσφατη ἀπόφασή τους τῆς μάχης μέχρι ἐσχάτων πίσω ἀπ' τά σίδερα, ὕστερα ἀπό τήν ὀμόθυμη ἐπιμονή τοῦ λαοῦ. Ἡ λαϊκή ἐπιθυμία ἐκφράζεται ἀπό τούς ἐκπροσώπους τῶν ἀπανταχοῦ ἐνώσεων τῶν ἀνθρώπων τοῦ Τύπου καί τούς ἐσαεῖ ἐραστές τοῦ πνεύματος τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων, οἱ ὁποῖοι δραστηριοποιοῦνται ἰδιαίτερα ἐν προκειμένῳ. Οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ἐνώσεων, ἰδιοκτητῶν καί συντακτῶν τοῦ Τύπου, γνήσια «παιδιά τοῦ λαοῦ», προκειμένου νά ξαναφέρουν στήν πρώτη γραμμῆ τῆς μάχης γιά τήν ἐλευθεροτυπία τούς ἀδίκως ἐγκλεισθέντες, προσφέρουν γενναιόδωρα τά χρήματά τους γιά τήν ἀπελευθέρωση τῶν ἡρώων.

Σ' αὐτό τό ἐπεισόδιο δέν ἔλειψε καί ἡ συγκίνηση, ὅταν ἀπό κοντά παρακολοθησαμε τή βασανιστική διαδικασία, τήν ἐσωτερική σύγκρουση τῆς φωνῆς τῆς λογικῆς κι αὐτῆς τοῦ καθήκοντος πού ἔζησαν οἱ ἡρωες, πρίν πάρουν τίς ἀποφάσεις τους. Τήν πρώτη φορά, ὅταν διάλεξαν τελικά τή φυλακή ἀντί τῆς προσφυγῆς στό «ἐνδικο μέσα», παρ' ὅλο πού αὐτή τους ἡ πράξη ἀποτελοῦσε ἀναθεώρηση προηγούμενης διακηρυγμένης τους ἀπόφασης. Ὁδηγήθηκαν σ' αὐτή τήν αἰφνίδια ἀλλαγῆ μόλις διαπίστωσαν τή διαδικαστική παγίδα πού τούς ἔστηνε πετώντας τους τό γάντι ὁ Μητσοτάκης. Ἡ δεύτερη σκηνή πού ἀποτύπωνε αὐτή τήν ἐσωτερική σύγκρουση ἦταν ἡ στιγμή τῆς ἀπόφασής τους νά ὑποκύψουν στή λαϊκή ἀπαίτηση καί νά βγοῦν ἀπ' τή φυλακή...

Στό ἐπεισόδιο οἱ γοργές καί ἔντονες ἐναλλαγές τῶν σκηνῶν καί τῶν συναισθημάτων προσέφεραν ἕνα συναρπαστικό θέαμα καί τό ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε ἰδιαίτερα ἱκανοποιητικό, χωρίς νά μειώνεται καθόλου ἀπό ὀρισμένες σκηνοθετικές ἀβλεπίες, ὅπως π.χ. τό γεγονός ὅτι οἱ καταδικασθέντες ἦσαν ἐννέα καί οἱ φυλακισθέντες ἐπτά, καθ' ὅτι τούς κ.κ. Τεγόπουλο καί Μπόμπολα κανένας δέν τούς ἀναζήτησε νά τούς φυλακίσει ἢ καί νά τούς ἀπελευθερώσει στή συνέχεια.

Ἐν ἀναμονῆ λοιπόν τῶν νέων ἐπεισοδίων, ὅποτε καί ὅταν οἱ παραγωγοί τῆς σειρᾶς, ἡ 17 Νοέμβρη καί οἱ ἄλλες τρομοκρατικές ὀργανώσεις ἀποφασίσουν νά ξανακαλέσουν πρωταγωνιστές, δεύτερα πρόσωπα καί κομπάρσους στή σκηνή σέ νέες περιπέτειες, μπορούμε ν' ἀφιερῶσουμε δυό λόγια ἀκόμη στό πρωτότυπο, εὐχάριστο καί διδακτικό αὐτό θέαμα.

Δια γυμνού σφραγισού

Καί πρώτα στήν πρωτοτυπία του: Τό σήριαλ διαθέτει ἀφ' ἑαυτοῦ μιᾶ ἀσυνήθιστη ιδιότητα, μιᾶ μοναδική πρωτοτυπία. Συνδυάζει τό σασπένς στήν πλοκή του, μέ τό σασπένς τοῦ χρόνου τῆς ἐκπομπῆς του. Τό ἐπεισόδιο ἀρχίζει ὅταν ἡ 17 Νοέμβρη δώσει τό σχετικό σύνθημα καί ἡ στιγμή αὐτή εἶναι ἐγγυημένα ἀγνωστη. Συνδυασμός ἀγνώστων λοιπόν καί ἀγωνία εἰς τό τετράγωνο.

Δεύτερο θετικό στοιχεῖο του εἶναι οἱ πολλαπλές ἀναγνώσεις, πού ἐπιτρέπει ἡ πολυσημία του. Γιά τόν καθένα σύμφωνα μέ τίς διαθέσεις καί τίς ἀνάγκες του ἐπιτρέπεται καί μιᾶ «ἀνάγνωση» τοῦ ἔργου πού τόν ἱκανοποιεῖ.

Μιᾶ πρώτη ἀνάγνωση ἡ ὁποία ἀρκεῖται στό κύριο καί παραβλέπει δευτερεύοντα γεγονότα, κρυφές πτυχές καί ἰδιαιτερότητες, βλέπει ν' ἀναβιώνει μέσα ἀπό τήν ὅλη πλοκή ἡ ἀέναη σύγκρουση τοῦ Καλοῦ μέ τό Κακό, τοῦ Φωτός μέ τό Σκότος. Οἱ ἀνιδιοτελεῖς ὑπηρετές τοῦ Τύπου, διαπρύσιοι ὑποστηρικτές τῆς Ἀλήθειας καί τῆς Ἐλευθερίας στή σύγκρουσή τους μέ τήν καταχθόνια, σατανική καί σκοταδιστική Ἐξουσία. Γιά ὀρισμένους (ἄν καί δέν πριμοδοτεῖται ἀπό σκηνοθέτη καί σεναριογράφο) ἐπιτρέπεται καί ἡ ἀντιστροφή τῶν ρόλων Καλῶν καί Κακῶν: Ὁ καταχθόνιος Τύπος καί οἱ παντοειδεῖς συνωμότες ἐπιδιώκουν τήν ἀνατροπή τῆς Ἐξουσίας, τοῦ Νόμου καί τῆς Τάξης.

Ἀναφερθήκαμε ἤδη στή βασική «ἀνάγνωση» πού ἐπιδέχεται τό ἔργο, αὐτήν τῆς σύγκρουσης τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης πού ἐξεγείρεται μέ πάθος ἀλλά καί ἀδιαλλαξία ἐναντίον τῆς αὐταρχικῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἀπό τή μιᾶ ἡ πολιτική σκοπιμότητα τῆς ἐξουσίας, πού ἔχει τή δύναμη νά μετατρέψει τίς ἰδιοτελεῖς προθέσεις καί βλέψεις τῆς σέ νόμο καί νά τίς περιβάλλει μέ τό πέπλο τοῦ «δικαίου» καί ἀπό τήν ἄλλη ἡ ἀσυμβίβαστη συνείδηση, ἡ ὁποία τολμᾷ νά παραβλέπει τούς ἐπίγειους αὐτούς νόμους, ὑπακούοντας στούς ἀγραφοῦς καί ὑπέρτατους νόμους-ἀρχές πού τή συγκροτοῦν. Τό δικαίωμα στήν ἐλεύθερη ἔκφραση καί πληροφόρηση εἶναι ὑπέρτατο καθήκον καί οἱ κάτοχοι καί διαχειριστές τῶν μέσων ἔκφρασης καί πληροφόρησης ὀφείλουν νά τό ὑπηρετοῦν, ἰδιαίτερα μάλιστα ὅταν ἔχουν τή δυνατότητα νά ὀρίζουν αὐτοί τί εἶναι πρὸς ἔκφραση καί πληροφόρηση.

Ἡ ἔρμηνεία αὐτή εἶναι ἡ πλέον δημοφιλῆς, ἀφοῦ βρῖσκει ἔδαφος στήν ἰδιοσυγκρασία καί τήν κουλτούρα πολυπληθῶν κατηγοριῶν θεατῶν ἀλλά καί ἡθοποιῶν καί κομπάρσων τοῦ ἔργου. Ἐκεῖ συναντῶνται ὁ ἀφελῆς ὀπαδός τῆς ἐλευθερίας ἔκφρασης ὅλων τῶν ἀπόψεων, γιατί ὅλες εἶναι θεμιτές, ἄρα καί σωστές, μέ τόν ἰδεολόγο καί μόνιμο ὑποστηρικτή τῆς ἀρχῆς «νά τά ἔχουμε καλά μέ τόν Τύπο», ἐκεῖ συνευρίσκονται οἱ ὀπαδοί τῆς ἀντίληψης πῶς ἡ πολιτικοκοινωνική πρόοδος ταυτίζεται μέ τήν ἐνότητα τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων, μέ τούς κατ' ἐπάγγελμα διαχειριστές ἢ τούς συγκυριακά υἱοθετοῦντες αὐτή τήν ἐνότητα ἐν ὀνόματι τῆς ἀρχῆς τῆς πολιτικῆς ἐπιβίωσης.

Γι' αὐτήν τήν πολυπληθῆ κατηγορία μηδαμινή σημασία ἔχει τό γεγονός πῶς τό δικαίωμα στήν ἐλεύθερη ἔκφραση ἀσχεῖται κατ' ἐπιλογὴν καί αὐτή τή φορά γιά λογαριασμό τῶν τρομοκρατικῶν ὀργανώσεων, οἱ ἀπόψεις τῶν ὁποίων γνώρισαν μέσα ἀπ' αὐτές τήν ὑπόθεση τήν πῶς μεγάλη δημοσιότητα. Ἐτσι δέν ἀποτελεῖ ἀντίφαση νά διαδηλώνουν κατά τοῦ κυβερνητικοῦ νόμου φωνάζοντας «ἡ τρομοκρατία δέν θά περάσει» καί κραδαίνοντας ταυτόχρονα τήν Ἐλευθεροτυπία μέ τήν πολυσέλιδη προκήρυξη τῆς 17 Νοέμβρη. Εἶπαμε ὑπεράνω ὅλων οἱ ἀρχές καί τό καθήκον...

Περιορίζομαι λόγῳ χώρου σ' αὐτές τίς «ἀναγνώσεις» τοῦ πρωτότυπου καί διδακτικοῦ αὐτοῦ σήριαλ, ἄν καί θά μπορούσα ν' ἀναφερθῶ καί σ' ἄλλες δευτερότερες καί μερικότερες...

Τελειώνοντας, θέλω νά ἔκφράσω μιάν ἀπορία μου πού συμπυκνώνει καί μιᾶ ἐπιθυμία μου γιά τό θέμα τοῦ στόρι τοῦ ἐπόμενου ἐπεισοδίου, καθῶς καί μιάν ἀπορία ἐνός σεβάσμιου προσώπου πού σᾶς τή μεταφέρω.

Ἡ δική μου ἀπορία-ἐπιθυμία: Ἐάν ὑποθέσουμε πῶς κάποια τρομοκρατική ὀργάνωση τῆς μουσουλμανικῆς ἢ τῆς σλαβόφωνης μειονότητας ἐπιχειρεῖ τρομοκρατικές ἐνέργειες καί ταυτόχρονα στέλνει πρὸς δημοσίευση στίς καλές μας ἐφημερίδες προκήρυξη ὅπου ἐξηγεῖ τούς λόγους τῶν πράξεών της. Ποιά θά ἦ ἡ στάση τῶν ἐφημεριδῶν καί πῶς θά δράσουν καί θ' ἀντιδράσουν οἱ πρωταγωνιστές καί τά ὑπόλοιπα πρόσωπα τοῦ ἔργου;

Ἡ ἄλλη ἀπορία ἀνήκει στόν κ. Χαρίλαο Φλωράκη καί πιστεύω πῶς τήν ἀποδίδω σωστά: «Ὅταν ἐγώ εἶπα πῶς ἡ εἰδηση εἶναι ἡ ἀλήθεια κι ἀλήθεια εἶναι ὅ,τι συμφέρεται τό λαό, ἐμένα μέ χλεύασαν. Σήμερα πού οἱ ἐφημερίδες γράφουν ὅ,τι τούς συμφέρεται, γιατί εἶναι ἀλήθεια ὅ,τι συμφέρεται τόν Φυντανίδη, τόν Κουρῆ, τόν Μαρούδα καί τόν Γερονιολό;»

Σταῦρος Λιβαδάς

Τά Βαλκάνια κι εμείς

του Δαμιανού Παπαδημητρίου

Τό νά επαναλαμβάνει κανείς μέσα σέ λίγους μήνες δύο και τρείς φορές τά ίδια πράγματα είναι κουραστικό και για τόν αναγνώστη και για τόν γράφοντα. "Όμως τό δημοψήφισμα στή Δημοκρατία τής Μακεδονίας είναι πλέον γεγονός και μαζί ή απόφαση τών ανθρώπων αὐτῶν νά ανεξαρτητοποιηθοῦν σέ περίπτωση πού ή Γιουγκοσλαβική Όμοσπονδία διαλυθεῖ. Στήν Ἑλλάδα ή αντίδραση στήν προοπτική δημιουργίας ανεξάρτητου μακεδονικοῦ κράτους λές και μᾶς γύριζε πίσω στήν ἐποχή τών Μακεδονικῶν και τών Βαλκανικῶν Πολέμων. "Όταν λοιπόν ή επίσημη —και ή ὑποστηριζόμενη ἀπό τήν παμπφηφία σχεδόν τοῦ λαοῦ και τών πολιτικῶν— ἐξωτερική πολιτική επαναλαμβάνει τόσο πεισματικά τόν τρομαγμένο και ἄγνοο ἑαυτοῦ της, ἄς συγχωρηθεῖ και σέ μᾶς ή ἀναγκαία ἐπανάληψη τοῦ ἀντιλόγου.

Κατ' ἀρχήν μιά παρέκβαση: διάβαζα πρό ἡμερῶν τίς θέσεις τίς ὁποῖες θά πάει νά ἀναπτύξει ὁ Ἑλληνας ὑπουργός Γεωργίας στήν σύνοδο τῶν ὑπουργῶν Γεωργίας τής Κοινότητος. Ἐκεῖ λοιπόν ὁ Ἑλληνας ὑπουργός θά ζητήσει καθυστέρηση τής ἐφαρμογῆς τής ἀπόφασης τής ΕΟΚ για τά καπνά, παράταση για τήν ἐφαρμογή τής ἀπόφασης για οἰκολογική συσκευασία τῶν φρούτων πού ἐξάγονται στήν Γερμανία και μύριες ὅσες καθυστερήσεις, ἀναβολές, παρατάσεις, περιόδους χάριτος κ.λπ. Τίποτα ἄλλο. Ἡ Ἑλλάδα οὐδέποτε προτείνει, οὐδέποτε ἐκπηγάζει ἀπό αὐτήν μιά ἀλλαγῆ, ἕνας νεοτερισμός, μιά ἰδέα. Μόνο καθυστέρηση στίς μεταβολές πού ἐκπηγάξουν ἀπό

ἀλλοῦ, ἀκόμα και στίς πιό ἀπλές.

Ἡ συντήρηση και ή ἀκίνησις ἀποτελοῦν θεμελιώδη χαρακτηριστικά τής σύγχρονης νεοελληνικῆς ἰδεολογίας, τό αἶσθημα τής ἄμυνας κυριαρχεῖ στήν περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα. Ἐδῶ ἕνας ὀλόκληρος πολιτικός χώρος, πού ἐκφράζει τή μισή Ἑλλάδα, βλέπει τόν ἀρχηγό του νά μπαινοβγαίνει κάθε δύο-τρείς μήνες στήν ἐντατική τοῦ Γενικοῦ Κρατικοῦ και ἀδυνατεῖ νά προσαρμοστεῖ μέ αὐτή τήν ἐξέλιξη, εἴτε μέ τόν τρόπο πού ὑπέδειξε ὁ κ. Κατσανέβας εἴτε μέ ὁποιοδήποτε ἄλλον. Ἡ συντήρηση, ή προσπάθεια νά μείνουν τά πράγματα ὡς εἶχαν μέχρι χθές, ή ἄμυνα ἀκόμα και πρὸς τή βιολογική ἐξέλιξη κυριαρχοῦν και ὁποιαδήποτε φωνή πού καλεῖ σέ προσαρμογή, σέ κάποια κίνηση τέλος πάντων, χαρακτηρίζεται ἐν χορῶ ἱεροσυλία. Πήξαμε στήν Ἑλλάδα ἀπό ἱερά: χώρους ἱεροῦς (πού σημαίνει ὅτι σ' αὐτούς δέν ἐπιτρέπεται κανένας νεοτερισμός), θέματα ἱερά, δικαιώματα ἱερά και ἀπαραβίαστα. Ἡ ἐξωτερική πολιτική καθορίζεται κι αὐτή ἀπό τήν ἴδια ἰδεολογία και πάσχει ἀπό τά ἴδια συμπτώματα. Εἰδικά ὅταν πρόκειται για τά ἐθνικά θέματα, για τίς σχέσεις μας δηλαδή μέ τά ἀμέσως γειτονικά κράτη, ἐκεῖ ή ὁποιαδήποτε μεταβολή ή ἀναπροσαρμογή θέσεων θεωρεῖται ὑποχώρηση, ἱεροσυλία.

Και εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὅταν πρόκειται γι' αὐτά τά θέματα τό ὕψος και ή γλώσσα τῶν ἀνθρώπων ἀλλάζουν: σέ ἕνα κλίμα πρωτόγνωρης πολιτικῆς ὁμοφωνίας κανείς πιά δέν ἀναφέρεται στήν Ἑλλάδα (πού στό κάτω κάτω εἶναι ἕνας ὄργανισμός πού κινεῖται, βουλευεται, ζεῖ).

Τήν Ἑλλάδα ἀντικαθιστᾶ πάραυτα ὁ ἑλληνισμός κι ἐκεῖ δέν σοῦ μένει παρά νά σηκώσεις τά χέρια ψηλά. Ὁ ἑλληνισμός κινδυνεύει, ὁ ἑλληνισμός πρέπει νά δράσει, νά «καταστήσει σαφές στούς ἐχθρούς του», νά ἐπιτεθεῖ, νά ἀμυνθεῖ. Εἶναι προφανές ὅτι μιλώντας μιά τέτοια γλώσσα ἔχουμε ἤδη ἀπογειωθεῖ για τό μεγάλο ἄλμα στό κενό.

Ἐπάρχουν Σλαβομακεδόνες:

Μποροῦν νά δοθοῦν πολλές ἀπαντήσεις, ἀνάλογα μέ τό πῶς θέτει κανείς τό ἐρώτημα. Πρῶτα λοιπόν πρέπει νά ὀρίσουμε τί ἐννοοῦμε ρωτώντας κατά πόσον «ὑπάρχει» ἕνας λαός, ἕνα ἔθνος. Παρ' ὅτι εἶναι πιά διεθνῶς ἀποδεκτό ὅτι οἱ ἐθνότητες ὀρίζουν οἱ ἴδιες τόν ἑαυτό τους, ὅτι δηλαδή μιά ἐθνότητα εἶναι τέτοια ἄρκει νά ἔχει ἀναπτύξει ἐθνική συνείδηση, και παρ' ὅτι αὐτός ὁ ὀρισμός εἶναι ὁ μόνος πού μπορεῖ νά σταθεῖ, ἐντούτοις ή ἀνθρωπότητα (και ὄχι μόνον ή Ἑλλάδα) παλινδρομεῖ ἀκόμα ἀνάμεσα σέ παλιές ἀντιλήψεις για τήν ἐννοια τοῦ ἔθνους, ἀντιλήψεις πού θά τίς ὀνομάζουμε ρατσιστικές. Οἱ ἀντιλήψεις αὐτές ὅσο κι ἂν ἔχουν ἀποκηρυχθεῖ ἀπό τοῦς εἰδικούς εἶναι ἀκόμα ζωντανές στίς ἰδεολογίες τῶν λαῶν — ὄλων τῶν λαῶν, ἀκόμα κι ἐκείνων οἱ ὁποῖοι διεκδικοῦν ἀκριβῶς τήν ἀναγνώρισή τους ὡς «ἐθνοτική», ὅπως λέγεται, ή ἐθνική ὀμάδα. Ἐνῶ λοιπόν θά ἀρχοῦσε ἀπλῶς μιά δήλωσή τους για νά δικαιουῦνται τήν ἀναγνώριση, αὐτό δέν τοῦς ἄρκει, δέν τοῦς ἱκανοποιεῖ, και οἱ ἴδιοι αὐτοῖ λαοί

ἀναζητοῦν τὴν καταγωγὴ τους, τίς ρίζες τους, τὴ φυλὴ τους, δηλαδή τὸ αἷμα τους, στό παρελθόν.

Αὐτὴ ἡ ἀναζήτηση τῆς καταγωγῆς στό αἷμα καί ὄχι στή συνείδηση, στή διαχρονικότητα καί ὄχι στή συγχρονικότητα, ἡ ὁποία εἶναι ζωντανή παντοῦ, περιπλέκει τὰ πράγματα, ὁξύνει τοὺς ἀντίπαλους ἐθνικισμούς καί ὁδηγεῖ κατευθεῖαν σέ συγχρούσεις καί σέ καταστάσεις τραγελαφικές, ὅπως αὐτὴ στήν ὁποία ὁδηγεῖται εὐθέως ἡ Ἑλλάδα σέ σχέση μέ τὴ Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας. Ἡ μὴ ἀναγνώριση ἑνός τέτοιου κράτους σημαίνει ὅτι γιὰ μᾶς αὐτό τὸ κράτος δέν ὑπάρχει. Καί ἐπειδὴ ἀπό τὴν ἄλλη μεριά τὸ κράτος ὑπάρχει, πῶς σωστά θά ὑπάρξει, θά εἶναι δηλαδή πραγματικό, «μέ σάρκα καί ὀστά», ἡ δική μας ἄρνηση σημαίνει προφανῶς ὅτι δέν δικαιούται νά ὑπάρχει, δέν δικαιούται ἱστορικά, φυλετικά, «ἐθνολογικά», δηλαδή διαχρονικά νά ὑπάρχει. Γιατί βέβαια συγχρονικά κανεῖς δέν μπορεῖ νά ἀρνηθεῖ ὅτι ὑπάρχει, ἐκτός κι ἂν ἀποφασίσουμε νά μὴν πιστεύουμε στά μάτια μας ἀλλά στίς ἰδεοληψίες μας.

Εἶπαμε προηγουμένως ὅτι τὸ πράγμα περιπλέκεται καθὼς καί οἱ ἴδιοι οἱ λαοί, ἐν προκειμένῳ οἱ Μακεδόνες τῆς Γιουγκοσλαβίας, ἀναζητοῦν κι αὐτοὶ φυλετικά τὴν καταγωγὴ τους, κι ἔτσι φτάνουν νά διεκδικοῦν τὸν Μεγαλέξαντρο. Ἐφ' ὅσον μπεῖ κανεῖς σ' αὐτό τὸ φυλετικό λούκι, τὰ πράγματα δέν ἔχουν ὄρια οὔτε φραγμούς καί βάφονται μέ ὅποιο χρῶμα θέλει κανεῖς νά τὰ μπογιατίσει. Μποροῦν λ.χ. τὰ Σκόπια νά ἰσχυριστοῦν ὅτι ὅλοι οἱ Ἕλληνες τῆς δικῆς μας Μακεδονίας εἶναι ἐξελληνισμένοι ἀδερφοὶ τους, φυλετικά ἀδερφοὶ τους ἐννοεῖται, καί νά τοὺς διεκδικήσουν. Φτάνουμε ἔτσι σέ μιά περιφρόνηση τῆς συνείδησης πού ἔχουν οἱ ἴδιοι οἱ ἄνθρωποι καί οἱ λαοὶ γιὰ τὸν ἑαυτό τους, πρὸς χάριν αὐτῆς πού «ἡμεῖς γνωρίζουμε» ὅτι «πρέπει» νά ἔχουν.

Δέν εἶναι λοιπὸν τὰ πράγματα εὐκολα καί ὁ σύγχρονος ὀρισμός τῆς ἐθνότητος δέν λύνει αὐτομάτως ὅλα τὰ προβλήματα. Ἄν γιὰ παράδειγμα ὑποθέσουμε ὅτι ἡ Ἑλλάδα ὡς διά μαγείας ἀποδέχεται τὸν σύγχρονο ὀ-

ρισμό τοῦ «εἶσαι ὅ,τι δηλώσεις» καί ἀναγνωρίζει τὴ συνείδηση πού ἔχουν οἱ ἄλλοι γιὰ τὸν ἑαυτό τους, τότε, ἂν ἡ συνείδηση αὐτὴ εἶναι φυλετική, αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ Ἑλλάδα θά πρέπει νά δεχθεῖ ὅτι οἱ Μακεδόνες τῆς Γιουγκοσλαβίας καταγόταν ἀπὸ τὸν Μεγαλέξαντρο — κι αὐτό βέβαια, ὅσο μικρὴ, κατὰ τὴ γνώμη μας, σημασία ἔχει ἢ θά ἔπρεπε νά ἔχει, ἡ Ἑλλάδα δέν μπορεῖ νά τὸ δεχθεῖ.

Ἡ Βουλγαρία «ἔλυσε» αὐτό τὸ πρόβλημα μέ τὴ γνωστὴ δικολαβική δῆλωσή της ὅτι θά ἀναγνωρίσει τὴ Μακεδονία ὡς κράτος ἄλλ' ὄχι ὡς ἔθνος. Τὸ βουλγαρικό «μπάλωμα» ὑπαγορεύθηκε βέβαια ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο στό ὁποῖο ὁδηγεῖ μιά ὀλοσχερὴς ἄρνηση ἀναγνώρισης ὅπως ἡ ἐλληνική, ἀλλὰ καί γιατί διευκολύνει τὴν Βουλγαρία νά παίξει μελλοντικά τὸ ἐθνικό, δηλαδή τὸ φυλετικό παιγνίδι, διεκδικώντας τοὺς Σλαβομακεδόνες ὡς Βούλγαρους.

Γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ὅπως εἶπαμε, τὰ πράγματα ἐμφανίζονται πῶς περίπλοκα· ἡ ἴδια ἡ χρῆση τοῦ εὐρύτερου ὄρου Μακεδονία, Μακεδόνες, ἀπὸ ἑνὸς κράτους πού ἐδαφικά περιορίζεται σέ ἕνα μέρος μόνον τῆς Μακεδονίας, δημιουργεῖ πρόβλημα στίς ἄλλες Μακεδονίες, ἐν προκειμένῳ στή δική μας Μακεδονία, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο πού ἡ χρῆση τοῦ εὐρύτατου ὄρου Ἑλληνική Ἀριστερά ἀπὸ τὴν Ε.ΑΡ. ἔκανε τοὺς Ἕλληνες ἀριστεροὺς πού δέν ἀνήκαν σ' αὐτὴν νά αἰσθάνονται ἐνοχλημένοι. Ἐνα ἀνεξάρτητο κράτος πού ὀνομάζεται Μακεδονία δέν ἀξιώνει ἀπλῶς νά εἶναι μιά Μακεδονία ἀλλὰ ἡ Μακεδονία. Καί ἕνας λαός πού ὀνομάζεται Μακεδόνες δέν εἶναι κάποιοι Μακεδόνες ἀλλὰ οἱ Μακεδόνες. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη τὸ δικαίωμα αὐτοπροσδιορισμοῦ τους «ἐνοχλεῖ», συγκρούεται μέ τὸ δικαίωμα αὐτοπροσδιορισμοῦ τῶν Ἑλλήνων Μακεδόνων (καί μιλᾶω πάντα μέ τὴ συγχρονικὴ ἔννοια, ἐννοῶ δηλαδή κατοίκους τῆς Μακεδονίας πού ἔχουν αὐτὴ τὴ στιγμή ἐλληνική ἐθνικὴ συνείδηση καί πού εἶναι ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν κατοίκων τῆς ἐλληνικῆς Μακεδονίας).

Ἐδῶ λοιπὸν ὑπάρχει ἕνα πρόβλημα, γιατί ἂν ὄντως ἡ Δημοκρατία

τῆς Μακεδονίας θεωρεῖ τὸν ἑαυτό της ὡς τὴν Μακεδονία καί οἱ κάτοικοί της τοὺς ἑαυτοὺς τους ὡς τοὺς Μακεδόνες, πράγμα πού ἀπέχει μόνις ἕνα βῆμα ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση τῆς καταγωγῆς τους στόν Μεγαλέξαντρο, τότε τὸ δικαίωμα αὐτοπροσδιορισμοῦ αὐτοῦ τοῦ λαοῦ σταματᾷ ἐκεῖ πού ἀρχίζει (ἐκεῖ πού ἀρνοῦνται) τὸ δικαίωμα αὐτοπροσδιορισμοῦ τῶν δικῶν μας Μακεδόνων, ἐξίσου ὑπαρκτῶν κι αὐτῶν. Ἡ ἐλευθερία τους λοιπὸν σταματᾷ ἐκεῖ πού ἀρχίζει ἡ ἐλευθερία τῶν ἄλλων καί εἶναι προφανές ὅτι ἂν κάποια ἀπὸ τίς δύο πλευρὲς καταχρασθεῖ τὴν ἐλευθερία της, τότε θά ὑπάρξει σύγκρουση.

Ἐπὶ ἄρα ὅμως μιά σημαντικὴ διαφορά. Ἐνῶ στά Σκόπια οἱ ἀντιλήψεις αὐτές, οἱ ἀντιλήψεις δηλαδή πού διεκδικοῦν φυλετικά καί ἐδαφικά τὴν Μακεδονία περιορίζονται μόνον σέ ἀκραίους ἐθνικιστικούς κύκλους, περισσότερο μάλιστα στόν Καναδά, στίς ΗΠΑ καί στήν Αὐστραλία παρά στή Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας, στήν Ἑλλάδα οἱ ἀντίστοιχες ἀντιλήψεις πού ἀρνοῦνται σ' αὐτὸν τὸ λαό (μέ τὴ συγχρονικὴ ἔννοια πάντα) τὸ δικαίωμα τῆς ὑπαρξῆς του εἶναι εὐρύτατα διαδομένες σέ ὅλες τίς πολιτικές παρατάξεις, στόν Τύπο, στό λαό. Πρόκειται δηλαδή γιὰ μιά ἀπὸ τίς σπάνιες στή χώρα μας περιπτώσεις ἐθνικῆς ὁμοφωνίας, ὅπου ὁ καθένας συναγωνίζεται πῶς θά εἶναι πῶς ἀπόλυτος ἀπὸ τὸν ἄλλο. Μέ αὐτό δέν θέλουμε νά ποῦμε ὅτι ἡ στάση τῆς Ἑλλάδας εἶναι ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ νομίσματος, τὸ ἀντίστροφο δηλαδή τῆς στάσης τῶν ἐθνικιστικῶν κύκλων τῶν Σκοπίων. Ὅχι: ἡ Ἑλλάδα δέν διεκδικεῖ ἐδάφη οὔτε ἀνθρώπους. Δέν διεκδικεῖ τοὺς ἄλλους γιὰ τὸν ἑαυτό της. Διεκδικεῖ «ἀπλῶς» ἀπὸ τοὺς ἄλλους νά μὴν τοὺς ἐπιτρέψει νά ὑπάρξουν γιὰ τὸν ἑαυτό τους. Ἡ στάση λοιπὸν τῆς Ἑλλάδας δέν εἶναι ἡ ἀντίστροφη ὄψη ἀλλὰ εἶναι ἡ ἀρνητικὴ φωτογραφία τῆς στάσης τῶν ἐθνικιστῶν τῶν Σκοπίων. Ὅπως εἶναι φυσικό, αὐτὴ τὴ στάση κανένας ξένος καί τρίτος πρὸς τὸ πρόβλημα δέν μπορεῖ νά τὴν κατανοήσει, ἐξοῦ καί οἱ ξένες ἐφημερίδες «ἐρμηνεύουν» ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἐπιβουλεύεται τὰ ἐδάφη τῆς γειτονικῆς δημοκρατίας.

Καί είναι τόσο άκατανόητη ή στάση μας, ώστε όσο και νά προσπαθήσουμε νά τήν κάνουμε κατανοητή τούς ξένους, αὐτοί θά παραμείνουν ἀπόλυτα πεισμένοι ὅτι κάτι τούς κρύβουμε. Καί ὅταν ἔχεις κάτι νά κρύψεις, αὐτό είναι συνήθως τό ἄδικο.

Τό γεγονός ὅτι ἡ Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας εἶναι: α) πολύ μικρή καί ἀνίσχυρη καί β) δέν ἐμφορεῖται ἀπό τίς ἀντιλήψεις μιᾶς ἐθνικιστικῆς μειοψηφίας πείθει ὅτι θά μπορούσε νά υπάρξει ἔδαφος συνομιλιῶν καί συνεννόησης γιά τήν ἐξεύρεση ἑνός *modus vivendi* ἀνάμεσα στίς δύο χώρες, ἀρκεῖ ἡ Ἑλλάδα νά ἀλλάξει τή στάση της. Πολύ περισσότερο πού ἡ Μακεδονία τῶν Σκοπίων ἔχει ἀνάγκη τήν Ἑλλάδα, ἀφοῦ γεωγραφικά ἀποτελεῖ ἔνδοχώρα τῆς ἐλληνικῆς Μακεδονίας, ἀλλά καί γιατί μ' αὐτήν τή συμφέροντος περισσότερο νά συναλλαγῆ, νά ἐμπορευθεῖ, νά ἀναπτύξει δεσμούς. Ἄν σήμερα στρέφεται πρὸς ἄλλες κατευθύνσεις, αὐτό γίνεται μόνο καί μόνο γιατί αἰσθάνεται νά συμπίπτει ἀπό βορρᾶ ἀπό τή Σερβία καί ἀπό νότο ἀπό τήν Ἑλλάδα. Μέ τή στάση μας σπρώχνουμε τήν Μακεδονία στήν ἀγκαλιά τῆς Βουλγαρίας καί —πολύ χειρότερα— τῆς Τουρκίας, ἀπομονώνουμε τά βόρεια σύνορά μας καί τήν ἐπικοινωνία μας μέ τήν Εὐρώπη, πολλαπλασιάζουμε τούς μπελάδες καί τά προβλήματα στά ὁποῖα εἶναι ἐκτεθειμένη ἡ χώρα. Καί τό χειρότερο: κάποτε, ὅταν θά ἔχουμε ἀπομονωθεῖ τελείως, θά ἀναγκαστοῦμε νά ἀναγνωρίσουμε —τελευταῖοι— τή Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας. Καί διερωτῶμαι: δέν εἶναι καλύτερα νά τήν ἀναγνωρίσουμε πρῶτοι παρά τελευταῖοι; Δέν εἶναι καλύτερα νά διαλύσουμε παρά νά καλλιεργήσουμε τήν ἐχθρότητα; Ἡδη ὁ Γκλιγκόρφ ἔθεσε μιά πολύ ρεαλιστική βάση γιά συνεννόηση καί δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι μέ τήν Ἑλλάδα εἶναι πού θέλει νά συνεννοηθεῖ. Ἀπό τήν Ἑλλάδα δέν ὑπῆρξε βέβαια καμιά ἀπάντηση, παρά μόνο ἡ καταγγελία στίς ἐφημερίδες ὅτι ἐκπρόσωπος, «κατάσκοπος» τῶν Σκοπίων βρέθηκε στήν Ἐκθεση τῆς Θεσσαλονίκης. Τί πρόκληση ἀλήθεια!

Ποιοί εἶναι λοιπόν οἱ Σλαβομακεδόνες;

Ἄς ξαναγυρίσουμε ὅμως στό προηγούμενο ἐρώτημα, κατά πόσον «ὑπάρχουν Σλαβομακεδόνες» (ἂν καί ὁ ὅρος δέν εἶναι σωστός, ἄς τούς ὀνομάσουμε προσωρινά ἔτσι). Εἶπα προηγουμένως πώς ἡ θέση ὅτι ὑπάρχουν, ἐφ' ὅσον δηλώνουν οἱ ἴδιοι ὅτι θέλουν νά ὑπάρχουν, ἐφ' ὅσον δηλαδή ἔχουν ἀποκτήσει (ἔστω καί μόλις χθές) ξεχωριστή ἐθνική συνείδηση, εἶναι ἡ μόνη σωστή θέση. Εἶναι θά λέγαμε ἡ ἀναγκαῖα ὄχι ὅμως καί ἰκανή συνθήκη γιά μιά εἰρηνική διαβίωση μέ τούς γείτονές μας. Γιά νά ἀποκατασταθεῖ ὅμως ἕνα *modus vivendi* ἀνάμεσα μας εἶναι δυστυχῶς ἀκόμα ἀναγκαῖο νά ἀνασκαλεύουμε τό παρελθόν, τήν καταγωγή τοῦ καθενός, ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι δίνουν ἀκόμα (ἢ μάλλον ἰδίως τώρα) σημασία σ' αὐτήν.

Ἀπό τήν ἐποχή τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ὁ γεωγραφικός χώρος τῆς Μακεδονίας διευρύνεται, ἡ Μακεδονία εἶτε ὡς βασιλεῖο εἶτε ὡς ἐπαρχία εἶτε ὡς θέμα εἶτε ὡς βιλαέτια καθίσταται μιά ἀποεθνοποιημένη γεωγραφική ἔννοια πού περιγράφει μέ κυμαινόμενα ὄρια μιά διοικητική ἢ ἀπλῶς γεωγραφική περιοχή τοῦ κράτους τῶν Ρωμαίων, τῶν Βυζαντινῶν, τῶν Ὀθωμανῶν. Στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα καί ἐνῶ ἡ Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία καταρρέει, ἡ περιοχή πού σήμερα περιλαμβάνεται στήν ἐλληνική, στή Γιουγκοσλαβική καί στή βουλγαρική Μακεδονία κατοικεῖται ἀπό μιά πανσπερμία πληθυσμῶν, πού ἐκτός ἀπό Ἑλληνες, Βούλγαρους ἢ βουλγαρόφωνους περιλαμβάνει καί Σέρβους, Ἑβραίους, Ἀρβανίτες καί διάφορους μουσουλμάνους, Τσιγγάνους, Βλάχους κ.λπ. Κυρίαρχοι πληθυσμοί τῆς περιοχῆς εἶναι οἱ μωαμεθανοί, οἱ Ἑλληνες καί οἱ Βούλγαροι ἢ βουλγαρίζοντες, ὅπως ἀναφέρονται (ἀνάλογα μέ τό ποιός συντάσσει τήν ἔκθεση) οἱ πληθυσμοί πού μιλοῦν τά «μακεδονικά».

Σ' αὐτούς εἰδικά τούς πληθυσμούς πού μιλοῦν τά μακεδονικά, τό ζήτημα τῆς ἐθνικῆς συνείδησης ἔρχεται ἀπ' ἔξω, ἀπό τή Σερβία, τή Βουλγα-

ρία καί τήν Ἑλλάδα πού ζώνουν τήν περιοχή ἀπό τό βορρᾶ, τό νότο καί τήν ἀνατολή καί πού καθεμία τήν διεκδικεῖ γιά τόν ἑαυτό της. Παρατηρεῖται ἔτσι τό φαινόμενο ἡ ἐθνική συνείδηση, στό βαθμό πού ἀποκτάται, νά μὴν ταυτίζεται ἀπαραιτήτως μέ τή γλώσσα. Αὐτό ἰσχύει ἰδίως γιά τούς μετέπειτα Σλαβομακεδόνες, οἱ ὁποῖοι στήν οὐσία καλοῦνται ἐκείνη τήν ἐποχή νά διαλέξουν σέ ποιά χώρα θά ὑπαχθῶν καί οἱ ὁποῖοι ἐπιλέγουν σύμφωνα μέ διάφορα κριτήρια. Ἡ πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ δέν ἐπιλέγει βέβαια ἀπολύτως τίποτα καί ἀπλῶς ὑφίσταται τίς ἐξελίξεις.

Τά μακεδονικά εἶναι μιά γλώσσα πού ἀναπτύχθηκε στόν γεωγραφικό χώρο πού συναντοῦνται οἱ τρεῖς λαοί. Μοιάζουν περισσότερο μέ τά βουλγαρικά, λιγότερο μέ τά σέρβικα καί ἀκόμα λιγότερο μέ τά ἐλληνικά, σέ σημείο ὥστε οἱ Βούλγαροι νά τά θεωροῦν βουλγαρική διάλεκτο. Ἀντίθετα, ἕνας Σέρβος δέν μπορεῖ νά συνεννοηθεῖ μέ κάποιον πού μιλά τά μακεδονικά. Ὅστόσο ἡ συγγένεια πρὸς τή βουλγαρική γλώσσα δέν σημαίνει αὐτόματα καί γιά ὅλους βουλγαρική συνείδηση. Οἱ γραικομάνοι, ὅπως τούς ὀνόμαζαν οἱ Βούλγαροι, ἦταν σλαβόφωνοι μέ ἐλληνική συνείδηση. Ἄς μὴν φανταστοῦμε ὅμως ὅτι ἀποτελοῦσαν καμιά πλειοψηφία, ὅπως θέλουν νά μάς κάνουν νά πιστεύουμε.

Παρ' ὅτι «ἐθνικά» ἡ Μακεδονία διεκδικήθηκε κυρίως ἀνάμεσα στοὺς Βούλγαρους καί τούς Ἑλληνες, ἡ ἔθναρική μοιρασιά μετὰ τοὺς Βαλκανικούς καί τόν Α' Παγκόσμιο Πόλεμο ἔγινε κυρίως (καί ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐλληνοσερβικῆς συμμαχίας) ἀνάμεσα στή Σερβία (Γιουγκοσλαβία) καί στήν Ἑλλάδα, μέ τήν Βουλγαρία νά περιορίζεται στήν «Μακεδονία τοῦ Πιρίν». Κατά τόν Μεσοπόλεμο ἡ Γιουγκοσλαβία θεωρεῖ τούς Σλαβομακεδόνες πού κατοικοῦν στά ἐδάφη της (στήν μετέπειτα Μακεδονία τοῦ Βαρδάρη) Σέρβους καί μάλιστα διαμαρτύρεται ἔντονα πρὸς τήν ἐλληνική κυβέρνηση (Μιχαλακόπουλος) ὅταν αὐτή τούς ἀναγνωρίζει ὡς Βούλγαρους. Ἀντίθετα ὅμως μέ ὅ,τι συμβαίνει στή βουλγαρική καί (ἐν μέρει) τήν ἐλληνική

Μακεδονία, οι Σλαβομακεδόνες της Γιουγκοσλαβίας δέν αποκτοῦν σερβική ἐθνική συνείδηση.

Εἶναι ἀδύνατον νά ὑπολογίσει κανεῖς πόσοι Σλαβομακεδόνες βρίσκονται στήν ἐλληνική Μακεδονία κατά τόν Μεσοπόλεμο. Ἴσως ἕνας ἀριθμός γύρω στίς 150-200.000 νά μήν ἀπέχει πολύ ἀπό τήν πραγματικότητα, ἄν καί ὅπως εἶπαμε τά πράγματα περιπλέκονται καθώς ἡ γλώσσα δέν εἶναι ἀσφαλές κριτήριο γιά τήν ἐθνική συνείδηση. Μέ τή συνθήκη γιά τήν ἀνταλλαγὴ πληθυσμῶν μέ τή Βουλγαρία, ἡ ὁποία ὀλοκληρώθηκε τό 1932, περίπου 70.000 σλαβόφωνοι ἐγκαθίστανται στή Βουλγαρία. Ἐκτοτε ἡ Ἑλλάδα θεωρεῖ ἐπισημως τό θέμα τῆς μακεδονικῆς μειονότητας ὡς λήξαν, θεωρεῖ δηλαδή ὅτι ὅσοι σλαβόφωνοι δέν ἔφυγαν ἔχουν ἐλληνική ἐθνική συνείδηση. Ὡς ἐκ τούτου τούς παρέχεται ἀποκλειστικά ἐλληνική παιδεία, ἐνῶ ἐπί Μεταξᾶ ὑποχρεώνονται σέ ἀλλαγὴ τῆς κατάληξης τῶν ἐπωνύμων τους πρός τό ἐλληνικότερο. Ταυτόχρονα στήν ἐλληνική Μακεδονία ἐγκαθίστανται στόν Μεσοπόλεμο πρόσφυγες ἀπό τή Μικρά Ἀσία καί τόν Πόντο, πράγμα πού ὀδηγεῖ σέ περαιτέρω ἀλλοίωση τῆς πληθυσμιακῆς ἀναλογίας, μέ συντριπτική ὑπεροχή τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου, ἀλλά καί σέ ὑπόγεια ἔνταση, καθώς ὅπως εἶναι φυσικό ἡ ἐγκατάσταση προσφύγων στά ἐδάφη τους δέν ἄρεσε ιδιαίτερα στούς σλαβόφωνους.

Στήν Κατοχή οἱ σλαβόφωνοι τάσσονται ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον μέ τό Ε.Α.Μ καί στόν Ἐμφύλιο πολλοί πλαισιώνουν τόν Δημοκρατικό Στρατό εἴτε ἀπευθείας εἴτε μέσω τῆς ΣΝΟΦ (τοῦ Σλαβομακεδονικοῦ Ἐθνικοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Μετώπου). Μετά τήν ἦττα πολλές οἰκογένειες ἀνταρτῶν ἀλλά καί ὀλόκληρα σλαβομακεδονικά χωριά περνοῦν στήν Γιουγκοσλαβία τοῦ Τίτο, ὅπου ἐν τῷ μεταξύ ἔχει ἰδρυθεῖ ἡ Ὁμόσπονδη Λαϊκή Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας, οἱ δέ περιουσίες τους δημεύονται. Ἐχομε ἔτσι μία περαιτέρω πληθυσμιακή ἀποδυνάμωση τοῦ σλαβόφωνου στοιχείου στήν Ἑλλάδα.

Ἡ πολιτική τῆς Διεθνούς ἀπέναντι στό μακεδονικό ζήτημα εἶναι μία

ἐξαιρετικά περίπλοκη καί συνεχῶς μεταβαλλόμενη ὑπόθεση, πού εἶναι ἀδύνατον νά ἐκτεθεῖ στό πλαίσιο αὐτοῦ τοῦ κειμένου. Θά λέγαμε πάντως ὅτι ἡ διαμάχη γύρω ἀπό τό Μακεδονικό ἀναζωπυρώνεται στό πλαίσιο τῆς Διεθνούς καθώς τό ταξικό, τό ἐθνικό καί τό ἐδαφικό ἐνυπάρχουν στήν ὅποια πολιτική υἱοθετεῖ αὐτή, ἀκόμα καί στήν πολιτική τῆς ἴδιας τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσης ἡ ὁποία εἶναι ἐπηρεασμένη ἀπό τήν προηγούμενη βαλκανική πολιτική τῆς τσαρικής Ρωσίας. Τελικά υἱοθετεῖται ἡ πολιτική τῆς ἀνεξάρτητης Μακεδονίας καί μετά τό τέλος τοῦ πολέμου εἶναι ὁ Τίτο αὐτός πού ὑλοποιεῖ αὐτή τήν πολιτική καθιστώντας τήν «Μακεδονία τοῦ Βαρδάρη» ἀνεξάρτητη λαϊκή δημοκρατία στό πλαίσιο τῆς Γιουγκοσλαβικῆς Ὁμοσπονδίας, πού μέ τήν σειρά τῆς ἀποτελεῖ μιά μικρογραφία τῆς Βαλκανικῆς Ὁμοσπονδίας. Γιά δύο περίπου χρόνια ὁ Τίτο πείθει (πρός μεγάλη ἀπογοήτευση τῆς ἐπίσης κομμουνιστικῆς πιά Βουλγαρίας) τήν Κομιντέρν νά υἱοθετήσῃ τή δική του λύση γιά τό Μακεδονικό, πίσω ἀπό τήν ὁποία κρύβεται ἡ Γιουγκοσλαβική ἐπιρροή στή Μακεδονία. Μετά τήν σύγκρουση τοῦ Τίτο μέ τήν Κομιντέρν, στήν τελευταία ἐπικρατεῖ καί πάλι ἡ βουλγαρική ἀποψη περί ἀνεξάρτητης «φιλοβουλγαρικῆς» Μακεδονίας.

Ἡ ἰδρυση τῆς Δημοκρατίας τῆς Μακεδονίας δέν θεωρήθηκε ἀπό τούς Γιουγκοσλάβους μιά τελειωμένη ὑπόθεση. Τά Σκόπια ἀντιπροσώπευαν ἀπλῶς τή Δημοκρατία τοῦ Βαρδάρη καί ὁ τελικός σκοπός ἦταν ἡ ἔνωσή τῆς σέ μιά ἐνιαία ὁμόσπονδη Δημοκρατία πού θά περιλάμβανε καί τή Μακεδονία τοῦ Αἰγαίου καί τοῦ Πιρίν. Ὅμως ἤδη ἀπό τά πρῶτα χρόνια τῆς δεκαετίας τοῦ '50 ὁ Ψυχρός Πόλεμος, ὁ χωρισμός τοῦ κόσμου στά δύο μπλόκ καί ἡ ἰσορροπία τοῦ τρόμου πάγωσαν καί τό Μακεδονικό, ὅπως καί τόσα ἄλλα ζητήματα. Τό ζήτημα δέν τέθηκε πλέον ποτέ μεταξύ Ἑλλάδας καί Βουλγαρίας, ἐνῶ ἀπό τό 1952 καί μετά, σέ συνεννόηση μέ τή Γιουγκοσλαβική κυβέρνηση, τό θέμα τῆς μακεδονικῆς διεκδίκησης παγώνει ἐπίσης ἀπό τήν πλευρά τῆς κεντρικῆς κυβέρνησης

τῆς Γιουγκοσλαβίας. Διατηρεῖται ἀπλῶς ἐν ζωῇ ἀπό τήν τοπική κυβέρνηση τῆς Δημοκρατίας τῆς Μακεδονίας, γιά τήν ὁποία ἡ κεντρική κυβέρνηση δηλώνει ὅτι δέν ἐλέγχει ἀλλά καί δέν συμμερίζεται.

Σήμερα, σύμφωνα μέ τή γνωστή ἔκθεση τοῦ Στέιτ Νητπάρτμεντ, ὑπάρχουν στήν Ἑλλάδα γύρω στούς 20 μέ 50.000 Σλαβομακεδόνες. Ὑποθέτομε, καθώς δέν ὑπάρχουν ἐπίσημα ἐλληνικά στοιχεία λόγω γνωστῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς, ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν 20.000 ἀντιπροσωπεύει τά σλαβόφωνα χωριά πού βρίσκονται κυρίως στή Φλώρινα, ἐνῶ ὁ ἀριθμός τῶν 50.000 θά ἀποτελεῖ κάποια ἐκτίμηση γιά τούς διάσπαρτους πιά σέ ὅλη τήν Ἑλλάδα Σλαβομακεδόνες. Θά ἐπαναλάβουμε καί πάλι ὅτι μέ τόν ὄρο αὐτό περιγράφονται αὐτοί πού μιλοῦν τά μακεδονικά (ἢ καί τά μακεδονικά) καί ὄχι βέβαια ἡ ἐθνική συνείδηση. Αὐτή ἡ τελευταία εἶναι ἀδύνατον νά διαπιστωθεῖ, καθώς τό ἐλληνικό κράτος δέν δίνει αὐτή τή δυνατότητα. Οὕτως ἢ ἄλλως ἡ ἐθνική συνείδηση δέν εἶναι ποτέ ἀνεξάρτητη ἀπό τήν πραγματικότητα καί τίς δυνατότητες πού ξανοίγονται γύρω σου, καί οἱ ἄνθρωποι πού μιλοῦν τά σλαβομακεδονικά βρέθηκαν τόν τελευταῖο αἰῶνα ἀντιμέτωποι μέ μιά διαρκῶς μεταβαλλόμενη πραγματικότητα. Οὕτως ἢ ἄλλως, μέχρι τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο τό ζήτημα τῆς ἀνεξάρτητης Μακεδονίας δέν παίχτηκε (ἢ καί ἄν παίχτηκε ἀπό τή Βουλγαρία, παίχτηκε ὡς πρῶτο στάδιο γιά τήν τελική ἔνωση), πράγμα πού ἦταν διάφανο σέ ὅλους) καί συνεπῶς ἡ ἐπιλογή τῆς ἐθνικῆς συνείδησης ἦταν μιά ἐπιλογή ἀνάμεσα στή βουλγαρική, στήν ἐλληνική καί στή σερβική συνείδηση. Μετά τόν πόλεμο, ὅταν ἡ ἀνεξάρτητη Μακεδονία καί ἡ ἀντίστοιχη συνείδηση ἦταν μιά πραγματικότητα (ὑπό τήν κηδεμονία πάντως τῆς Γιουγκοσλαβίας), τό ἐθνικό ἦταν ἀδιάρρηκτα δεμένο μέ τό κοινωνικό μέ τήν ἔννοια ὅτι ἡ ἐθνική ἐπιλογή ἦταν ταυτόχρονα καί ἐπιλογή τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος στό ὅποιο ἤθελε κανεῖς νά ἀνήκει (προσωπικά συνάντησα κάμποσους Σλαβομακεδόνες τῆ δεκαετία τοῦ '70 στή Γιουγκοσλαβία, πού ἤξεραν καί

ἐλληνικά καί ἀναστεύαζαν γιά τήν Ἑλλάδα, θά προτιμοῦσαν δηλαδή νά ζοῦν σ' αὐτή, γιά λόγους ὄχι ἐθνικούς ἀλλά κοινωνικούς-οἰκονομικούς). Ἀκόμα καί σήμερα πού τό ζήτημα τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος ἔχει τελειώσει, παραμένει ἡ οἰκονομική διαφορά, ἡ διαφορά τοῦ βιοτικού ἐπιπέδου πού «νοθεύει» τήν οἰαδήποτε ἐθνική ἐπιλογή. Ἀπό αὐτή τήν ἄποψη ἡ οἰαδήποτε ἀναγνώριση δικαιωμάτων ἀπό πλευρᾶς ἐλληνικοῦ κράτους στή μειονότητα, τή γλωσσική ἄς τήν ποῦμε ἔτσι μειονότητα, εἶναι δύσκολο νά πει κανείς σέ ποιό βαθμό (ἤ καί σέ ποιό ποσοστό) θά συντελοῦσε στήν «ἀνάπτυξη» ἐθνικῆς μειονότητας, τό σίγουρο πάντως εἶναι ὅτι ἀπό αὐτή τή διαδικασία δέν ἐπρόκειτο νά προκύψει ἀπό τήν ἐδῶ μειονότητα κάποτε ἐδαφική διεκδίκηση σέ βάρος τῆς Ἑλλάδας. Κι αὐτό ὄχι μόνο ἐπειδή ἡ μειονότητα εἶναι πιά τραγικά ὀλιγάριθμη, ἀλλά καί γιατί σέ μεγάλο βαθμό εἶναι ἐνσωματωμένη μέσα στήν ἐλληνική κοινωνία, ἀκόμα καί στήν ἐλληνική οἰκογένεια. Δέν μπορεῖ ἐδῶ νά γίνει καμία σύγκριση μέ τίς μουσουλμανικές μειονότητες.

Ἡ ἀνάγκη τῆς προσέγγισης

Κάναμε αὐτή τή σύντομη ἀναδρομή γιά νά δοῦμε πού στεκόμαστε. Δυστυχῶς ὅμως εἶδαμε μόνο πού στεκόμασταν μέχρι χθές. Σήμερα, μέ τήν κατάρρευση τοῦ κομμουνισμοῦ, τά δεδομένα μεταβάλλονται καί πάλι: ὁ διπολισμός διαλύεται, ἡ ἰσορροπία τοῦ τρόμου ἀνατρέπεται, οἱ ἐθνικισμοί ἀναζωπυρώνονται, οἱ ἐδαφικές διεκδικήσεις ξαναπροβάλλουν. Στά κράτη τῆς πρώην Ἀνατολικῆς Εὐρώπης τά 50 χρόνια τοῦ κομμουνισμοῦ διαγράφονται ἀπό τή συνείδηση τῶν μαζῶν καί τά πνεύματα μοιάζουν νά ξαναγυρίζουν ἐκεῖ πού τό ρολό: τῆς ἱστορίας τά ἄφησε τό 1939. Μέ τήν κατάρρευση τοῦ σοσιαλισμοῦ βρυκολακιάζουν τά πνεύματα καί οἱ ἰδεολογίες τοῦ Μεσοπολέμου καί οἱ λαοί πιάνονται ἀπ' αὐτές καθῶς δέν ὑπάρχει τίποτ' ἄλλο νά πιαστοῦν. Ἡ κατάρρευση τοῦ παλιοῦ κράτους, τοῦ κομμουνιστικοῦ κράτους, δη-

μιουργεῖ τήν ἀνάγκη ἐνός νέου κράτους, καί τό μόνο τέτοιο «προσιτό», «ἐφικτό» κράτος εἶναι τό ἐθνικό. Εἶναι λοιπόν τό αἶτημα τῆς δημιουργίας κράτους πού ἀναζωπυρώνει τόν ἐθνικισμό καί μέσα σ' αὐτή τή διαδικασία τά ὅρια μεταξύ ἐθνικοῦ καί ἐθνικιστικοῦ συγχέονται. Μιά τέτοια περίοδο διανύει αὐτή τή στιγμή καί ἡ Γιουγκοσλαβική Μακεδονία: τό δημοψήφισμα δέν εἶναι παρά ἡ ἀπαρχή τῆς διαμόρφωσης τοῦ κράτους αὐτοῦ, τῆς συνείδησής του γιά τήν ἱστορία του, τό παρόν καί τόν «προορισμό» του. Ἀλλά ἡ διαμόρφωση τῆς ἐθνικῆς συνείδησης δέν εἶναι μόνο ἀποτέλεσμα ἐσωτερικῶν διεργασιῶν, εἶναι ταυτόχρονα καί ἀποτέλεσμα τῆς συνείδησης πού θά ἀποκτήσουν οἱ ἴδιοι γιά τούς γύρω τους, τούς γείτονές τους, τούς ἄλλους. Κι αὐτή μέ τή σειρά τῆς δέν μπορεῖ νά βασιζέται (μόνο) σέ ἰδεοληψίες, ἀλλά σέ πραγματικά γεγονότα, σέ πραγματικές συμπεριφορές, στόν πραγματικό συσχετισμό δυνάμεων. Κανένα ἔθνος δέν μπορεῖ νά ζήσει ἐπί μακρόν πετώντας στά σύννεφα. Κάποια στιγμή ἀναγκάζεται νά προσγειωθεῖ, νά συμμορφωθεῖ μέ τήν πραγματικότητα, τή δική του καί τῶν ἄλλων. Μήπως ἡ πραγματικότητα δέν ἀνάγκασε ἐμᾶς τούς Ἕλληνες νά «καταπιοῦμε» τή Μεγάλη Ἰδέα;

Τά λέω ὅλ' αὐτά γιά νά τονίσω ὅτι ἡ στάση πού τηρεῖ σήμερα ἡ Ἑλλάδα συμβάλλει, «διδάσκει» θά ἔλεγα, στήν ἐθνική συνείδηση πού διαμορφώνεται καί στίς πολιτικές ἐπιλογές πού προκρίνονται στή Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας. Καί θά εἶναι παράλογο νά κατηγοροῦμε αὐτούς ὅτι ξαναγυρίζουν στήν ἐποχή τοῦ Μεσοπολέμου, ὅταν ἐμεῖς οἱ ἴδιοι μέ τή στάση μας βρισκόμαστε ἀκριβῶς ἐκεῖ. Γιατί τί ἄλλο εἶναι ἄραγε ἡ (ἀποτυχοῦσα) ἐλληνική πρωτοβουλία τῆς «τετραμεροῦς», πέρα ἀπό τό ξαναστήσιμο τοῦ σκληροῦ τοῦ Μεσοπολέμου καί τῶν Βαλκανικῶν, μέ τήν Ἑλλάδα, τή Σερβία καί τή Βουλγαρία νά συζητοῦν γιά τό «Μακεδονικό» ἐρήμην τῶν ἐνδιαφερομένων; Πόσο μακριά μπορεῖ νά πάει ἡ Ἑλλάδα μέ τέτοια πολιτική, ὅταν καταφανῶς ἰκανοποιεῖται ἀπό τίς (οὐτοπικές ἐπιπλέον) δηλώσεις Μι-

λόσεβιτς τοῦ τύπου «ἂν κουνηθοῦν οἱ Μακεδόνες, ἡ Σερβία θά ἀποκτήσει κοινά σύνορα μέ τήν Ἑλλάδα»; Πόσο ἀνεκτό θά γίνει κάτι τέτοιο σέ περίπτωση συνολικῆς διευθέτησης τοῦ Γιουγκοσλαβικοῦ, ὅπου οἱ διεθνεῖς δυνάμεις θά ἔχουν κι αὐτές νά ποῦν τό λόγο τους;

Εἶναι ἀπολύτως βέβαιο ὅτι τά δύο κράτη, ἡ Ἑλλάδα καί ἡ Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας (ἐφ' ὅσον τελικά ὑπάξει ὡς ἀνεξάρτητο κράτος), ἔχουν ἀπόλυτη ἀνάγκη τό ἓνα τό ἄλλο, ἔχουν ἀπόλυτη ἀνάγκη νά συνεννοηθοῦν. Ἦδη τά Σκόπια τό ἔχουν καταλάβει αὐτό περισσότερο ἀπό ὅ,τι ἡ Ἀθήνα. Ἀπό τήν πλευρά τους ὑπάρχει λοιπόν ἡ ἀνάγκη καί θά ἔλεγα ὑπάρχει καί τό ἔδαφος:

— Τά Σκόπια κήρυξαν μιά πολύ προσεκτική ἀνεξαρτησία ἀπό τή Γιουγκοσλαβία, ἡ ὁποία εἶναι μελλοντική, σέ περίπτωση δηλαδή πού ἡ Γιουγκοσλαβία διασπασθεῖ. Στήν οὐσία τά Σκόπια κήρυξαν «προληπτικά» τήν ἀνεξαρτησία τους ἀπό τή Σερβία καί ὄχι ἀπό τή Γιουγκοσλαβία, ἀφήνοντας καί τίς δύο πόρτες ἀνοιχτές: ἡ Γιουγκοσλαβία ἢ ἀνεξαρτησία.

— Ἡ αὐτονομία αὐτή ἀπό τή Σερβία δείχνει κατά τήν ἄποψή μου τή διάθεση τοῦ λαοῦ αὐτοῦ γιά ἀνεξαρτησία, γιά μὴ ὑπαγωγή του σέ κανένα ἄλλο κράτος. Ὅ,τι ἰσχύει λοιπόν γιά τή Σερβία, ἰσχύει καί γιά τή Βουλγαρία: τά Σκόπια δέν ἔχουν καμία διάθεση νά χορέψουν τό χορό τῆς Βουλγαρίας, ἔστω κι ἂν αὐτή παίξει αὐτή τήν ὥρα τόν σκοπό τῆς ἀνεξαρτησίας. Τά Σκόπια θά ἤθελαν πάση θυσία νά ἀποφύγουν τή Βουλγαρία ἀκριβῶς ἐπειδή φοβοῦνται ὅτι ἡ Βουλγαρία κάποια στιγμή θά τοῦς διεκδικήσει ἐθνικά.

Τό διαζύγιο μέ τή Σερβία καί ὁ φόβος τῆς Βουλγαρίας ἀναδεικνύουν ὡς μόνη λύση τήν Ἑλλάδα. Ἡ Ἑλλάδα δέν διεκδικεῖ ἐθνικά τοῦς Σλαβομακεδόνες, οὔτε διεκδικεῖ ἐδάφη. Παρέχει τήν πιό γρήγορη, τή φυσική θά ἔλεγα διέξοδο πρὸς τή θάλασσα, καί πρὸς τήν ΕΟΚ, διαθέτει τήν πιό ἀναπτυγμένη οἰκονομία καί συνεπῶς εἶναι ὁ πλέον ὠφέλιμος ἐταῖρος ἀπό τά γειτονικά κράτη. Εἶναι σίγουρο ὅτι τά Σκόπια θά ἦταν διατεθειμένα

νά κάνουν τίς οίσοδήποτε παραχωρήσεις αν ή 'Ελλάδα ήταν πρόθυμη νά δώσει χέρι συνεργασίας. 'Ο Γκλιγκόρφ τίς έκανε ήδη, όσο μπορούσε: «Δέν διεκδικούμε τίποτα από τήν 'Ελλάδα», δήλωσε (έννοούσε εδάφη) «ούτε αισθάνομαι απόγονος του Μεγαλέξανδρου». Τό μόνο πού ζητούν τά Σκόπια είναι τήν αναγνώριση των δικαιωμάτων τής μειονότητας. 'Αλλά ίσα ίσα αυτή άκριβώς ή διεκδίκηση, ή χρήση τής λέξης «μειονότητα», δέν δείχνει άκριβώς τήν παραίτηση από τήν εδαφική διεκδίκηση, από τήν Μακεδονία του Αίγαίου; Γιατί βέβαια μέ μειονότητες δέν μπορεί νά συσταθεί εδαφική διεκδίκηση.

'Η 'Ελλάδα λοιπόν δίνει (έννοούμε θά έδινε) σ' αυτούς τούς ανθρώπους τή δυνατότητα νά ζήσουν για τό παρόν και όχι για τό παρελθόν. Μέχρι πριν λίγα χρόνια ή Θεσσαλονίκη γέμιζε κάθε Σάββατο από Μακεδόνες τής Γιουγκοσλαβίας πού έρχονταν νά ψωνίσουν, νά έμπορευθούν, άκόμα και για νά «δούν τόν Γκάλη». 'Όταν ή γιουγκοσλαβική κυβέρνηση αποφάσισε νά καταργήσει τά κεντρικά διαβατήρια και νά τά αντικαταστήσει μέ διαβατήρια από τίς έπιμέρους δημοκρατίες, οί Σλαβομακεδόνες δέν μπορούσαν πιά νά περάσουν τά σύνορα, άφου ή 'Ελλάδα δέν άναγνώριζε τό διαβατήριό τους. Αυτή ή ιστορία (πού ήταν μάλιστα και μία από τίς αίτιες του γνωστού αποκλεισμού των συνόρων μας) λέει πολλά για τήν έλληνική βλακεία.

'Ακριβώς έπειδή δέν θέλει νά βρει στήριγμα στη Σερβία και στη Βουλγαρία και δέν μπορεί νά βρει στήριγμα στην 'Ελλάδα, ή Δημοκρατία τής Μακεδονίας στρέφεται προς τήν Τουρκία. 'Αλλά ή Τουρκία θά δεχθεί τό ρόλο του προσάτη και για νά αποκτήσει έπιρροή στα Βαλκάνια και για νά συνεχισθεί, νά ένταθεί ή παρενόχληση, τό μέτωπο έναντίον τής 'Ελλάδας μέ τό Μακεδονικό. Και όχι τίποτα άλλο, θά βγουν τότε και δικαιωμένοι όλοι όσοι σήμερα είναι «κάθετοι» και δέν θέλουν νά άκούσουν κουβέντα για τά Σκόπια πού διεκδικούν τή «Μακεδονία μας». Αυτό έννοούμε όταν λέμε ότι ή 'Ελλάδα μέ τή στάση τής διαμορφώνει

σήμερα τή στάση των Σκοπίων, τίς τάσεις πού θά επικρατήσουν εκεί, τό ρόλο πού θά παίξει τελικά αυτό τό κράτος, έφ' όσον ύπάρξει, στό μέλλον.

'Από τήν πλευρά τής 'Ελλάδας ή άνάγκη για τήν ανάπτυξη καλών σχέσεων ή έστω άπλώς σχέσεων μέ τή Μακεδονία είναι έπιτακτική για πολλούς λόγους. Κατ' άρχήν άκριβώς για νά μήν παίξουν τά Σκόπια τό ρόλο για τόν όποιο τά προορίζει ή Τουρκία, για νά μήν άνοιξει ένα άκόμα μέτωπο δηλαδή. Θά προσθέταμε βέβαια και πολλούς άλλους λόγους: τήν άνάγκη νά μήν άποκοπεί ή γεωγραφική έπικοινωνία μας μέ τήν Ευρώπη μέ σημαντικές συνέπειες στις έμπορικές συναλλαγές, τόν τουρισμό κ.λπ. Τήν άνάγκη νά μήν άπομονωθεί πολιτικά ή 'Ελλάδα στα διεθνή σώματα, νά μήν έμπεδωθεί ή εικόνα τής 'Ελλάδας ως νεκρόφιλης (γιατί περί αυτού πρόκειται) και αυταρχικής χώρας, νά μήν ένισχυθεί στό έξωτερικό ή προπαγάνδα του μακεδονικού αλυτρωτισμού των Σκοπίων (γιατί μέ τή στάση μας τήν ένισχύουμε). Τήν άνάγκη νά αποκτήσει ή 'Ελλάδα έναν ρόλο στα Βαλκάνια — και ό μόνος ρόλος πού μπορεί νά έχει και τής άναγνωρίζεται είναι ό σταθεροποιητικός και όχι ό άποσταθεροποιητικός (ή άποτυχία τής τετραμερους και οί δηλώσεις Χάμιλτον είναι ένδεικτικές). Τήν άνάγκη, τέλος, νά μήν αναβιώσει στα Βαλκάνια τό κλίμα των άρχων του αιώνα. Γιατί αν ή 'Ελλάδα ύποχρεωθεί νά ζήσει σε ένα τέτοιο κλίμα (ή μάλλον συμβάλει και αυτή τά μέγιστα), δέν θά μπορέσει νά παρακολουθήσει τήν Ευρώπη. Θά βυθιστεί μέσα σε μία άλλη κατάσταση.

Τά προβλήματα και ταυτόχρονα οί προϋποθέσεις για τήν ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών είναι τά εξής, διόλου άνυπέβλητα κατά τή γνώμη μου: α) ή έγκατάλειψη από πλευράς τής Δημοκρατίας τής Μακεδονίας του μακεδονικού αλυτρωτισμού. 'Από έπίσημα χείλη τό θέμα έχει λυθεί, αλλά βέβαια αυτό δέν άρκει. Χρειάζονται συνεννοήσεις, συνομιλίες, διάλογος δηλαδή (τόν όποιο κάνουμε μέ τήν Τουρκία αλλά δέν κάνουμε μέ τούς Σλαβομακεδό-

νες), χρειάζονται κάποιες έπίσημες συμφωνίες. 'Η λύση του προβλήματος βρίσκειται στην υπέρβασή του, άφου ό,τι και νά συμφωνηθεί είναι προφανές ότι διάφορες έθνικιστικές ιδεολογίες θά έπιβιώνουν ένθεν και εκείθεν. 'Η άπήχηση του ΒΜΡΟ όμως είναι πολύ μικρότερη στη Μακεδονία από τή σημασία και τή δράση αυτής τής όργάνωσης στον Καναδά και τίς ΗΠΑ. 'Από τή στάση μας εξαρτάται αν ή άπήχησή του θά παραμείνει και στό μέλλον άσήμαντη.

β) 'Η αναγνώριση από πλευράς τής 'Ελλάδας τής μακεδονικής μειονότητας και των δικαιωμάτων τής. 'Από τό αίτημα αυτό, για έσωτερικούς λόγους, είναι άδύνατον νά παραιτηθούν τά Σκόπια. 'Αντίθετα, νομίζουμε ότι ή 'Ελλάδα έχει κάθε συμφέρον νά άποδεχθεί τό αίτημα, έφ' όσον ή άποδοχή γίνει στό πλαίσιο γενικότερων σχέσεων έμπιστοσύνης και καλής γειτονίας. 'Η θέση τής 'Ελλάδας ότι μειονότητα δέν ύπάρχει μετά τήν ανταλλαγή πληθυσμών μέ τή Βουλγαρία και ότι όσοι σλαβόφωνοι άπέμειναν έχουν έλληνική συνείδηση δέν είναι δυνατόν νά έκανοποιεί τά Σκόπια άφου ή έπιλογή τής μειονότητας τότε ήταν άνάμεσα στη Βουλγαρία και τήν 'Ελλάδα. Δέν μπορεί νά δεχθεί δηλαδή ή Δημοκρατία τής Μακεδονίας ότι όσοι σλαβόφωνοι είπαν όχι στη Βουλγαρία είναι 'Ελληνες, γιατί σύμφωνα μέ αυτή τήν λογική και οί ίδιοι οί κάτοικοί της άφου λένε όχι στη Βουλγαρία είναι 'Ελληνες. Θά πρέπει λοιπόν ή 'Ελλάδα νά δώσει στη μειονότητα τό δικαίωμα νά έκφράσει τήν ιδιαιτερότητά της, νά καλλιεργήσει τή γλώσσα και τή συνείδησή της. Είναι σίγουρο ότι ή χρήση του δικαιώματος αυτού από τους σλαβόφωνους θά είναι τόσο μηδαμινή, πού θά συντελέσει στην εξάλειψη του προβλήματος. Μέ άλλα λόγια, όπως ή ανταλλαγή πληθυσμών έως τό '32 βοήθησε στην εξάλειψη του προβλήματος μέ τή Βουλγαρία, πράγμα πού διακηρύχθηκε και έπίσημα τό '38, έτσι και ή αναγνώριση των δικαιωμάτων τής μειονότητας (τής όποιας ήθελε προκύψει) θά συντελέσει στην εξάλειψη του προβλήματος μέ τά Σκόπια, και θά διαλύσει τούς μύθους πού επικρα-

τοῦν ἐκεῖ καί πού ὀφείλονται κυρίως σέ ὅσους πέρασαν τά σύνορα μέ τόν ἐμφύλιο καί μεταφέρουν τά προσωπικά τους βάσανα καί βιώματα.

Ἡ ἄποψη πού ἐπικρατεῖ στήν Ἑλλάδα ὅτι ἂν ἀναγνωρισθοῦν δικαιώματα θά «ἀνοίξει ὁ δρόμος στή δημιουργία μειονότητας» εἶναι λάθος καί ἐπιπλέον δείχνει ὅτι ἡ Ἑλλάδα δέν ἔχει ἰδιαίτερη ἐμπιστοσύνη στόν «ἐλληνισμό» τῶν διαβόφωνων, παρά τίς ἀντίθετες διακηρύξεις (κι ἂν φάξουμε λίγο πιά πολύ θά δοῦμε ὅτι αὐτό ὀφείλεται στήν κρατοῦσα ἄποψη πού θέλει τό αἶμα, τό γένος, νά καθορίζει τήν ἐθνική ταυτότητα τοῦ καθενός, καί ὄχι ἡ συνείδηση). Ἐν πάση περιπτώσει μιά προσπάθεια θά μᾶς πείσει καί ἐμᾶς καί τούς γείτονές μας καί τούς ξένους περί τοῦ ἀντιθέτου, θά ξεδιαλύνει τό πρόβλημα δηλαδῆ.

γ) Ὑπάρχει τό θέμα τῆς ὀνομασίας τῆς γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας. Νομίζω ὅτι ἀκόμα καί στήν ἀπίθανη περίπτωση πού οἱ ἄνθρωποι θά δέχονταν κάποιο προσδιοριστικό ἐπίθετο στήν ὀνομασία τῆς Μακεδονίας τους, καί πάλι τό πρόβλημα δέν

θά λυνόταν: οἱ ἴδιοι θά ἀποκαλοῦν τούς ἑαυτούς τους Μακεδόνες, ἀλλά καί ὅλοι οἱ τρίτοι θά τούς ἀποκαλοῦν Μακεδόνες. Θά πρέπει δηλαδή στό ἐξῆς νά συνηθίσουμε ὅτι ὅταν μιά ξένη ἐφημερίδα π.χ. ἀναφέρεται στή Μακεδονία ἢ τούς Μακεδόνες, θά ἐννοεῖ τήν Μακεδονία τῶν Σκοπίων καί τούς Σλαβομακεδόνες, ἀπλῶστα γιατί αὐτοί, σέ ἀντίθεση μέ τούς Ἑλληνες Μακεδόνες, ἐφ' ὅσον ἀνεξαρτητοποιηθοῦν δέν θά ὑπερπροσδιορίζονται ἀπό κάποιον γενικότερο ὄρο. Ἀργά ἢ γρήγορα θά ἀναγκαστοῦμε νά συνηθίσουμε καί νά ἀποδεχθοῦμε αὐτή τήν κατάσταση. Παρ' ὅλ' αὐτά ἐπειδή τό θέμα εἶναι σύνθετο καί σχετίζεται καί μέ τή γενοαλογία τῶν ἐκεῖ Μακεδόνων, θά εἶναι δύσκολο ἡ Ἑλλάδα νά μὴν ἐπιμείνει σέ κάποιον εἰδικότερο ὀνομαστικό προσδιορισμό τοῦ κράτους τους. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά εἶναι σαφές ὅτι ἡ Ἑλλάδα δέν δικαιούται νά τούς ὑπαγορεύσει πῶς θά ὀνομάζονται καί ὅτι τό δικαίωμά τους νά ὀνομάζονται ὅπως θέλουν εἶναι ἰσχυρότερο. Αὐτό πάντως δέν σημαίνει ὅτι τό θέμα δέν πρέπει νά συζητηθεῖ,

ἔστω καί γιά νά ἀρθοῦν κάποιες ἄλλες παρεξηγήσεις.

Δέν μπορεῖ νά ἰσχυρισθεῖ κανεῖς ὅτι ὁ δρόμος εἶναι ἀνθόσπαρτος καί ὅτι ἡ ἀνάπτυξη σχέσεων μέ ἕνα τέτοιο κράτος, μέ τό ὅποιο μάλιστα ὑπάρχει ἔντονο παρελθόν, εἶναι κάτι παραπάνω ἀπό ἕνα στοίχημα. Ὅμως ἀξίζει νά τό διακινδυνεύσουμε γιά τούς λόγους πού ἀναφέραμε ἤδη. Γιά νά γίνει αὐτό, θά πρέπει πρῶτα νά ἀλλάξουμε τήν ἰδεολογία μας, τόν τρόπο πού βλέπουμε τούς ἑαυτούς μας καί τούς γύρω μας. Θά πρέπει νά κινηθοῦμε σάν ἕνας λαός πού ζεῖ καί πού θέλει νά ζήσει καί ὄχι σάν ἀπολιθωμένοι ὀστεοφύλακες τῶν τρισχιλιετῶν προγόνων μας. Ἄν κρίνει κανεῖς ἀπό τή νοοτροπία μας, τόν γενικευμένο συντηρητισμό, τήν ἀνικανότητα νά δεχθοῦμε, πιά σωστά νά παράγουμε ὅποιονδήποτε νεοτερισμό, τήν ἔλλειψη δημιουργικότητας μέ μιά λέξη πού μᾶς χαρακτηρίζει τά τελευταῖα ἰδιαίτερα χρόνια, δικαιούμεστε νά εἴμαστε ἀπαισιόδοξοι: κανεῖς δέν θά ἀναλάβει τήν εὐθύνη γιά κάτι πού ξεφεύγει ἀπό τό βόλεμα τοῦ συνηθισμένου.

Ἡ μοναξιά τῶν Βαλκανίων

τοῦ Κάρολ-Μάρκουσ Γκάουσ

Η ἔπαρση τῆς ὑπεροχῆς, τὴν ὁποία αἰσθάνονται οἱ Εὐρωπαῖοι τοῦ Βορρᾶ καὶ τῆς Δύσης ἔναντι τῶν Εὐρωπαϊῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοῦ Νότου, εἶναι φανερή. Ἡ Γιουγκοσλαβία εἶναι μιά χώρα πρὸς τὴν ὁποία κάθε χρόνο κατευθύνονται ἑκατομμύρια τουρίστες· αὐτοὶ ὅμως πού μποροῦν νά ξεχωρίσουν τὴν Σλαβονία ἀπὸ τὴ Σλοβενία εἶναι μόνον σπάνιες ἐξαιρέσεις, ἀκόμη καὶ μεταξὺ τῶν σπουδασμένων συμπατριωτῶν μας. Ὅταν πληροφορηθῆκαμε τίς αἰματηρές συγκρούσεις μεταξύ Σλοβένων καὶ Σέρβων, Σέρβων καὶ Κροατῶν, δοκιμάσαμε λοιπὸν ἕναν ἀπίστευτο τρόμο, σάν νά συνειδητοποιήσαμε ξαφνικά ἕναν τεράστιο κίνδυνο ὄχι μακριά ἀπὸ τὸν καθημερινό μας κόσμο. Ὅμως οἱ κίνδυνοι πρέπει νά παραμερίζονται, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία· πρέπει νά καταστέλλονται. Ἀκόμη καὶ μέσω τῆς ἐπιβολῆς ἐπὶ τῶν ἐνδιαφερόμενων λαῶν μιᾶς τέτοιας μορφῆς εἰρήνευσης, κάτω ἀπὸ τὴν ὁποία οἱ παλαιές συγκρούσεις θά εἶναι καὶ πάλι ἐνεργές, μέχρις ὅτου προκαλέσουν τὴν ἐπόμενη, ἴσως χειρότερη ἔκρηξη.

Βλέποντάς το ἀπὸ τὴ Δύση, φαίνεται τερατώδες, διεστραμμένο καὶ ἀντιδραστικό αὐτὸ πού συμβαίνει τώρα στὸ ἀνατολικὸ καὶ νοτιοανατολικὸ τμήμα τῆς Εὐρώπης: Ἐνῶ ἡ Εὐρωπαϊκὴ Κοινότητα διευρύνει τὴν ἐσωτερικὴ καὶ τὴν ἐξωτερικὴ τῆς ἐπικράτεια, ὅλοι αὐτοὶ οἱ λαοὶ γιὰ τοὺς ὁποίους δέν εἶχαμε ἀκούσει τίποτε σχεδὸν ἐδῶ καὶ δύο γενεές, οἱ Ἑσθονοὶ καὶ οἱ Λετονοί, οἱ Λιθουανοὶ καὶ οἱ Σλοβάκοι, οἱ Σλοβένοι καὶ οἱ Κροάτες, θέλουν νά δραπετεύσουν ἀπὸ τίς κρατικὲς ἐνώσεις στίς ὁποῖες συνυπῆρχαν ἀναγκαστικά καὶ νά διεκδι-

κῆσουν ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία. Ἐδῶ ἀκούγεται ἀμέσως ὁ ἐπιθετικὸς λόγος περὶ ἐθνικισμοῦ, ὁ ὁποῖος περισσότερο συσκοτίζει παρά διαφωτίζει. Τό ὅτι οἱ Σλοβένοι δέν θέλουν πλέον νά ζοῦν σύμφωνα μέ τίς κατευθυντήριες ὁδηγίες τοῦ Βελιγραδίου, ἐνῶ μέ εὐχαρίστηση θά ζοῦσαν σύμφωνα μέ τίς κατά πάσα πιθανότητα πολὺ πῖο ἀλύπητες κατευθυντήριες ὁδηγίες τῶν Βρυξελλῶν τί πράγμα εἶναι; Ἐθνικισμός;

Βέβαια, καὶ ἀνάμεσα στοὺς Σλοβένους ἀλλὰ περισσότερο ἀνάμεσα στοὺς Κροάτες ὑπάρχουν ἐπικίνδυνα στενοκέφαλοι «ἐθνικιστές». Καθὼς οἱ κάτοικοι τοῦ Ζάγκρεμπ δέν ἤθελαν τελευταῖα νά ὑπομένουν μιά «Πλατεία τῆς Δημοκρατίας» στὸ κέντρο τῆς πόλης τους (ἴσως ἐπειδὴ ἐδῶ καὶ καιρὸ μέσα στὴν Ὁμοσπονδιακὴ Λαϊκὴ Δημοκρατία τῆς Γιουγκοσλαβίας δέν αἰσθάνονταν ἄνετα καὶ σάν στὸ σπῆτι τους), δέν βρῆκαν καμιά χειρότερη καὶ πῖο ἀνόητη ἰδέα ἐκτός ἀπὸ τὸ νά ἀφιερῶσουν καὶ πάλι τὴν πλατεία πού εἶχε μείνει ἀνώνυμη στὸν Γιόζεφ Γιέλατσιτς: Ὁ Γιέλατσιτς, ὁ σφαγέας στρατηγὸς τῶν Ἀψβούργων, τὸ ἔτος 1848 ἔπνιξε στὸ αἷμα τίς ἀστικές ἐπαναστάσεις στὴν Οὐγγαρία καὶ στὴν Βιέννη· πρόκειται γιὰ ἕναν Κροάτη τὸν ὁποῖο θυμοῦνται σήμερα γιὰ ἕνα καὶ μοναδικὸ λόγο: ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους Σερβοφάγους τοῦ καιροῦ του. Καὶ οἱ Σλοβένοι, ἐπίσης μέ ἔπαρση, θέλουν μέ εὐχαρίστηση νά ὑπηρετήσουν τὴ Δύση, ἡ ὁποία ἐπὶ πολὺ καιρὸ θεωροῦσε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἴδιους ἕναν περιθωριακὸ λαὸ τῶν Βαλκανίων· θέλουν νά προσφέρουν τὴ χώρα τους ὡς κεντρὸευρωπαϊκὸ ὄχυρό ἐναντίον τῶν ἄγριων Βαλκάνιων. Αὐ-

τό τὸ ἀναξιοπρεπὲς παιχνίδι παίζει δυστυχῶς μαζί τους καὶ ὁ Μίλαν Κούντερα, ὅταν καλεῖ νά «προστατεύσουμε τὴν Σλοβενία» μέ τὸ λανθασμένο, δηλητηριῶδες ἴπιχηρμα ὅτι οἱ Σλοβένοι δέν ἀνήκουν στὰ Βαλκάνια ἀλλὰ στὴν Εὐρώπη. Λές καὶ τὰ Βαλκάνια δέν εἶναι Εὐρώπη! Εἶναι παράξενο, μόλις πέσουν τὰ σύνορα, οἱ ἴδιοι ἀκριβῶς πού τὰ γκρέμισαν προσπαθοῦν νά ὀρθώσουν καινούργια· μόλις γίνονται δεκτοὶ σὲ αὐτὴ τὴν ἡπειρο (στὴν ὁποία οὕτως ἢ ἄλλως ἀνήκαν ἀνεκαθεν) λαοὶ παραγνωρισμένοι ἐπὶ αἰῶνες, ἀμέσως κλείνει ἡ πόρτα γιὰ κάποιους ἄλλους, οἱ ὁποῖοι καταδικάζονται κατὰ κάποιον τρόπο νά ζήσουν στὴν μηδαμινὴ, ἐξευρωπαϊκὴ βαρβαρότητα. Τί ὑποκριτικὴ ἡπειρος, ἡ ὁποία ὀνομάζει εὐρωπαϊκὸ ὅ,τι τῆς ἀρέσει καὶ καταρᾶται ὡς ἀνάξιους τῆς Εὐρώπης ὅσους αὐτὴ ἡ ἴδια ἐξώθησε στὴν ὠμότητα.

Δέν γνωρίζω ὅμως κανέναν ἄλλο λαὸ στὴν Εὐρώπη ὁ ὁποῖος ἐξαρτᾶ τὸσο τὴν ἐθνικὴ του ταυτότητα ἀπὸ τὴ γλώσσα καὶ τὴ λογοτεχνία, ὅπως ὁ σλοβενικός. Οἱ Σλοβένοι δέν ἔκαναν ποτέ δικὸ τους κράτος, μιά δική τους πατρίδα, καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἔτρεφαν τὴ βαθύτερη ἀγάπη γιὰ τὴ μητρικὴ τους γλώσσα· ἡ ἐκτίμηση γιὰ τὴ γλώσσα καὶ γι' αὐτοὺς οἱ ὁποῖοι μποροῦσαν νά τὴν καλλιεργοῦν μέ καλλιτεχνικὸ τρόπο δέν θά μπορούσε νά εἶναι μεγαλύτερη. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, πολλοὶ Σλοβένοι θά προβληματισθοῦν πολὺ γιὰ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Πέτερ Χάντικε, τὸν ὁποῖο θεωροῦν μέ ἀγάπη ὡς ἕναν δικὸ τους ἄνθρωπο, παίρνει μέ τόσο πάθος τίς ἀποστάσεις του ἀπὸ αὐτοὺς καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιδίωξή τους γιὰ κρατικὴ ἐξουσία. Διότι τώρα, ἀκόμα καὶ οἱ Σλοβένοι, οἱ ξεχωριστοί, θέλουν τὸ πῖο συνηθισμένο πράγμα. Ἐνα δικὸ τους κράτος μέ ὅλα τὰ κουραφέξαλα: σημαῖες, ἐμβλήματα, στρατιωτικὲς στολές, συντοριακὰ ἐμπόδια.

Αὐτὸ ἴσως νά εἶναι ἀπογοητευτικὸ γιὰ πολλοὺς οἱ ὁποῖοι στέκονται στὸ πλευρὸ τῶν Σλοβένων. Ἐντούτοις: Δέν μπορεῖ κανεὶς νά διαχωρίσει τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης σ' αὐτοὺς πού ἀξίζουν τὴν αὐτοδιάθεση καὶ σ' ἐκείνους πού θά ἦταν καλύτερα νά μὴν ἐπιμένουν στὴν προσπάθεια νά τὴν κερ-

δίσουν. Για τό λόγο αυτό, άν και ίσως είναι ελάχιστα ελκυστική ιδέα νά παρακολουθήσουμε τήν γέννηση μιās ολόκληρης άλυσίδας μικρών, οικονομικά έξαρτημένων και ίσως τοπικιστικά στενοκέφαλων νέων κρατών στόν Νότο και στήν Ανατολή, δέν υπάρχει πρós τό παρόν καμιά δημοκρατική έναλλακτική λύση άπέναντι στήν ύποστήριξη τών κρατικών και σλο-

βενικών επιδιώξεων για άνεξαρτησία.

Ο Karl-Markus Gauss γεννήθηκε τό 1954 και είναι συγγραφέας στό Salzburg τής Αυστρίας. Έκδότης του περιοδικού *Literatur und Kritik*. Τό άρθρο του "Die Einsamkeit des Balkans" δημοσιεύθηκε στήν εβδομαδιαία εφημερίδα του Άμβούργου *DIE ZEIT*, τεύχος 33/1991, 9 Αύγούστου 1991.

Είς ανάμνησιν τής Σλοβενίας

Ο όνειροπόλος άποχαιρετά τήν
«Ένάτη Χώρα» του παραμυθιού

του Πέτερ Χάντκε

Έχουν αναφερθεί ποικίλοι λόγοι για ένα ξεχωριστό, κανονικό κράτος μέ τό όνομα «Δημοκρατία τής Σλοβενίας». Άλλά για νά μπορέσω νά σκεφθώ, νά καταλάβω ή νά παραδεχθώ καθέναν από αυτούς τούς λόγους, θά έπρεπε κατ' άρχήν νά τόν βλέπω τό ουσιαστικό «λόγος», για μένα τουλάχιστον, μπορεί νά υπάρχει μόνον μαζί μέ τό ρήμα «βλέπω». Και δέν βλέπω κανένα λόγο, ούτε έναν — ούτε καν τόν λεγόμενο «μεγαλοσερβικό κομμουνισμό τών τάνκς» — για νά υπάρξει τό κράτος τής Σλοβενίας. Δέν βλέπω τίποτε άλλο εκτός από ένα τετελεσμένο γεγονός. Παρομοίως, δέν βλέπω λόγους για ένα «Κράτος τής Κροατίας». Αυτό τό άλλο θέμα βέβαια μέ ενδιαφέρει λιγότερο (ώστόσο δέν είμαι βέβαιος ούτε καν γι' αυτό). Άπεναντίας, θεωρώ ή τή χώρα τής Σλοβενίας και τά δύο εκατομμύρια κεφαλές σλοβενικού λαού ως ένα από τά λίγα πράγματα τά όποια, όσον αφορά έμένα, ταιριάζουν μέ τήν άντωνυμία «μου»: πράγματα όχι τής ιδιοκτησίας μου αλλά τής ζωής μου.

Λέγοντας αυτά δέν παριστάνω τόν Σλοβένο μέ κανένα τρόπο. Βέβαια έχω γεννηθεί σε ένα χωριό τής Καρινθίας, όπου εκείνη τήν έποχή, κατά τόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ή πλειοψηφία, λάθος, τό σύνολο τών κατοίκων ήταν Αυστριακοί Σλοβένοι και μάλιστα επικοινωνούσαν μεταξύ τους στή δική τους διάλεκτο και ή μητέρα μου, έπηρεαζόμενη προπάντων από τόν μεγαλύτερο άδελφό της, ό όποιος είχε σπουδάσει δενδροκομία πέρα από τά σύνορα, στή γιουγκοσλαβική - σλοβενική πόλη Μάριμπορ, θεωρούσε τόν έαυτό της, τήν έποχή πού ήταν κορίτσι, μέρος αυτού του λαού. Άργότερα, ακόμα και μετά τόν πόλεμο, πίστευε ότι άνήκε εν μέρει σ' αυτόν τό λαό, όχι κατ' άποκλειστικότητα. Άλλά ό πατέρας μου ήταν ένας Γερμανός στρατιώτης και τά γερμανικά έγιναν ή γλώσσα μου, καθώς πέρασα τά πρώτα παιδικά μου χρόνια στό Ανατολικό Βερολίνο. όμως και για άλλο λόγο, επειδή παραδόθηκε και πρόσαρμόστηκε τό ίδιο τό παλαιό χωριό τών Σλοβένων, τό όποιο μέ τά χρό-

νια χανόταν και έχανε τήν ψυχή του λίγο λίγο, ενώ ακόμα και οι κάτοικοί του τό άποκαλούσαν στό τέλος «Stara Vas» μόνον άστειευόμενοι. Στ' αυτιά του παιδιού από τή γερμανική μεγαλούπολη οι Σλάβοι πρόγονοι ακούγονταν ως μομφή και ντροπή· μερικές φορές τά έβαζε ακόμα και μέ τή μητέρα του γι' αυτόν τό λόγο· μέ τήν ίδια τή μητέρα του.

* * *

Μέ τό πέρασμα τών χρόνων, καθώς άποκτούσα εικόνες και άκουγα διηγήσεις από τούς Σλοβένους προγόνους, τό πράγμα άλλαξε και έγινε όπως είναι τό φυσικό (ή όπως θά έπρεπε νά είναι τό φυσικό). Όστόσο, δέν έγινε ποτέ ένας «Σλοβένος» ούτε καν «μισός» Σλοβένος, άν και εν τώ μεταξύ έμαθα σλοβενικά και μπορώ κουτσά - στραβά νά διαβάζω. "Όταν σήμερα προσπαθώ νά δώ τόν έαυτό μου ως μέρος μιās ένότητας πού άποκαλείται λαός, τότε ό λαός αυτός ονομάζεται Κανέννας· αυτό ίσως είναι μερικές φορές σωτήριο, άλλες φορές όμως είναι φρικτό (τίς στιγμές πού ακόμα και έγώ δέν μπορώ πλέον νά φαντασθώ ότι ταιριάζουν μεταξύ τους αυτοί πού άκούν στό όνομα Κανέννας και είναι σκορπισμένοι σ' όλη τή γήινη σφαίρα).

Παρ' όλ' αυτά όμως, πουθενά στόν κόσμο σ' όλη μου τή ζωή δέν αισθάνθηκα, ως φιλοξενούμενος, τόσο πολύ «σάν στό σπίτι μου», όπως στή χώρα τής Σλοβενίας. Για πολλά χρόνια αισθανόμουν έτσι εκεί, περισσότερο από ένα τέταρτο του αιώνα, μέχρις ότου πίστεψα ότι μπορούσα επιτέλους νά παραδοθώ πλήρης έμπιστοσύνης και ότι υπήρχε πράγματι στους τόπους αυτούς κάτι πού έμοιαζε μέ διάρκεια, κάτι εντελώς διαφορετικό από τούς άπατηλούς τόπους τής παιδικής μου ηλικίας, για τούς όποιους έγώ κι έσύ δέν αισθανόμαστε τή νοσταλγία του έξορίστου, παρά τά λεγόμενα τών ρομαντικών.

Σάν στό σπίτι μου στήν Σλοβενία,

στήν Γιουγκοσλαβία; Στήν αυθεντικότητα. Ήταν ακριβώς τό αντίθετο από εκείνη τή μή αυθεντικότητα πού προκαλοῦσε φρίκη στόν συγγραφέα τῶν *Γραμμάτων ἑνός ἐπιστρέφαντος* (Hofmannstahl), ὁ ὁποῖος, μετά μακροχρόνια ἀπουσία ἀπό τήν χώρα του, τήν Γερμανία, δέν αἰσθανόταν πλέον τήν ὑπαρξή κανενός ἀπό τά ἀντικείμενα πού συναντοῦσε ἐκεῖ: καμιά καράφα τῆς μπύρας δέν λειτουργοῦσε πλέον σάν πραγματική καράφα, κανένα τραπέζι δέν στεκόταν πλέον σάν τραπέζι· ὅλα τά πράγματα στή χώρα τῆς Γερμανίας ἔμοιαζαν γιά τόν ἐπιστρέφαντα «ἀνευ ἀντικειμένου». Ἀντίθετα, πόσο αυθεντικά ἦταν γιά μένα τά ἀντικείμενα στήν Σλοβενία ὅλα αὐτά τά χρόνια, κάθε φορά πού περνοῦσα τά σύνορα! Δέν ἔχαναν τόν ἑαυτό τους (ἔσως συνέβαινε ἐν τῷ μεταξύ συνήθως ὄχι μόνον στήν Γερμανία, ἀλλά παντοῦ στόν δυτικό κόσμο), στέκονταν δίπλα σου καί σοῦ παραστέκονταν. Μποροῦσες νά αἰσθανθεῖς ἕνα πέρασμα ἐπάνω ἀπό τό ποτάμι σάν γέφυρα· μιά ἐπιφάνεια νεροῦ γινόταν λίμνη· ὁ ὁδοιπόρος αἰσθανόταν πάντοτε νά συνοδεύεται ἀπό μιά λοφοσειρά, ἀπό μιά σειρά σπιτιῶν, ἀπό ἕναν ὄπωρόνα. Καί ὅταν σταματοῦσε, αἰσθανόταν νά περιβάλλεται ἀπό κάτι ἐξίσου ὀλοζώντανο, ὅπου τό κοινό ὅλων αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἦταν μιά ὀλοφάνερη ἀπουσία κάθε προοιόησης, κάτι πού περικλείει μέσα του ὀλόκληρο τόν κόσμο: τό αυθεντικό, τό ὁποῖο δέν ἐπιτρέπει τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό τήν αἴσθηση «σάν στό σπίτι σου», «αὐτό εἶναι, ἐπιτέλους βρίσκομαι τώρα ἐδῶ».

* * *

Ἐκτός ἀπό τίς λεπτομέρειες, ὅλη ἡ χώρα ἐπενεργοῦσε γιά πολύ καιρό σάν ἕνα τέτοιο πράγμα, σάν μιά χώρα τῆς αυθεντικότητας· καί μοῦ φαινόταν ὅτι αὐτό ἴσχυε ὄχι μόνον γιά τόν ἐπισκέπτη ἀλλά καί γιά τούς αὐτόχθονες. Πῶς ἀλλιῶς ἄραγε θά μπορούσαν αὐτοί νά συμπεριφέρονται στούς ἀνθρώπους τόσο πολύ περισσό-

τερο αυθεντικά, μέ τόν τρόπο πού περπατοῦν, πού μιλοῦν, πού βλέπουν, προπάντων ὅμως μέ τόν τρόπο πού παραβλέπουν, συγκρινόμενοι μέ τούς λαούς πέρα ἀπό τά σύνορά τους, ἰταλικά καί αὐστριακά; Στή χώρα τῆς Σλοβενίας καί μέ τούς Σλοβένους μποροῦσα πράγματι νά αἰσθανομαι πάντοτε σάν φιλοξενούμενος τῆς αυθεντικότητας, πότε μέ τό κρασί (τῶν καρστικῶν ὑψιπέδων¹ ἢ τοῦ Windsche Bühel), πότε δίπλα στό καμπαναριό τῆς ἐκκλησίας (στό Hrastovlje τῆς Ἰστρίας ἢ στόν Sveti tjanec — Ἅγιο Ἰωάννη— τῆς λίμνης Wochein), πότε στό λεωφορεῖο (ἀπό τό Tolmin πρὸς τήν Nova Gorica, ἀπό τήν Λιουμπλιάνα πρὸς τό Novo Mesto, ἀπό τό λιμάνι Koper πρὸς τό Divata), πότε στό λιτό δωμάτιο τοῦ ξενοδοχείου στό Most na Soci ἢ στό Vipana, πότε ἀνοίγοντας τά αὐτιά μου γιά νά ἀκούσω τά σλοβενικά, τά τόσο κοντά στά πράγματα, τά τόσο χυμώδη, τά τόσο ἀνεπιτήδευτα χαριτωμένα, παντοῦ σ' ὅλη τή χώρα. Ἀκόμα καί αὐτά πρόσφεραν αυθεντικότητα.

Μήπως οἱ τέτοιου εἴδους ἐμπειρίες ἦταν φαντασιώσεις μου ἢ ἀκόμα καί αὐταπάτες; Τά γεγονότα τοῦ Ἰουνίου καί τοῦ Ἰουλίου 1991, τά ὁποῖα ἀποκαλοῦνται ἀπό τούς ἴδιους τούς Σλοβένους (ἐν μέρει μέ θλίψη, ἐν μέρει μέ περηφάνια, περισσότερο ὅμως μέ τό δεύτερο) «vojna», πόλεμος, δέν ἦταν ἡ πρώτη ἀφορμή γιά νά τό σκεφθῶ. Οἱ ἐπιστολές-διηγήσεις τοῦ Hofmannstahl, γιά τό αυθεντικό, γιά τό ἀπόμακρο, γιά τήν ἀδυναμία περιγραφῆς τῶν πραγμάτων στόν γερμανικό χῶρο, γράφθηκαν μερικά χρόνια πρὶν ξεσπάσει ὁ Πρῶτος Παγκόσμιος Πόλεμος. Κατά παρόμοιο τρόπο, ἐδῶ καί λίγο καιρό τό ἴδιο συνέβη καί σέ μένα, μέ τά τόσο παρόντα προηγούμενως σλοβενικά ἀντικείμενα, τοπία, μέ ὀλόκληρη τή χώρα. Ἡ ἀνυπαρξία ἱστορίας, ἡ ὁποία ἴσως δημιούργησε αὐτό τό καθαρό εἶναι στό παρόν, ἦταν ἕνα φαίνεσθαι (ἄν καί γόνιμο). Ἐπρόκειτο τό πολύ γιά ἕνα μικρό διάλειμμα στήν ἱστορία (ἢ στήν ἄθλια, αἰώνια ὑπαγωγή μας στήν ἀνάγκη). Γιά μένα, ἡ Σλοβενία ἀνῆκε πάντοτε στή

μεγάλη Γιουγκοσλαβία, η οποία αρχίζει νότια από την αλπική όροσειρά Karawanken και τελειώνει πολύ κάτω, στη λίμνη της Όχριδας, με τις βυζαντινές εκκλησίες και τα ισλαμικά τζαμιά δίπλα στην Άλβανία, ή στα μακεδονικά οροπέδια μπροστά στην Ελλάδα. Και μάλιστα, η φανερότητα σλοβενική ιδιαιτερότητα, όπως και η αντίστοιχη των άλλων νοτιοσλαβικών χωρών — πρόκειται για μία ιδιαιτερότητα η οποία δεν έδειξε ποτέ να έχει ανάγκη δικού της ιδιαίτερου κράτους—, συνεισέφερε, κατά τη γνώμη μου, στην αυτονομία, μεγάλη ένότητα της Γιουγκοσλαβίας. Αυτή δεν είχε μόνον γεωγραφική υπόσταση, με τα καρστικά ασβεστολιθικά εδάφη ως πούμε, τα οποία αρχίζουν από το βουνό Trstelj βόρεια της Τεργέστης και συνεχίζουν κατά μήκος του όλου διναρικού ύψιπέδου, αλλά επίσης, ιδιαίτερα και κατά κύριο λόγο, είχε τη μορφή της ιστορικής ενότητας. Δύο όροσημα σ' αυτόν τον αιώνα ήταν, νομίζω, αυτά που ένωσαν τους τόσο διαφορετικούς Γιουγκοσλαβικούς λαούς και θα έπρεπε να τους κρατούσαν διαρκώς ενωμένους: η μάλλον άβιαστη, για πολλούς μάλιστα ένθουσιώδης, συνάντησή τους τό 1918, με τό τέλος της Αυτοκρατορίας των Άψβούργων, για πρώτη φορά σε ένα δικό τους κράτος, όπου οι μεμονωμένες χώρες δεν ήταν πλέον συγκαλυμμένες άποιχίες, όπου οι ξεχωριστές γλώσσες δεν ήταν πλέον αναγκασμένες να είναι ψιθυρίσματα των σκλάβων. Και μετά, στόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ό κοινός άγώνας των λαών της Γιουγκοσλαβίας και των πιό διαφορετικών παρατάξεων ή αντιτιθέμενων μεταξύ τους κοσμοαντιλήψεων — με εξαίρεση σχεδόν μοναδική τους Κροάτες φασίστες Ustasha— έναντίον της μεγάλης Γερμανίας.

Όστόσο, τά προηγούμενα χρόνια, κάθε φορά πού έρχόμουν στην Σλοβενία, και τελευταία όλο και περισσότερο, μία νέα ιστορία αποκτούσε άπήχηση. Νέα; Ήταν ό παλιός, όσο και οι πατέρες μας, αλλά με τόν καιρό μεταλλαγμένος θρύλος της «Μεσευρώπης». Και αυτός ό άνανεωμένος θρύλος, αντίθετα με εκείνο των σιωπηλών βετεράνων, αντί για

σκόρπιους άφηγητές είχε ομαδοποιημένους κήρυκες, λιγότερο ή περισσότερο μεγαλόφωνους. Άλλη έκδοχή: και έδω υπήρχαν στην αρχή οι άφηγητές της ιστορίας της Μεσευρώπης και τή θέση τους πήραν έν τώ μεταξύ σχεδόν άποκλειστικά οι κήρυκες. Ή, οι ίδιοι πού άρχισαν ως άφηγητές, μερικές φορές δικό μου φίλοι, άλλαξαν σε βαθμό πού έγιναν άγνωστοι, ανέλαβαν τό ρόλο του κήρυκα. Και αυτό τό κήρυγμα πού έπλαθε ιστορία, διαδιδόμενο από πολλά στόματα, από έφημερίδες, μηνιαία έντυπα, συμπόσια, ήταν αυτό προπάντων πού ύφάρπαζε τά πράγματα της χώρας από τόν φιλοξενούμενο στην Σλοβενία και τά άπομάκρυνε στή μή άυθεντικότητα, στόν κόσμο του μή ψηλαφητού, στή μή παρουσία, όπως ήδη έχω αναφέρει.

Όχι ότι ή Σλοβενία ήταν προηγούμενος για μένα, από πολιτική άποψη, «ή Άνατολή». Και επίσης, ποτέ δεν μου φάνηκε να βρίσκεται στόν Νότο, άν και αυτό είναι σωστό ως πρός τά σημεία του όρίζοντα. Διαφορετική από τήν Ίταλία, δεν ήταν καθόλου χώρα του Νότου (άλλά και στην Κροατία, στην Σερβία, στο Μαυροβούνιο δεν αισθάνθηκα ποτέ να βρίσκομαι «στόν Νότο»). Και επίσης, παρ' όλο πού οι δικές μας άστριακές έφημερίδες των άκρικών περιοχών προσπαθούσαν να «πουλήσουν» κάτι τέτοιο στούς άναγνώστες τους, τουλάχιστον πρίν τήν μεταστροφή των τελευταίων χρόνων, «τά Βαλκάνια» δεν άρχιζαν από τους συνοριακούς σταθμούς του Jesenice, του Dravograd ή του Murska Sobota. Άλλά ποιός σοβαρός άναγνώστης συνδέει σήμερα άκόμη κάτι τό πραγματικό με μία τέτοια λέξη;

Πουθενά στην Βοσνία και στην Έρζεγοβίνη, ούτε καν στο Κοσσυφοπέδιο, περπατώντας με τά πόδια, σε λεωφορεία και σε σιδηροδρόμους, ποτέ δεν μου ήλθε στο μυαλό αυτή ή άνόητη επιθετική λέξη και βέβαια ούτε στα χείλη μου. Άν έτίθετο θέμα τέτοιου είδους έπιχειρημάτων, θα έπρεπε, ως πούμε, να χαρακτηρίσουμε τους Σέρβους διανοομένους πού ζούν στο Βελιγράδι ή στην Νέα Ύορκη ως τους δίδυμους άδελφούς των συναδέλφων τους στο Παρίσι, μία

και σύμφωνα με τίς εκάστοτε θεωρίες της ήμέρας, είτε πρόκειται για τή «θεωρία του χάους» είτε για τής «ύπερταχύτητας», αυτοί συνδέονται μεταξύ τους με τηλεπαθητικό τρόπο. Και όταν φέρει ό λόγος και άρχισω να διηγούμαι στόν άξιο φίλο και μεταφραστή μου Zarko Radakovic, πού ζει πότε στο Νόβι Σάντ, πότε στο Βελιγράδι, πότε στο Τύμπιγκεν, πότε στην Κολωνία και πότε στο Σηάτλ, πώς διέσχισα με τά πόδια τόν άνω ρου του ποταμού Soca (Isonzo), αυτός θα μου ξεφουρνίσει έν ριπή όφθαλμού τήν νέα του μικρομεγαλοσερβική θεωρία «Περί περιηγήσεων στούς ποταμούς» και μαζί μία διεθνή άνθολογία πού έτοιμάζει γι' αυτό τό θέμα, με κείμενα του George Steiner, του Jean Baudrillard και του διάσημου όρειβάτη Reinhold Messner. Πόσο θλιβερό και πόσο έξοργιστικό, όταν κάποιος σαν τόν Μίλαν Κούντερα μερικές εβδομάδες πρίν, σε μία έκκληση «Νά σώσουμε τήν Σλοβενία» δημοσιευμένη στην έφημερίδα *Le Monde*, διαχωρίζει τή χώρα αυτή, μαζί και τήν Κροατία, από τά σερβικά «Βαλκάνια» και τήν κατακυρώνει τυφλά σ' εκείνο τό φάντασμα της «Κεντρικής Ευρώπης», παρ' όλο πού οι αυτοκρατορικοί κύριοι της Άύστροουγγαρίας ήθελαν κάποτε να έξοντώσουν και τήν σλαβική τσέχικη γλώσσα του Κούντερα, αντιμετωπίζοντάς την σαν βαρβαρικό ιδίωμα· αυτή τή γλώσσα, στην όποία λίγο άργότερα έγραψε ό Jan Skácel από τό Μπρνό του σπιό τρυφερούς ποιητικούς ψαλμούς του είκοστού αιώνα!

Όχι, Σλοβενία στην Γιουγκοσλαβία και με τήν Γιουγκοσλαβία, έσύ δεν ήσουν για τόν φιλοξενούμενό σου Άνατολή, ούτε Νότος και φυσικά ούτε βαλκανική χώρα· πολύ περισσότερο, σηματοδοτούσες κάτι τρίτο, ή «Ένατο», τό όποιο δεν μπορώ να κατονομάσω, γι' αυτό τό λόγο όμως άυθεντικό όπως τά παραμύθια.

Και τώρα, τό πανάρχαιο σλοβενικό παραμύθι για τήν «Ένατη Χώρα» ύποχωρεί χρόνο με τό χρόνο, μπροστά στα θρυλούμενα των φαντασμά-

των για μία Μεσευρώπη. Τέτοια φαντάσματα εμφανίζονται μόν και από την άλλη πλευρά των συνόρων, εκεί όμως φέρνουν στο νου τό παλαιό αυστριακό λεγόμενο για όσους αυτοκτόνησαν και μετά περιφέρονται μαζί με τό σχοινοστά μέρη όπου ζούσαν, άς μή μιλήσουμε πάντως για τίς ευγενείς ύστερόβουλες σχέσεις των παλαιών Βιεννέζων ή των κατοίκων της Στυρίας και Καρινθίας², "Ετσι μοιάζουν και εκείνοι οί Ιταλοί από τό Φρίουλι και την Τεργέστη, με τά έορταστικά τους πανηγύρια κάθε χρόνο, για τά έκατόν τόσα χρόνια από τή γέννηση του Κάιζερ Φραγκίσκου Ιωσήφ, σάν νά περιφέρονται με τά πραγματικά όνειρα πού τους κρατούν στη ζωή (ή μήπως πρόκειται για ένα υποκατάστατο τραγικά εירוινικό, για κάτι πού έπαψε στην πραγματικότητα να είναι όνειρο εδώ και πολύ καιρό;). Στη χώρα της Σλοβενίας όμως, τό φάντασμα έπεμβαίνει στην πραγματικότητα. Και αυτοί πού πορεύονταν μαζί του μέσα στη χώρα δέν ήταν γέροι προύχοντες ή υπάρχεις του κρασιού και της ταβέρνας, αλλά αυτοί πού αποκαλούνται συνήθως «οί νηφάλιοι», «οί σκεπτόμενοι», «οί σιωπηλοί»: έπιστήμονες, ποιητές, ζωγράφοι.

Μιά φορά τό χρόνο άς πούμε, από τό μέσο περίπου της τελευταίας δεκαετίας, μαζεύονταν τέτοιοι άνθρωποι — ά καρστικά όροπέδια της Σλοβενίας στο Lipica, στην αρχή χάριν της τέχνης και των όμορφων συζητήσεων (και συναντήσεων). Από χρόνο σε χρόνο όμως οί διαλέξεις και εισηγήσεις μετουσιώνονταν όλο και περισσότερο σε μία γρήγορη παρέλαση έκατό ανθρώπων, μπροστά στο μικρόφωνο, στην όποία ήταν αδύνατο νά ακούσεις έστω και ένα ποίημα, ένω τό κέντρο της εκδήλωσης καταλάμβανε τό φάντασμα πού ταιριάζει σ' αυτές τίς περιπτώσεις: κάτω από τή γοητεία του, υπό τό φώς των προβολέων, μπροστά στα μικρόφωνα, με ταυτόχρονη μετάφραση για τους Ούγγρους, Πολωνούς, Σοραβούς³ (όλο και σπανιότερα Σέρβους), αλλά

και Λιθουανούς, Γερμανούς από την Κάτω Σαξονία και τή Φραγκφούρτη, Παριζιάνους ή Μιλανέζους συμμετέχοντες στην εκδήλωση, υίοθετούσαν οί Σλοβένοι φίλοι μου των προηγούμενων χρόνων τό εύχο των εκφωνητών του ραδιοφώνου, τό βλέμμα των σχολιαστών της τηλεόρασης, τά ύστερόβουλα έπιχειρήματα για μεγάλες αποφάσεις των πολιτικών (μόνον τό βράδυ, στην οίνοποσία, τους αναγνώριζα και πάλι έναν έναν — και με τό πέρασμα των χρόνων ούτε καν εκεί).

Αυτά άρχισαν λίγα χρόνια μετά τό θάνατο του Τίτο και μου φαίνεται τώρα ότι πολλοί, ή πλειοψηφία μέσα στους βόρειους λαούς της Γιουγκοσλαβίας, πείστηκαν εκ των έξω ότι τό κράτος αυτό αποσυντίθεται. "Οχι, ή κατάρρευση του λεγόμενου «τιτοϊκού κράτους» δέν υπέπεσε στην προσωπική έμπειρία ούτε ενός μοναδικού Σλοβένου, έγώ τουλάχιστον όσο και άν έφαξα δέν είδα κάτι τέτοιο: ό,τι άκουσα, μου φάνηκε σάν φλυαρία εκ των ύστερων. Έδώ και πολύ καιρό ό κομμουνισμός ήταν σχεδόν αποκλειστικά θρύλος. Η πράξη στην Σλοβενία, τόσο στον πολιτισμικό τομέα όσο προπάντων στην οικονομία, ήταν φιλελεύθερη. Μόνον με όργη και άποστροφή μπορώ νά παρακολουθήσω πώς παρουσιάζουν τελευταία τά δυτικά μέσα ενημέρωσης ως ήρωα έναν τύπο, ό όποιος περιφέρεται στην Λιουμπλιάνα με μία έπιγραφή πού γράφει «Δίνω τή ζωή μου, όχι όμως την έλευθερία». Οί Σλοβένοι ήταν έλεύθεροι όπως έσύ και έγώ, μέσα στο πλαίσιο των νόμων οί όποιοι εδώ και πολύ καιρό δέν εφαρμόζονταν πλέον ως νόμοι αυταρχικού κράτους (με έξαιρέσεις, όπως συμβαίνει και «σ' έμάς»). Υπήρχε έλευθερία άσκησης επαγγελμάτων, έλευθερία έπιλογής τόπου κατοικίας, έλευθερία του γράφειν και του λέγειν. Και ή άνομία της σερβικής ήγερσίας, ή κατάργηση στην πράξη της αυτονομίας του αλβανικού κατά πλειοψηφία Κοσσυφοπέδιου, δέν εκδηλώθηκε εδώ ποτέ τόσο καιρό.

* * *

"Οχι, την αυξανόμενη στροφή τόσο πολλών Σλοβένων από τή μεγάλη

Γιουγκοσλαβία τους «πρός την Μεσευρώπη» ή «πρός την Εύρώπη» ή «πρός τή Δύση» την θεωρώ εδώ και πολύ καιρό μία άπλή ιδιοτροπία. "Ακουγα όλο και συχνότερα, και ένοχλούμεν; κάθε φορά όλο και περισσότερο, γνωστούς ή και έντελώς άγνωστους, στους δρόμους και στις γέφυρες της Λιουμπλιάνας ή του Μάριμπορ, όπου οί ποταμοί κατευθύνονται, όπως συνέβαινε πάντοτε, προς τον Δούναβη στο Βελιγράδι, ότι οί Σλοβένοι και οί Κροάτες πρέπει νά ύψώσουν στα σύνορα ένα «τείχος» εναντίον των Σέρβων, των Βοσνιακών κ.λπ., ψηλότερο από τό Τείχος του Βερολίνου (τότε υπήρχε άκόμη), «δύο όρόφους ψηλό»! Και όταν ρωτούσα για ποιό λόγο, με περιέλουζαν με τά γνωστά άνόητα: «Αυτόι έχει κάτω δέν δουλεύουν — αυτοί στον Νότο είναι τεμπέληδες — μάς παίρνουν εδώ στον Βορρά τά σπίτια — έμεις δουλεύουμε και αυτοί τρώνε». Μερικά από αυτά είναι ίσως κατανοητά, όχι όμως με αυτή τή μορφή. Διότι δέν ακούστηκε καμία συνετή κουβέντα για τίς ευνοϊκότερες συνθήκες περί τίς μεταφορές και τό έμπόριο ή για τό πιό εύφορο έδαφος. Είναι πολύ γνωστό βέβαια ότι υπήρχε μία αυξανόμενη ανισότητα μεταξύ Βορρά και Νότου, ως προς τή κατανομή των βαρών πού όφείλονταν στις κρατικές δαπάνες, όπως και σε άλλα θέματα. Άλλά πώς μπορεί αυτό νά είναι αιτία φυγής από τον όπωσδήποτε πιό άπλόχωρο ουρανό πού σκεπάζει μία Γιουγκοσλαβία, ή όποια παρ' όλ' αυτά έχει σοβαρούς λόγους ύπαρξης; Μιάς φυγής ιδιοτροπής, βεβιασμένης, πεισματάρικης και ύπεροπτικής. Αιτία ή άπλως και μόνον πρόφαση;

Διότι τίποτε, έντελώς τίποτε, δέν ανάγκασε μέχρι τώρα στην ιστορία την Σλοβενία νά γίνει ένα κράτος. Ποτέ, καμία φορά ό σλοβενικός λαός δέν είχε κάτι πού μοιάζει με τό όνειρο νά αποκτήσει κράτος. Και τό σλοβενικό κράτος, τουλάχιστον μέχρι τή βία των τάνκς του Όμοσπονδιακού Στρατού και των βομβαρδιστικών, δέν είχε από μόνο του τίποτε από τή λάμψη μιās ιδέας (ή Γιουγκοσλαβία είχε). Και μπορεί τώρα, μόνον από τή βία και τή αντίσταση, νά βλα-

στήσει μιά τέτοια ιδέα, βιώσιμη μακροπρόθεσμα. Ρωτώ: Είναι δυνατόν, λάθος, είναι αναγκαίο σήμερα μιά χώρα και ένας λαός να ανακηρυχθούν χωρίς καμία συζήτηση σέ κράτος (μέ τό στρατό του, τά έμβλήματα και τίς σημαίες του, μέ τίς εθνικές του έορτές και τά συνοριακά του φράγματα) όταν δέν έχουν φθάσει έδω από μόνοι τους, αλλά αποκλειστικά και μόνον έπειδή αντιδρούν ενάντια σέ κάτι, και μάλιστα ενάντια σέ κάτι έξωτετικό, και μάλιστα ενάντια σέ κάτι δυσάρεστο ή ένοχλητικό μερικές φορές όχι όμως πραγματικά καταπιεστικό ή κραυγαλέο;

* * *

Slovenski narod, narod trpljenja — «Σλοβενικός λαός, λαός του πόνου», έτσι έλεγαν, και δικαίως, μέχρι τό τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου. Όστόσο, δέν θά έπρεπε κανένας Σλοβένος νά σκέφτεται για τό λάό του τά ίδια και μετά, μέσα στην Ένωση τής Γιουγκοσλαβίας.

Είναι αυτό ο τελευταίος νεοτερισμός, ίδρυση κράτους απλά και μόνον λόγω έγωισμού, ή μάλλον εξαιτίας μιās καθαρής ιδιοτροπίας, κατανοητής έστω, απέναντι στην αδελφική χώρα Σερβία; Και όχι «ξαδέρφια», όπως λένε, αλλά ακριβώς αδέρφια.

«Αν ο σλοβενικός λαός δέν πείσθηκε απλώς νά παίξει τό παιχνίδι του κράτους (τί παιδική άθωότητα του λαού, τί παιδαριώδες κράτος), για ποιό λόγο τότε δέν μπορεί νά αιτιολογήσει, αλλά μόνον νά διατυπώνει προφάσεις, ακόμα και τό ιδιαίτερα άνόητο σ' αυτή τήν περίπτωση σύνθημα «τό μικρό είναι όμορφο»; Δέν σημαίνει άραγε τίποτε τό γεγονός ότι, όταν τό παιχνίδι έγινε σοβαρό, όταν έγινε ή ανακήρυξη του ανεξάρτητου κράτους, ο πληθυσμός άντέδρασε μέ μούδιασμα μάλλον, παρά μέ ένθουσιασμό;

Ναί, νέα σύνορα μέσα στην Γιουγκοσλαβία: τά βλέπω νά φυτρώνουν όχι προς τά έξω αλλά μάλλον προς τά μέσα, σέ καθένα από τά σημερινά

όμοσπονδιακά κράτη, στό έσωτερικό τής κάθε χώρας, ως ζώνες και λωρίδες τής μη αυθεντικότητας. Νά αυξάνονται και νά προχωρούν μέχρι τό μέσο, έως ότου δέν θά υπάρχει πλέον καθόλου γή, ούτε σλοβενική ούτε κροατική: όπως στην περίπτωση του Μόντε Κάρλο ή τής Ανδρόρας. Ναί, φοβάμαι ότι κάποια μέρα δέν θά μπορώ νά απολαμβάνω καθόλου γή στην «Δημοκρατία τής Σλοβενίας»: όπως στην Ανδόρα, όπου οι έμπορικοί δρόμοι, οι σπαρμένοι σαν πυκνό δίχτυ ανάμεσα στους βράχους των Πυρηνάιων, έχουν πνίξει έδω και πολύ καιρό κάθε αίσθηση γής, περιγυρου, χώρου, τόπου και αυθεντικότητας, και είναι τά τελευταία κομμάτια έλεύθερου χώρου, τριγυρισμένα από πυκνά μετοχές σύμβολα του έμπορίου και των τραπεζών, σαν νά είναι προεκτάσεις τής Park Avenue και τής Fifth Avenue από τό Μανχάταν μέχρι τά βουνά των Πυρηνάιων.

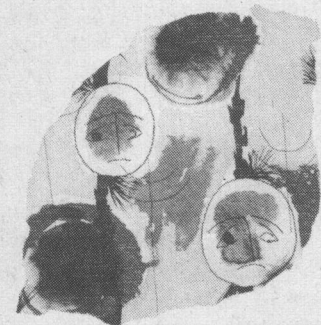
Βέβαια, λέγεται πότε πότε ότι τό κράτος τής Σλοβενίας θά είναι μόνον ένας σταθμός στό δρόμο προς μιά έντελώς άλλη, ανανεωμένη Γιουγκοσλαβία. Άλλά ποιό σ' αυτή τή χώρα θά ανακαλέσουν ένα τετελεσμένο γεγονός πού φέρει τό όνομα «ανεξαρτησία» ή «έλευθερία»; Γεγονός πού φαίνεται μη αντίστροφο, έπειδή επιβαρύνεται και μέ δύο νέα μολυβένια βαρίδια: από τή μιά πλευρά τά τάνκς και οι βόμβες, πού δέν θά φύγουν ποτέ από τό μυαλό των Σλοβένων, προπάντων των παιδιών του 1991. Άπό τήν άλλη πλευρά πάλι, ή συμπεριφορά των συνοριακών φρουρών τής Σλοβενίας, πολλοί από τους όποιους ήταν δυστυχώς πρόθυμοι νά σκοτώσουν έν ριπή όφθαλμού, νομίζω σέ αντίθεση μέ τους συνομηλικούς τους, οι όποιοι ξαφνικά έπρεπε νά παίξουν πόλεμο μαζί τους (ή μήπως αυτοί οι δεύτεροι ήταν κάπως νεαρότεροι;). Δέν είναι απλά οι τόσο διαφορετικοί αριθμοί των φονευθέντων στις δύο πλευρές πού τό λένε, αλλά και οι εικόνες, αυτή άς πούμε του Όμοσπονδιακού στρατιώτη πού έβγαине μέ λευκή ση-

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΩΡΙΚΟΣ

ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ 72 Τηλ. 3629675

**AZIZ NEZIN
O ZΗΣΗΣ
ΚΑΙ ΖΕΙ ΚΑΙ ΔΕ ΖΕΙ**

AZIZ NEZIN
O ZΗΣΗΣ
ΚΑΙ ΖΕΙ ΚΑΙ ΔΕ ΖΕΙ

ΔΩΡΙΚΟΣ

ΥΠΟΠΤΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Το κρυφό ημερολόγιο
της Λόρας Πάλμερ

ΔΩΡΙΚΟΣ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ

«ΔΑΝΑΟΣ» Μαυρομηχάλη 64 Τηλ. 3604161

μαία από έναν περικυκλωμένο συνοριακό σταθμό και πυροβολήθηκε από άθεατους αντιπάλους · ή του γεμάτου ένδοξη λάμψη άνδρα των ειδικών δυνάμεων της Σλοβενίας, ο οποίος διηγείται «πώς σκοτώσε, για πρώτη του φορά, έναν 18χρονο Μακεδόνα» και ή αυστριακή εφημερίδα *Tagblatt* που τό δημοσιεύει λάμπει και αυτή μαζί του. Αυτούς που σκοτώνουν στά τυφλά μέ λύσσα, τά απειλητικά πρόσωπά τους, πώς μπορεί κανείς νά τους βγάλει από τό μυαλό του, άν τους έχει δεί μέ τά μάτια του; Μήπως ή Γιουγκοσλαβία, πού φαινόταν νά έχει ξεφύγει μετά τόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο από αυτό πού αποκαλείται «κατάρα της ιστορίας», έχει τώρα τή δική της, ιδιόμορφη κατάρα;

* * *

Μιά αναλαμπή ελπίδας και ταυτόχρονα ευκαιρία για λίγο γέλιο — φαίνεται ότι σ' αυτή τήν περίπτωση ή ελπίδα και τό άστείο ταιριάζουν— ήταν κάτι πού μου συνέβη λίγο πριν, καθώς περπατούσα στό Παρίσι συντροφιά μέ έναν Σλοβένο· αυτός, άν και μέ θλίψη συμφωνούσε μέ τήν άνατροπή στή χώρα του, προσπαθούσε νά μεταφράσει τήν σερβική γλώσσα των στρατιωτικών διαταγών, γνωστή από τήν εποχή της στρατιωτικής του θητείας, στά σλοβενικά. Δέν τά κατάφερε. "Ό,τι στό πρώτο γλωσσικό ιδίωμα άρθρωνόταν, μέσως στό στόμα του, αυτονόητο και μέ ευφράδεια, σάν σάλπιγγα, σάν κρωγμός, σάν σφύριγμα, σάν μαστίγιο, σά σφεντόνα, έχανε στή μητρική του γλώσσα κάθε ρυθμό, άντιστεκόταν για νά μή γίνει μεγάλοφωνο, λύγιζε σάν από ένστιχτο, όπως τά παιδιά στά έργα του Κάφκα πού τρέχουν «κάτω από τόν άνεμο», απέφευγε νά γίνει εύθυνές, έβγαινε έξω από τό ρυθμό του βηματισμού σέ κάθε συλλαβή, φούσκωνε και καμπυλωνόταν σέ μελωδία, μέχρις ότου ό όμιλητής διέκοψε τελικά τήν προσπάθειά του νά δώσει διαταγές στά σλοβενικά, παραδομένος στή μοίρα μέ ευχαρίστηση.

Ήταν τό ίδιο γκριζομαλλο παιδί της Σλοβενίας, τό όποιο μόλις δύο εβδομάδες πριν, στή κοιλάδα Νίρανα της πατρίδας του, έχοντας πιασμένη από τό χέρι τήν δεκάχρονη άνιψιά του, άκουσε μέ τά αυτιά του τόν όρυμαγδό των βομβών επάνω στό ιερό βουνό Nanos. Και μετά μου διηγήθηκε: «Σ' όλη τή μέχρι σήμερα ιστορία της Σλοβενίας ήταν πάντοτε παρούσα μόνον ή Μητέρα. Ό Πατέρας μας πάντοτε κοιμόταν. Μέσα στό βουνό, ξέρεις βέβαια. Τό πολύ νά έβγαινε σάν ύπνοβάτης για λίγο μόνον, χθές έδω, αύριο εκεί, ξέρεις, ό βασιλιάς της Ένάτης Χώρας και πάλι άμέσως χανόταν. Τώρα ό Πατέρας ξύπνησε». Και ό άφηγητής άρχισε νά κρυφογελάει, και συνεχώς κρυφογελούσε, σ' όλη του τή διαδρομή προς τό σπίτι επί της *Λεωφόρου Στρατηγού Λεκλέρκ*, όλο και λιγότερο παιδί της Σλοβενίας, όλο και περισσότερο ένα από τά συνηθισμένα στοιχεία πού υπάρχουν στή χώρα: «Τό ήθελαν όμως άραγε αυτό τά παιδιά του;».

Τό άρθρο του Peter Handke, ενός από τά νεότερα «ιερά τέρατα» της μεταπολεμικής λογοτεχνίας στήν Εύ-

ρώπη, δημοσιεύτηκε στήν *Süddeutsche Zeitung* του Μονάχου, στις 27 Ιουλίου 1991.

Μετάφραση από τά Γερμανικά:
Γιώργος Ριτζούλης

Σημειώσεις του μεταφραστή

1. Όρεινές περιοχές στις βόρειες Γιουγκοσλαβικές χώρες (Σλοβενία και Κροατία), συνέχεια των Δυναρικών Άλπεων, μέ άσβεστολιθικά πετρώματα και καρστικούς σχηματισμούς (σπηλιές, βάραθρα κ.λπ.).

2. Η Στυρία μέ πρωτεύουσα τό Γκράτς και ή Καρινθία μέ πρωτεύουσα τό Κλάγκενφουρτ είναι επαρχίες της Αυστρίας, στά σύνορα μέ τήν Σλοβενία.

3. Οί Σοραβοί (Sorben) ή Βέντες (Wenden) είναι μία μικρή σλαβόφωνη μειονότητα πού ζει στις περιοχές Oberlausitz και Niederlausitz της πρώην Άνατολικής Γερμανίας, κοντά στά σύνορα μέ τήν Πολωνία και τήν Τσεχοσλοβακία. Σήμερα μέ περίπου 70.000 μέλη, θεωρείται ξεχωριστή εθνότητα, συγγενική μέ Πολωνούς, Τσέχους, Σλοβάκους, αλλά και μέ τους Σέρβους, όπως ισχυρίζονται όρισμένοι.

Παλαιά και νέα σύνορα στην Ευρώπη

του Ίμμανουέλ Γκάις

Μέ τις φαινομενικά έντελως αίφνιδες αναθερμάνσεις παλαιότερων συγκρούσεων μεταξύ εθνών και εθνοτήτων, επαναλαμβάνεται σήμερα μιά συνήθης ιστορική έμπειρία: μεγάλα κατακτητικά κύματα, όπως των Περσών, των Μακεδόνων Έλλήνων υπό τον Άλέξανδρο ή του Ίσλάμ, κατακλύζουν μόν εκτεταμένες περιοχές, αλλά μακροπρόθεσμα διασκορπίζονται και χάνονται, ένωρίτερα ή άργότερα. Άπομένον μόνον οι παλαιότερες δομές, τροποποιημένες από τις παλίρροιας που πέρασαν επάνω τους. Άνάλογα συμβαίνουν σήμερα στην κάποτε κομμουνιστική άνατολική περιοχή της Ευρώπης, ή όποια περιλαμβάνει την Άνατολική Γερμανία και την ίδια την Σοβιετική Ένωση. Άπό τή σκοπιά της παγκόσμιας ιστορίας, οι νέες συγκρούσεις μεταξύ εθνών και εθνοτήτων, που άναζωπυρώνονται πάλι στην Άνατολική και Νοτιοανατολική Ευρώπη, είναι λοιπόν κάτι τό συνηθισμένο, άν και επώδυνο για όσους συμμετέχουν.

Μέσα σ' αυτό τό πλαίσιο, οι μεταβολές προς τήν κατεύθυνση μιάς νέας Ευρώπης φέρνουν στό φώς μέ όλη τους τήν όξύτητα δύο προβλήματα: άπό τή μιά πλευρά τά παλαιότερα διαρθρωτικά σύνορα και διαχωριστικές γραμμές, άπό τήν άλλη πλευρά τή σχέση κέντρου και περιφέρειας. Η Ευρώπη, άρχίζοντας άπό τήν άρχαιότητα, γνώρισε πολλές μεγάλες διαρθρωτικές διαχωριστικές γραμμές, τις όποιες χάραξαν άνθρωποι (και διαφέρουν άπό τά φυσικά σύνορα, π.χ. μεταξύ στέπας και καλλιεργήσιμης γής ή στέπας και ζώνης των δασών): τά σύνορα του ρωμαϊκού κράτους προς τον Βορρά, μέ τή μορφή του Limes (γραμμή Ρήνου -

Δούναβη, Τείχος του Άδριανού μεταξύ Άγγλίας και Σκοτίας) όριοθετούν τά παλαιότερα διαρθρωτικά σύνορα στην Ευρώπη. Αυτά έχουν σήμερα σχεδόν μιά ιστορική σημασία: είναι χρήσιμα μόνον για νά καταλάβουμε τήν παλαιότερη ιστορία της Γερμανίας και της Άγγλίας - Σκοτίας. Διαρκούς σημασίας για τό σύνολο της Ευρώπης, μένουν οι έξελίξεις στην περιοχή του δυτικού ρωμαϊκού κράτους, άκόμη και μετά τήν τυπική του διάλυση τό 476 μ.Χ. Κατά τή μετάβαση άπό τήν ύστερη άρχαιότητα στον εύρωπαϊκό Μεσαίωνα, ή ένωση των έκλατινισμένων πληθυσμών των έπαρχιών μέ τους κατακτητές Γερμανούς έθεσε τά θεμέλια των μεταγενέστερων εθνών της Ευρώπης. Ένα έπόμενο στάδιο ήταν οι εθνικές μοναρχίες κατά τήν ύστερη μεσαιωνική περίοδο, οι όποιες καθόρισαν τον χαρακτήρα των εθνών: Πορτογαλία, Ίσπανία, Γαλλία, Άγγλία.

Άλλά και ή διαχωριστική γραμμή του 395 μ.Χ., μεταξύ δυτικού και άνατολικού ρωμαϊκού κράτους, διατήρησε τήν πανευρωπαϊκή της σημασία, άν και μέ ένταση μεταβαλλόμενη. Μέ τό όριστικό Σχίσμα των Έκκλησιών του 1054 μεταξύ Ρώμης και Βυζαντίου, τό όριο αυτό βάθυνε άπό τή σκοπιά της έκκλησιαστικής πολιτικής και έγινε χάσμα μεταξύ της λατινικής-καθολικής Δύσης και της έλληνορθόδοξης Άνατολής. Προηγούμενως οι κατακτητές λαοί των Σλάβων, όπως επίσης οι Βούλγαροι και οι Ούγγροι ένσωματώθηκαν μέσα στις προϋπάρχουσες έκκλησιαστικές και πολιτισμικές δομές και έπιμήκυναν τή διαρθρωτική διαχωριστική γραμμή προς Βορρά. Άπό

τότε ή γραμμή αυτή άκολουθεί τή γραμμή Φιλανδία-βαλτικές χώρες-Πολωνία-Ούγγαρία-Σλοβενία-Κροατία, οι όποιες είναι χώρες καθολικές-λατινικές, ένω οι Ρώσοι, οι Βούλγαροι, οι Σέρβοι και οι Έλληνες έμειναν στην έλληνορθόδοξη παράδοση. Στά νοτιοανατολικά, οι όθωμανικές κατακτήσεις άπό τον ύστερο Μεσαίωνα επικάλυψαν και όξυναν για μιά άκόμη φορά τό διαχωρισμό μεταξύ της λατινικής και της όρθόδοξης άρχικά Ευρώπης. Η γραμμή του 395/1054 έκοψε στά δύο τους Σλάβους, σέ Άνατολή (Ρώσοι) και Δύση (Πολωνοί, Τσέχοι, Σλοβάκοι). Εκτός αυτού, περνά άπό τό μέσο των Νότιων Σλάβων: για τό λόγο αυτό ή Γιουγκοσλαβία τεμαχίζεται σέ έναν Βορρά περισσότερο έκσυγχρονισμένο, όπου επικρατούν οι καθολικοί (Σλοβενία, Κροατία) και σέ έναν όρθόδοξο-μουσουλμανικό, μάλλον καθυστερημένο, Νότο (Σερβία, Μακεδονία). τά δύο κομμάτια συνδέονται συμβολικά μέ τή « γέφυρα πάνω άπό τον Δρίνο»¹. Κατά παρόμοιο τρόπο, τά δυτικά της Ρουμανίας (πέρα άπό τά Καρπάθια στην Τρανσυλβανία) έχουν έντονότερο λατινικό² χαρακτήρα (ούγγρικο και γερμανικό), τό άνατολικό της μάλλον έλληνορθόδοξο, άργότερα όμως και τουρκοίσλαμικό. Άντιθέσεις της ιστορικής εξέλιξης και των νοοτροπιών μεταξύ Πολωνών και Ρώσων άλλά και μεταξύ βαλτικών λαών και Ρώσων έξηγούνται άβίαστα μέ τά σύνορα του 395 — και πάλι σήμερα, περισσότερο άπό κάθε άλλη φορά έδώ και αιώνες.

Τό νεότερο ιστορικά διαρθρωτικό όριο είναι ο ποταμός Έλβας. Έγινε για πρώτη φορά εύρωπαϊκό διαρθρωτικό όριο όταν, πριν τό 800 μ.Χ., ο Κάρολος ο Μέγας υπέταξε τους Σάξονες, τότε ειδωλολάτρες άκόμη. Η σημασία του υποχώρησε μέ τον έκχριστιανισμό της Πολωνίας τό 966 μ.Χ.: μάλιστα, μετά τους άποικισμούς των Γερμανών προς τά άνατολικά κατά τον προχωρημένο Μεσαίωνα, είχε για πολύ καιρό μόνον σημασία έσωτερική για τήν Γερμανία. Κοινωνικό και οικονομικό

διαρθρωτικό όριο έγινε ο Έλβας από το 1500 όταν στα ανατολικά του ή γεωργική οικονομία και η «δεύτερη δουλοπαροικία» άνοιξαν ένα θεμελιώδες χάσμα με τη Δύση: δυτικά του Έλβα συνεχίστηκε η παλαιότερη εξέλιξη που είχε αρχίσει το 1000 μ.Χ. Οι αγρότες παρήγαγαν για τις αγορές των πόλεων, όπου πουλούσαν για δικό τους λογαριασμό τά αγροτικά τους προϊόντα, ανταλλάσσοντας τα με χρήμα, ή δέ τάση ήταν να αποκοτύν την προσωπική τους ελευθερία. Η διαδικασία έγινε για πρώτη φορά σαφής στην Ile de France, στα περίχωρα των Παρισίων, από την εποχή που το Παρίσι έγινε όριστικά η πρωτεύουσα της μεσαιωνικής Γαλλίας, μετά την εξαφάνιση της δυναστείας των Καπετιδών, ή όποια καταγόταν από την Δυτική Φραγκονία (987 μ.Χ.). Ταυτόχρονα, αναπτύσσονται πόλεις με ελεύθερους πολίτες, οι όποιοι ζούν κατά κύριο λόγο από τό επάγγελμα του τεχνίτη ή από τό διηπειρωτικό εμπόριο μεγάλων αποστάσεων με τίς χώρες της Ανατολής. Βαθμιαία, οι ελεύθεροι γεωργοί και άστοί, μαζί με τούς μικρότερους γαιοκτήμονες εύγενεις σχημάτισαν τό κοινωνικό υπόβαθρο της δυτικής εθνικής μοναρχίας, ή όποια στην περίπτωση της Αγγλίας και της Γαλλίας κατέστη δυνατό άργότερα να εκδημοκρατισθεί με τίς επαναστάσεις.

Χίλια χρόνια ελεύθερης (ή απελευθερωμένης) αγοράς στην Ευρώπη δημιούργησαν τό πλαίσιο για μία κοινωνία ή όποια αυτοελέγχεται και απελευθερώνεται όλο και περισσότερο με τό μέσο της αυτοοργάνωσης. Τήν αρχή έκανε τό σύστημα διακυβέρνησης των κοινοτήτων και δημοτικών συμβουλίων, με ιταλική προέλευση, από τό 1015. Τά πρώτα συμβούλια των τάξεων στην Ισπανία (Cortes, από τό 1188), ως όργανα που χορηγούσαν δημόσιο χρήμα στό Θρόνο για να χρηματοδοτεί αυτός τούς πολέμους του, ήταν τό επόμενο βήμα. Στην Αγγλία, με αρχή της Magna Charta τό 1215, αναπτύχθηκε βαθμιαία ή έξουσία του κοινοβου-

λίου, τό όποιο απέκτησε ένα ακόμα στήριγμα με τήν αρχή του κράτους δικαίου. Η θρησκευτική Μεταρρύθμιση, ή Αγγλική Έπανάσταση, ό Διαφωτισμός και ή Γαλλική Έπανάσταση επιπρόσθεσαν νέα στοιχεία, προπάντων τή διεύρυνση της ελευθερίας του άτομου (ταυτόχρονα όμως και τήν εξατομίκευση και απομόνωση), μέχρι και τήν αναγνώριση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη, σταδιακά ακόμη και για τή γυναίκα. Από τήν εποχή της εκβιομηχάνισης και του Διαφωτισμού όλο κληρώνεται όλο και περισσότερο ή διαδικασία εκκοσμίκευσης και λαϊκοποίησης, με τήν έγκατάλειψη των παραδοσιακών βάθρων νομιμότητας της δημόσιας ζωής, συγκεκριμένα του Στέμματος και της Έκκλησίας.

Αντίθετα, στα ανατολικά του ποταμού Έλβα υπάρχουν δουλοπάροικοι, οι όποιοι παράγουν δημητριακά για λογαριασμό των γαιοκτημόνων τους (συνήθως εύγενών), για να εξαχθούν από αυτούς στή συνέχεια προς τίς αναπτυγμένες αγορές στην περισσότερο αστικοποιημένη Δύση (προπάντων στην Όλλανδία και στην Αγγλία). Μαζί εξαγονταν και άλλα γεωργικά προϊόντα ή πρώτες ύλες (μέλι, ξυλεία, λινάρι, πίσσα, γούνες, δέρματα). Στόν ίδιο τόν δουλοπάροικο γεωργό δέν έφθαναν ποτέ οι καρποί της εργασίας του. Σέ άμετάβλητη θέση καταπιεζομένου, δέν αποκοτούσε ούτε υλικό πλούτο (χρήματα για να τά διαθέσει ελεύθερα) ούτε ιδεατό (τήν προσωπική του ελευθερία). Από τήν πλευρά τους οι γαιοκτήμονες, με εξαίρεση στην Πολωνία, ύφιστανται τόν αυστηρό έλεγχο ενός αυταρχικού έως απολυταρχικού Στέμματος, πράγμα που δέν επέτρεπε να αναπτυχθούν ελεύθερες και αυτοδύναμες πόλεις με ελεύθερους πολίτες.

Ιδιαίτερα στην Ρωσία, οι ανανεωτικές ώθήσεις έρχονταν πάντοτε εκ των έξω, μεταφερόμενες από ξένες έξουσιαστικές έλίτ (οί Σκανδιναβοί Βάραγγοι), από λειτουργικές έλίτ (ειδικοί από τό έξωτερικό που έφερε ό Πέτρος ό Μέγας) ή μέσω ιδεολογιών από τό έξωτερικό (ό μαρξισμός στην κομμουνιστική περίοδο). Οι φορείς της ανανέωσης ήταν βέβαια

Ρώσοι κατά τό μεγαλύτερο ποσοστό, ώστόσο ως έντελιγκέντσια των πόλεων ήταν ύπαρξιακά αποξενωμένοι από τή μεγάλη πλειοψηφία των Ρώσων, τούς αγρότες. Κάθε έκσυγχρονισμός έρχόταν εκ των άνω, από κέντρα μάλλον απομονωμένα, και με αυταρχικό ή όλοκληρωτικό τρόπο. Σέ αντίθεση με τή Δύση, ή ρωσική κοινωνία δέν είχε σχεδόν καμία δυνατότητα να αυτοοργανωθεί και να έλέγξει τόν έαυτό της. Άργότερα, χάρη σε μεταρρυθμίσεις που άρχισαν με τήν απελευθέρωση των αγροτών τό 1861, ό τσάρος Άλέξανδρος ό 2ος εισήγαγε σκόπιμα εκ των άνω στοιχεία κράτους δικαίου και φιλελευθρισμού. Άλλά αυτά όξυναν τήν επαναστατική κρίση ακόμη περισσότερο, όπως και τά αποτελέσματα της παραδοσιακής πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων στην εποχή του ιμπεριαλισμού ή οι ρωσικοί πόλεμοι έναντίον του όθωμανικού κράτους (1877 - 1878), έναντίον της Ιαπωνίας (1904 - 1905) και έναντίον των δυνάμεων της Μεσευρώπης στόν Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (1914 - 1918). Για τό λόγο αυτό, ήταν επόμενο να αποδεχθεί μέν ό νικητής της Όκτωβριανής Έπανάστασης κομμουνισμός ιδεολογικά και τεχνοκρατικά πρότυπα από τή Δύση, ως εκσυγχρονιστική δύναμη εκβιομηχάνισης, ταυτόχρονα όμως να καταπιέζει και πάλι τά πρώτα σπέρματα φιλελευθεροποίησης του κράτους δικαίου, που έμφανίστηκαν μετά τό 1861 στην Ρωσία.

Έν τέλει, ό ποταμός Έλβας ως ευρωπαϊκό διαρθρωτικό όριο διασχίζει από τό 1500 τήν Γερμανία και επιτρέπει να ώριμάσουν στή χώρα αυτή κοινωνικές και οικονομικές διαφοροποιήσεις, οι όποιες μετά τήν εκβιομηχάνιση και τήν ίδρυση της ένιαίας αυτοκρατορίας μετασηματίζονται όλο και περισσότερο σε ένδογερμανικές αντιθέσεις μεταξύ της περιοχής ανατολικά του Έλβα και της δυτικής ζώνης του κράτους. Μετά τήν επανάσταση του 1848 - 1849 όξύνθηκε ή άμοιβαία προκατάληψη μεταξύ της ανατολικά του Έλβα περιοχής, ή όποια έμενε αγροτική υπό τήν κυριαρχία των γαιοκτημόνων Γιούνκερς, άφ' ενός, και των περισσότερο

βιομηχανοποιημένων περιοχών του κράτους, ακόμα και ανατολικά του Έλβα (Σαξονία, Άνω Σιλεσία), αφ' ετέρου. Ο Κάρλ Μάρξ, ο Μάξ Βέμπερ και ο Κόνραντ Άντενάουερ εξέφραζαν με διαφορετικούς τρόπους την αποστροφή της άστικής, κατά κανόνα φιλελεύθερης, Δύσης έναντι της αντιδραστικής, στρατοκρατικής περιοχής ανατολικά του Έλβα, της κυριαρχούμενης από τους Γιουόνκερς.

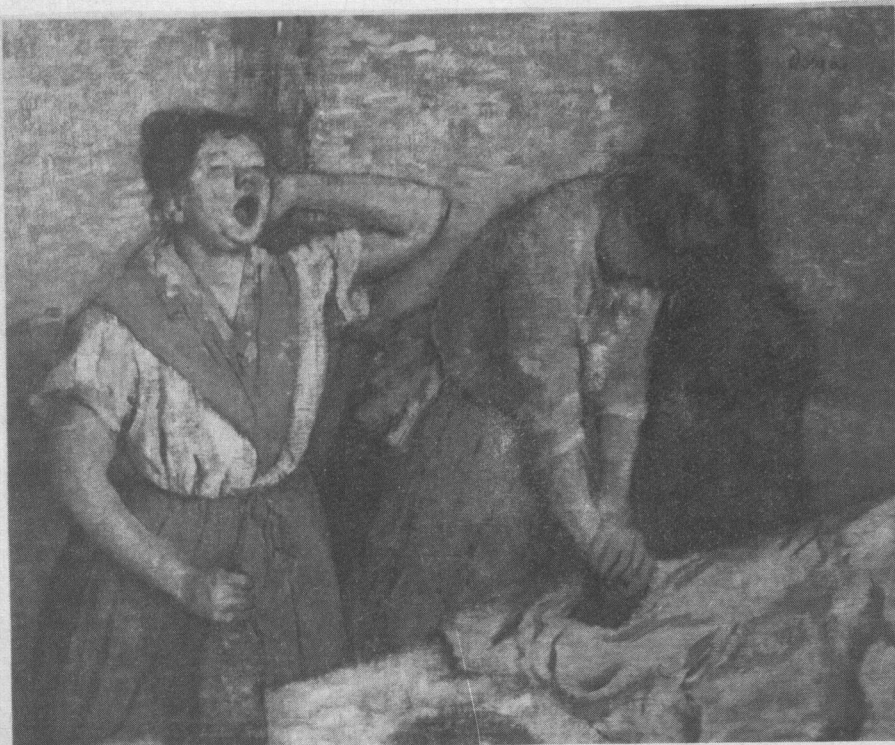
Τό επόμενο μεγάλο διαρθρωτικό όριο εμφανίστηκε κατά την αρχή των Νεότερων Χρόνων· τό χάραξε ή θρησκευτική Μεταρρύθμιση, ή οποία άφορα μόνον την λατινική Εύρώπη. Μετά τή Μεταρρύθμιση και τήν Άντιμεταρρύθμιση, ή Εύρώπη χωρίσθηκε στόν Βορρά, όπου επικράτησε ό προτεσταντισμός, και στόν Νότο, ό όποιος έμεινε ως επί τό πλεϊστον καθολικός. Τό μέσο της χαρακτηριζόταν από κατάσταση ανάμειξης των θρησκευτικών δογμάτων· συγκεκριμένα αυτό συνέβη στην Γερμανία, ή οποία όμως με τή σειρά της διαχωρίσθηκε σε ένα Βορρά κατά κανόνα διαμαρτυρόμενο και σε ένα Νότο ό όποιος έμεινε σε μεγάλο βαθμό καθολικός (ή επέστρεψε και πάλι στόν καθολικισμό), ενώ στό μέσο οί καθο-

λικές και προτεσταντικές περιοχές εισέρχονται ή μία μέσα στην άλλη σχηματίζοντας ένα πολύχρωμο σύνολο. Έπειδή ή Μεταρρύθμιση έμφανίσθηκε από τήν αρχή και στις δύο πλευρές του ποταμού Έλβα, τό κοινωνικό και οικονομικό διαρθρωτικό όριο, πού είχε άρχισει νά σχηματίζεται τήν ίδια εποχή, επικαλύφθηκε από τή θρησκευτικοπολιτική πραγματικότητα· μετά τήν Γαλλική Έπανάσταση όμως, τό όριο αυτό έμφανίσθηκε για πρώτη φορά με πολιτικά ενεργό τρόπο. Ένα νεότερο διαρθρωτικό όριο, μάλλον ρευστής μορφής, δημιούργησε ή Βιομηχανική Έπανάσταση. Όρμώμενη από τά προτεσταντικά βορειοδυτικά (Άγγλία, Νότια Σκοτία), διαδόθηκε στό Βέλγιο, στην Ρηνανία και στην περιοχή του Ρούρ, στην Σαξονία και στην Βοημία, στην Άνω Σιλεσία και στην Δυτική Πολωνία, μέχρι τήν Ρωσία και τήν Ίαπωνία, άκολουθώντας περισσότερο τις έναποθέσεις γαιάνθρακα τής γεωλογικής ιστορίας παρά τις δομές πού δημιούργησε ή ιστορία τής ανθρώπινης ζωής. Μετά τή Μεταρρύθμιση, είναι κατά κύριο λόγο ή έκβιομηχανισή αυτή πού επικάλυψε τά παλαιότερα διαρθρωτικά σύνορα. Από αυτά μόνον ό Έλβας

διατήρησε μετά τό 1848 τήν ένδο-γερμανική ιστορική σημασία του (μαζί με τή γραμμή κατά μήκος του ποταμού Μάιν, ό όποιος διαχωρίζει Βορρά και Νότο).

Άπό τήν άλλη πλευρά, ή εξάπλωση τής τσαρικής ορθόδοξης Ρωσίας εξαλείφει τά παλαιότερα διαρθρωτικά όρια του 395/1054 καθώς κατέκτησε και ένσωμάτωσε τις άνατολικές όριακές ζώνες τής λατινικής Δ' ης, τις βαλτικές χώρες, τήν Φιλανδία, τό μεγαλύτερο μέρος τής Πολωνίας. Δέν ήταν λοιπόν καθόλου τυχαίο, όταν με τή συμφωνία τής Γιιάλτας ό ποταμός Έλβας άναβαθμίσθηκε προσωρινά σε παγκόσμιο διαρθρωτικό όριο μεταξύ Άνατολής και Δύσης. Αυτό κατέρρευσε τό 1989 με τις άλλαγές στό πρώην άνατολικό μπλόκ και στό σύστημα τής Γιιάλτας. Άπό τότε εμφανίζεται και πάλι τό παλαιό διαρθρωτικό όριο του 395/1054 μεταξύ Ρώμης και Βυζαντίου.

Σήμερα, στρέφονται περισσότερο προς τήν βιομηχανική ευημερούσα Δύση τά τμήματα εκείνα τής πρώην κομμουνιστικής Άνατολής, τά όποια έχουν τά έντονότερα λατινικά χαρακτηριστικά (ρωμαιοκαθολικά ή προτεσταντικά), όπως ή περιοχή τής πρώην Άνατολικής Γερμανίας, ή Πολωνία, ή Ούγγαρία, ή Τσεχοσλοβακία, ή Σλοβενία και ή Κροατία, οί βαλτικές δημοκρατίες τής ΕΣΣΔ, ίσως και ή δυτική περιοχή τής Ρουμανίας, όπου άρχισε ή επανάσταση του Δεκεμβρίου πού άνέτρεψε τόν Τσαουσέσκου. Όλες αυτές οί περιοχές είναι έκβιομηχανισμένες επί περισσότερο χρονικό διάστημα και μεγαλύτερη ένταση και συνέχεια συγκρινόμενες με τά ορθόδοξα τμήματα τής Νοτιοανατολικής και Άνατολικής Εύρώπης· γνωρίζουν καλύτερα τις παραδόσεις τής άστικής κοινωνίας και τις δημοκρατικές δομές, δέν δυσκολεύονται ίσως τόσο πολύ νά μεταμορφώσουν τόν ολοκληρωτικό κομμουνισμό σε έλεύθερη πολιτεία. Άν όμως τό παλαιό διαρθρωτικό όριο μεταξύ λατινικής και ορθόδοξης Εύρώπης ολοκληρωθεί, προχωρών-

τας μέχρι τή θάλασσα, ως μεζον όριο τής «Νέας Εύρώπης» προς τάνανατολικά και τάννοτιοανατολικά, τότε θά έπρεπε νά κόψει στά δύο άρκετά κυρίαρχα κράτη πού γνωρίζουμε σήμερα — Γιουγκοσλαβία, Ρουμανία, ΕΣΣΔ.

Και τί θά γίνει τότε τό μή λατινικό θλιβερό υπόλοιπο μέχρι τήν Σιβηρία, από τάν Ουράλια έως τήν Καμτσάτκα, τό όποιο έχει έντονα ρωσικά, δηλαδή εύρωπαϊκά χαρακτηριστικά; Τί θά γίνει μέ τήν όρθόδοξη Νότια Γιουγκοσλαβία (Σερβία, Βοσνία-Έρζεγοβίνη, Μαυροβούνιο, Γιουγκοσλαβική Μακεδονία), αλλά και τήν Βοϊβοντίνια μέ τήν μειονότητα τών Ούγγρων ή τό Κοσσυφοπέδιο μέ τούς Άλβανούς κατά πλειοψηφία κατοίκους; Τί θά γίνει μέ τόν κορμό τής Ρουμανίας άνατολικά τών Καρπαθίων, τίς παλαιές ήγεμονίες του Δουνάβεως Μολδαβία και Βλαχία; Ό έκσυγχρονισμός μέσω τής έκβιομηχάνισης δημιούργησε νέες διαφορές και έντάσεις μεταξύ έθνών και έθνοτήτων, άκόμα και όταν μέσα στή σημερινή κατάσταση άνατροπής θέλουν νά άνασυνταχθούν σέ ένιαία έθνικά κράτη: Τί προβλήματα θά προκύψουν, όταν οι Ρουμάνοι τής Βεσσαραβίας από τή Σοβιετική Δημοκρατία τής Μολδαβίας στραφούν προς τή Δύση, όπου όμως θά συναντήσουν τήν μετασταλινική Ρουμανία, τήν τραυματισμένη πολύ περισσότερο από τόν Τσαουσέσκου; Αντίστροφα, άν και οι Άλβανοί του Κοσσυφοπεδίου βρίσκονται στό χαμηλότερο σκαλοπάτι του έπιπέδου ζωής και τών πολιτικών δικαιωμάτων μέσα στην Γιουγκοσλαβία, ώστόσο μέσα σέ μία ένωμένη Μεγάλη Άλβανία θά προσέχρουν επάνω σέ μία μετασταλινική κοινωνία και θά γίνονταν ξαφνικά οι ίδιοι οι κορυφές του έκτυγχρονισμού του άλβανικού έθνους. Ήδη διαφαίνεται ότι και ή καθολική-όρθόδοξη-μουσουλμανική Άλβανία, κάτω από τό βερνίκι του επίσημου άθεϊσμού της και σέ υπερέφανη, αλλά φτωχή άπομόνωση, δέν θά μπορέσει νά άποφύγει για πολύ καιρό τή γοητεία τής Εύρώπης. Θα

μπορέσει άραγε νά διατηρηθεί ως δημοκρατικό κράτος ή όρθόδοξη Ελλάδα, ή μοναδική μέχρι σήμερα μή λατινική έξαίρεση στην Εύρώπη τής ΕΟΚ, μέ τή γρήγορη άυτοκαταστροφή όλων τών μορφών διακυβέρνησής της (μοναρχία, στρατιωτική δικτατορία, δημοκρατία); Ή θά βυθισθεί στό έπίπεδο τής Σερβίας και τής Ρουμανίας; Θα μείνει ή Βουλγαρία μία χώρα όρθόδοξη-κομμουνιστική, άν και κάτω από τόν νέο σοσιαλιστικό τίτλο; Πώς θά ίσοροπήσει ή μουσουλμανική Τουρκία στην Εύρώπη; Στο NATO ναι, στην ΕΟΚ όχι; Θα μπορέσει νά άντέξει για πολύ αυτός ό γεμάτος έντάσεις συμβιβασμός, και μάλιστα κάτω από τό βάρος μιας αύξανόμενης πληθυσμιακής πίεσης και ενός μουσουλμανικού φουνταμενταλισμού μέσα σέ μία τουρκική δημοκρατία, έπίσημα χωρίς θρησκευτικό χαρακτήρα; Θα έλθουν προς τήν

Εύρώπη ή Άρμενία και ή Γεωργία, στά όρια τής εύρωπαϊκής γεωγραφίας αλλά χριστιανικές, ή όπως και παλαιότερα στην νεότερη ιστορία τους θά διαλυθούν μεταξύ Τούρκων, Περσών και Ρώσων;

Ή νέα εμφάνιση του ιστορικού διαθρωτικού όριου του 395/1054 μ.Χ. θά οδηγήσει άναγκαστικά σέ μία πολύπλοκη, διαβαθμισμένη δομή τής εύρωπαϊκής γεωγραφίας: μέσα στην λατινική Εύρώπη άποκαλύπτεται ή Δυτική και ή Κεντρική Εύρώπη, διευρυμένη και μέ τήν Σκανδιναβία, ως εκβιομηχανισμένος και δημοκρατικός πυρήνας μέ σχετική πολιτική σταθερότητα, άν και υπάρχουν στά όριά του ζώνες εύθραυστες μέ πολλές συγκρούσεις (Βόρεια Ίρλανδία, Κορσική, Νότια Ίταλία, Φλάνδρα -Βαλλωνία, προς τό παρόν Άνατολική Γερμανία). Ή έξαφάνιση τών παγκόσμιων πολιτικών άντι-

παραθέσεων τῆς διαιρεμένης Εὐρώπης θά ἀλλάξει ἴσως καί τήν θέση ὄλων ἐκείνων, οἱ ὅποιοι γιά διαφορετικούς λόγους κράτησαν παραδοσιακά μιά οὐδέτερο στάση (Ἑλβετία, Σουηδία, Φιλίππινες, Αὐστρία). Μὲ ὅποια μορφή καὶ ἐνωθοῦν μὲ τήν «νέα Εὐρώπη», θά μπορούσαν νά ἐνισχύσουν τόν σταθερό εὐρωπαϊκό πυρήνα, παρ' ὅλο πού ἡ Συνομοσπονδία τῆς Ἑλβετίας θά περιερχόταν τότε σέ μεγάλη ἀμηχανία, ὅπως φοβοῦνται ἤδη ἐκεῖ. Τόν ἐκβιομηχανισμένο σκληρό πυρήνα τῆς ΕΟΚικῆς Εὐρώπης θά συμπληρώσουν οἱ χώρες τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ζώνης Ἐλευθερῶν Συναλλαγῶν (ΕΖΕΣ), ἀνεξάρτητα ἂν εἰσέλθουν στήν ΕΟΚ καί μέ ποιόν τρόπο: μέ συλλογική σύνδεση ἢ μέ μεμονωμένες προσχωρήσεις. Πρὸς τή Δύση, ἡ Ἰσπανία, ἡ Πορτογαλία καί ἡ Ἰρλανδία, πρὸς τήν Ἀνατολή τὰ πρώην κομμουνιστικά κράτη μέ λατινικά χαρακτηριστικά (Οὐγγαρία, Πολωνία, Τσεχοσλοβακία, βαλτικές χώρες, Σλοβενία, Κροατία) περιβάλλουν τόν σχετικά στερεό εὐρωπαϊκό πυρήνα. Οἱ χώρες αὐτές εἶναι λιγότερο βιομηχανοποιημένες καί, μέ ἐξαίρεση τήν Ἰρλανδία, ἔχουν ἀποκτήσει πρόσφατα δημοκρατικούς θεσμούς. Πρὸς τὰ ἀνατολικά, τὰ πρώην κομμουνιστικά κράτη θά σχηματίσουν μιά ρευστή μεταβατική ζώνη πρὸς τήν περιφέρεια τῆς Ἀνατολῆς· πίσω τους ἀρχίζει τὸ πολύμορφο χάος, τὸ ὅποιο ἴσως προσχωρήσει ἀργότερα σέ μιά εἰρηνοποιό κηδεμονία, προκειμένου νά ἀποφευχθεῖ ἡ μεταπήδηση τῶν συγχρούσεων στήν Εὐρώπη.

Σημειώσεις τοῦ μεταφραστῆ

1. Ἱστορική γέφυρα στήν πόλη Βίσεγκραντ, στὰ σύνορα Βοσνίας καί Σερβίας, χτισμένη τὸ 1571, ἀπὸ τόν ἐξισλαμισμένο Βόσνιο Μεχμέτ Πασά Σοκόλοβιτς, ὁ ὅποιος κατόρθωσε νά γίνει μέγας βεζύρης τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους. Τῆ σχεδίασε ὁ μεγαλύτερος Τοῦρκος ἀρχιτέκτονας Σινάν ἐπάνω στὸν παλαιότατο ἐμπορικό δρόμο Βελιγραδίου-Ντουμπρόβνικ (τὸ σπουδαιότερο λιμάνι τοῦ νοτιοσλαβικοῦ κόσμου πρὸς τήν Ἰταλία καί γενικά τή Δύση). Ἡ μεγαλοπρέπειά

του, μέ τίς 11 πέτρινες καμάρες, εἶναι καί σήμερα φανερή. Στὸ μυθιστόρημα τοῦ διάσημου Γιουγκοσλάβου συγγραφέα Ἴβο Ἀντριτς *Ἡ Γέφυρα στὸν Δρίνο* (γιά τὸ ὅποιο ὁ συγγραφέας πῆρε τὸ βραβεῖο Νόμπελ τὸ 1961) σκιαγραφεῖται ἡ προσωπικότητα τοῦ Σοκόλοβιτς καί ὁ ἀγώνας του μέσα στοὺς μαιάνδρους τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας γιά νά πραγματοποιηθεῖ τὸ μνημειώδες αὐτὸ ἔργο, τὸ τόσο πολύτιμο γιά τήν οἰκονομία τῆς πατρίδας τοῦ βεζύρη.

Ὁ ποταμὸς Δρίνος, ὁ ὁποῖος ἐκβάλλει στὸν παραπόταμο τοῦ Δούναβη Σόβο, ἦταν τὸ ὄριο μεταξύ δυτικοῦ καί ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ὅταν ἡ ἐνιαία αὐτοκρατορία διαχωρίσθηκε τὸ 395 μ.Χ. σέ δύο τμήματα ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιο. Τὸ ὄριο αὐτὸ διαχώριζε ἀργότερα τὸν ρωμαιοκαθολικό κόσμο ἀπὸ τὸ ἑλληνορθόδοξο Βυζάντιο. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα, ὡς ὄριο μεταξύ Βοσνίας-Ἑρζεγοβίνης ἀφ' ἐνός καί Σερβίας-Μαυροβουνίου ἀφ' ἑτέρου, ἔγινε καί πάλι ἡ διαχωριστικὴ γραμμὴ μεταξύ τῆς καθολικῆς Αὐстроουγγαρίας καί τῶν μικρῶν ὀρθόδοξων σλαβικῶν κρατῶν τῆς Βαλτικῆς, μετὰ ἀπὸ ἓνα διάλειμμα τεσσάρων αἰῶνων ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, ἡ ὁποία εἶχε περιορίσει προσωρινά τὴ σημασία του.

2. Ὅροι ὅπως «λατινικὴ Εὐρώπη» ἢ «λατινικός χαρακτήρας» ἔχουν σέ ὄλο

αὐτὸ τὸ κείμενο τριπλὴ ἔννοια: ἱστορικοπολιτισμική (ἢ κληρονομία τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους κατ' ἀντιδιαστολή μὲ τήν κληρονομία τοῦ Βυζαντίου), θρησκευτικὴ (ὁ ρωμαιοκαθολικισμὸς καί ἡ μεταρρυθμιστὴ του, δηλαδή ὁ κόσμος τοῦ προτεσταντισμοῦ κατ' ἀντιδιαστολή πρὸς τήν ὀρθοδοξία) καί ἐν μέρει ἀλφάβητου (λατινικὸ ἀλφάβητο). Εἶναι προφανές ὅτι ὁ ὅρος «λατινικό» δέν ἔχει στὸ κείμενο αὐτὸ καθόλου γλωσσικὴ ἔννοια, δεδομένου ὅτι οἱ λατινογενεῖς γλώσσες ὁμιλοῦνται σέ μέρος μόνον τῆς «λατινικῆς-καθολικῆς» Εὐρώπης, ἀλλὰ καί ἐκτός αὐτῆς, στήν «ἑλληνορθόδοξη» Ρουμανία (ὅπου βέβαια χρησιμοποιοῦν ἐπίσης καί λατινικὸ ἀλφάβητο).

Τὸ ἄρθρο μεταφράσθηκε ἀπὸ τὸ περιοδικό *Kommune*, τεῦχος 6/1991 (Ἰούνιος), Φραγκφούρτη.

* Ὁ Immanuel Geiss διδάσκει ἱστορία στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βρέμης.

'Αριστεροί χωρίς 'Αριστερά

του "Αγγελου 'Ελεφάντη

Τά ξέραμε όλα αλλά τά ξαναμαθαίνουμε από τήν αρχή. Ξέραμε ότι ό άρρωστος έπασχε από ανίατη ασθένεια, αλλά μόνο ή άναγγελία του θανάτου του μάς πείθει ότι τό άρρωστο κορμί είναι πεθαμένο και νεκρό. 'Εμεϊς δέν έλπίζαμε νά ζήσει, ούτε τό εύχόμαστε. Θέλαμε τό θάνατό του. "Ομως μόλις τώρα μαθαίνουμε ότι ούτε καν στους συγγενείς και φίλους του δέν ύπάρχει κάποια συγκίνηση· γι' αυτό τό χαμό μόνο ή βουλιμία γιά τή διανομή τών ίματίων, μόνο ή άποφορά από τήν άποσύνθεση του πτώματος.

Εέραμε ότι ή υπόθεση του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ είχε χαντακωθεί έδω και δεκαετίες, αλλά νά πού εκείνο τό φαρσοπραξικόπημα τών 8 άποκάλυψε έπι πλέον ότι ό γίγαντας ήταν μέ πήλινα πόδια. 'Η ΕΣΣΔ διαλύεται, τό σχεδόν διαλυμένο ΚΚΣΕ δέχεται τή χαριστική βολή, μία αυτοκρατορία πνέει τά λούσθια αφήνοντας πίσω της τίς οϊμωγές και τίς κατάρεις όλόκληρων λαών και έθνοτήτων νά συνοδεύουν τή σορό της. Κατάρρευση! Ούτε καν εκείνο τό άργό ψυχορράγημα μέσα στό όποιο ξεψύχησαν οί αυτοκρατορίες του παρελθόντος. Κατάρρευση είναι ή λέξη πού έπιλογίζει και συνοψίζει τήν ιστορία ενός όλόκληρου αιώνα, ύπαγορευόντας νοήματα έκ χμέτρου αντίθετα από εκείνα μέ τά όποια έτούτος ό ίδιος αιώνας έκανε τήν εμφάνισή του: σοσιαλισμός όχι μόνο δέν ύπήρξε αλλά είναι μάταιο νά αναζητᾶ κανείς μέσα στά χαλάσματα και τ' άποκαϊδία κάποια ίχνη πού θά προοιωνίζονταν τή μέλλουσα νεκρανάστασή του. Οί προοδευτικοί άνθρωποι όλου του κόσμου, αυτοί πού ως τώρα άκουγαν και στό όνομα άριστεροί, ᾶς εύαγγελίζονται άλλα όράματα, όχι τά σοσιαλιστικά πού τους έφεραν στον κόσμο: ό σοσιαλισμός ή δέν θά ύπάρξει ή αν ύπάρξει θά είναι δικτατορία, δέν θά 'χει σχέση μέ τίς προσδοκίες γιά μιάν ανθρώπινη ζωή: ό,τι γίνεται είναι

τό καλύτερο μέσα στον καλύτερο δυνατό κόσμο.

Είχαμε εύχηθεί τήν κατάρρευση του 'Υπαρκτου αλλά τήν συνόδεψαν ήττες

Πράγματι, ύπάρχει κατάρρευση, εύτυχώς! Τήν είχαμε εύχηθεί οί κομμουνιστές τής ανανέωσης και παλέψαμε γι' αυτήν όσο μπορέσαμε. Δέν ανακαλύψαμε χθές προχθές ότι αυτός ό κόσμος, πού όνομαζόταν σοσιαλιστικός, δέν ήταν παρά τό πρόσωπο τής καταπίεσης και τής εκμετάλλευσης, δέν μάθαμε τώρα ότι οί λαοί τής 'Ανατολικής Ευρώπης στέναζαν κάτω από τό βάρος του άνυπαρκτου σοσιαλισμού. Στίς συνειδήσεις μας αυτά τά καθεστῶτα είχάν καταρρεύσει πρό πολλού, σέ άνύποπτο χρόνο, γι' αυτό ήταν τόσο άσυμφιλίωτες οί σχέσεις μας μέ τους ανθρώπους του Πέρισσού, γι' αυτό άκούγαμε ΚΝΕ κι αλλάζαμε πεζοδρόμιο, γι' αυτό εκείνη ή θάλασσα μέ τά σφυροδρέπανα στίς γιορτές του Πολυτεχνείου μάς γεννούσε σκέψεις μελαγχολικές: «καημένα παιδιά». Ξέραμε όμως άκόμη κάτι, αυτό πού κυρίως σήμερα άποσιωπάται. "Οτι ό κομμουνισμός πρίν καταρρεύσει είχε ήδη ήττηθεί. Είχε ήττηθεί όταν ή έπανάσταση έγι-

νε άντεπανάσταση, όταν οί έπαναστατικές εξάρσεις του έργατικού κινήματος χρησιμοποιήθηκαν γιά νά οίκοδομήσουν τό σταλινικό καθεστώς και τους καταπιεστικούς του μηχανισμούς, ήττήθηκε όταν ή αντιφασιστική 'Αντίσταση χρησιμοποιήθηκε ως δύναμη άντιπερισπασμού πού θά βοηθούσε τήν ΕΣΣΔ, ήττήθηκε όταν οί έπαναστάτες κατά χιλιάδες γνώρισαν τά εκτελεστικά άποσπάσματα και τό γκουλάγκ, ήττήθηκε ό κομμουνισμός όταν οί συμπληγές τής θεωρίας του τόν μετέτρεπαν σέ ένδοκόσμιο χιλιασμό πού τροφοδοτούσε κοινωνικές δεισιδαιμονίες και άναχρονισμούς, ήττήθηκε όταν οί προσπάθειες ανανέωσης του στίς δεκαετίες του '60 και '70 δέν άνέδειξαν τόν εκφραστικό του πυρήνα, δέν έφεραν στον κόσμο ένα κρυστάλλωμα ίκανό νά λειτουργήσει και αναλώθηκαν στό νά καταργούν προγενέστερες σημασίες και κατακτήσεις μέ εκείνα τά άνειπώτου κενότητας στρατηγήματα περί «τρίτου δρόμου», «σοσιαλισμού μέ ανθρώπινο πρόσωπο», «στρατηγικής τών διαρθρωτικών αλλαγών», ήττήθηκε εκεί πού αντί γιά έκσταση και πάθος περισεψε ή νεύρωση και ό μοντερνισμός.

"Αν θέλαμε σήμερα νά ξαναδιαβάσουμε τήν ιστορία πού γράφτηκε πρίν τήν κατάρρευση, θά διαπιστώναμε ότι ήταν μία ιστορία από άλλεπάλλη-

λες ήττες, μικρές και μεγάλες, έτσι που την ώρα της κατάρρευσης να μην υπάρχει αντίπαλο δέος, μιά κάποια αντίδραση έστω στους τεχνοκράτες ή τους νεόπλουτους του Γιέλτσιν και στους στρατοκράτες της ΚΓΒ, έτσι που να μην υπάρχει κάποιο ανάχωμα ανθεκτικό στην έγκεφαλική πλατυποδία των ανθρώπων του Περισσό και στον άνεμοστρόβιλο των μεταμορφώσεων των ανθρώπων του Συνασπισμού. "Αν σήμερα μένουμε άναυδοι, είναι γιατί, όταν παλιότερα μιλούσαν για τό πρωτοπόρο ΚΚΣΕ, τον σοσιαλισμό με ανθρώπινο πρόσωπο, την ανανέωση του κομμουνισμού, τή «μετεξέλιξη» του κομμουνισμού, τά ποτάμια της ιστορίας, είναι γιατί ή πίστη μας στον σοσιαλισμό ήταν ύπονομευμένη από ιδεολογήματα σαθρά. Πίστευαν οι περισσότεροι άριστεροί της ανανέωσης αυτά τά άραβουργήματα της xenολογίας, αλλά και μνημεία πολιτικής ιδιοτέλειας. Αυτή ή παλιά πίστη ήταν ήττα ανθρώπων και δυνάμεων που με ειλικρίνεια και αυθεντικότητα στρατεύονταν στις γραμμές της Άριστορας. Ηττημένοι και συντριμμένοι την ώρα της κατάρρευσης, βρεθήκαμε άοπλοι και παροπλισμένοι πολιτικά, ιδεολογικά και ψυχικά. Χωρίς σθένος.

Όστόσο, στην ιστορία υπήρξαν άριστεροί, υπήρξαν κομμουνιστές κατά εκατομμύρια, έγραψαν ιστορία, αλλά ήττήθηκαν κι ίσως ό πιο άδυσώπητος κι ό πιο άποτελεσματικός έχθρός τους ήταν ό ίδιος τους ό έαυτός: ή πίστη τους δηλαδή σέ αυταπάτες. Και έξακολουθούν να υπάρχουν, έχοντας πάλι ως πιο άδυσώπητο έχθρό τον ίδιο τους τον έαυτό που δεν θέλει να κατήσει τή φλεγόμενη βάτο των αυταπατών του, δεν θέλει να παραδεχθεί την ήττα του, γι' αυτό προτιμάει τό χάζεμα με τό θέαμα της κατάρρευσης. Η ήττα, όπως και ή νίκη, είναι πολύ συγκεκριμένη και προσωπική, τελικά, ύπόθεση. Βρισκόμαστε μέσα τους με όλες τις συνέπειες. Η κατάρρευση είναι έξωτερική ύπόθεση, είναι ή κατάρρευση του άλλου, είναι τό θέαμα του καταρρέοντος άλλου, σέ τελευταία ανάλυση, δεν μας άφορά. Γι' αυτό και μας βολεύει, έστω παρηγορεί.

Θά μπορούσα να πώ ότι ή πιο σοβαρή ήττα των άριστερών και ιδίως των κομμουνιστών της ανανέωσης —γιατί μόνο απ' αυτούς έξαρτιόταν ή νίκη— συνοψίζεται στή βαθύτερη πεποίθησή τους ότι τά καθεστώτα της Άνατολής και τά αντίστοιχα κομμουνιστικά κόμματα εκτός από μεταρρυθμιστέα ήταν και μεταρρυθμίσιμα, ότι μπορούσαν να αλλάξουν, να εκδημοκρατισθούν, να ξαναβρουν την παρθενική τους άγνότητα, την επαναστατικότητα τους. "Όλη ή κριτική του ευρωκομμουνισμού, άκόμη και στίς πιο άκραίες και ρηξικέλευθες έκδοχές της, διακατέχεται απ' αυτήν την έγνοια αλλά κι απ' αυτήν την προσδοκία. "Αν τό 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ, με τις άποκαλύψεις της έκθεσης Χρουσώφ, νομιμοποίησε την κριτική των κομμουνιστών άπέναντι στά καθεστώτα αυτά, άφου ήταν ή ίδια ή ΕΣΣΔ και τό ΚΚΣΕ που κατήγγειλε τά έκτροπα του σταλινισμού και της «προσωπολατρίας», αν αυτή ή νομιμοποίηση, πράγματι, από τά μέσα της δεκαετίας του '50 ύποβόηθησε και διευκόλυνε την κριτική σκέψη, αν επιπλέον, από τά μέσα της δεκαετίας του '60, άρχισαν να άποδεσμεύονται δυνάμεις και προοδευτικά να άναφαίνεται μιά νέα αντίληψη, για τόν σοσιαλισμό σέ ρήξη τόσο με τόν σοβιετικό «μαρξισμό» όσο και με τό σταλινικό παράδειγμα, ώστόσο σέ καμιά περίπτωση, τά καθεστώτα και τά αντίστοιχα κόμματα του Υπαρκτού δεν θεωρήθηκαν αντίπαλα, και δεν αντιμετώπιστηκαν σαν αντίπαλα, ποτέ δεν θεωρήθηκαν ότι βρίσκονται απ' την άλλη μεριά του χαρακώματος. "Έτσι υίοθητήθηκαν αντίλήψεις και στάσεις, θεωρητικές και πολιτικές, που όχι μόνον άμβλυναν την πολιτική διορατικότητα αλλά κυρίως νόθευαν την αλήθεια της σοσιαλιστικής ιδεολογίας που έπρεπε να συνοικήσει στον ίδιο οίκο του παγκόσμιου σοσιαλισμού, σ' έναν οίκο που ούτε σοσιαλιστικός ήταν ούτε τόν κατοικούσαν σοσιαλιστές. Χοντρό παράδειγμα: άκόμη κι ό ευρωκομμουνισμός θεωρούσε ότι τό κακό εκεί προερχόταν από τις παραβιάσεις της σοσιαλιστικής νομιμότητας, ότι δηλαδή, χάρη στην Έπανάσταση, είχαν έμπε-

δωθεί μέν οι σοσιαλιστικές σχέσεις παραγωγής αλλά έπασχε τό πολιτικό έποικοδόμημα από στρεβλώσεις, δυσλειτουργίες, καθυστερήσεις, ότι ό αυταρχισμός του Στάλιν και οι αντιδημοκρατικές πρακτικές παραμόρφωναν τόν σοσιαλιστικό του χαρακτήρα.

Και αν μέν ό Μαρσαί θεωρούσε, άκόμη και στή δεκαετία του '80, κατά βάση θετικό τόν άπολογισμό, ώστόσο ό Μπερλιγκουέρ ποτέ δεν είπε ότι τά κόμματα αυτά δεν ήταν κομμουνιστικά, ότι τά καθεστώτα αυτά δεν ήταν σοσιαλιστικά, ότι «έκει» επανιδρύθηκαν όχι μόνο καταπιεστικές σχέσεις αλλά και σχέσεις έκμεταλλευτικές, ποτέ δεν είπε ότι την έξουσία εκεί ασκούσε μιά καινούργια κρατική άστική τάξη διά τού κόμματος και του κρατικού μηχανισμού. Έάν τό έλεγε δεν θά πήγαινε στά συνέδρια του ΚΚΣΕ ούτε θά τόν καλούσαν να πάει. Γιατί άκόμη και ή άβροφροσύνη έχει τά όριά της. "Αν ό Φλωράκης κι ή ΚΝΕ ήταν άπόλυτα πεισμένοι για τό μεγαλειό της οικοδόμησης του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ, ώστόσο για τόν Κύρκο τό ΚΚΕ ήταν οι σύντροφοι (δηλαδή οι κομμουνιστές!) της άλλης όχθης. "Ένα τό ποτάμι του σοσιαλισμού, ένας ό ρους της ιστορίας, δύο οι όχθες. "Αλλά όπως κανένα ποτάμι δεν μπορεί να μην έχει δύο όχθες, γιατί κι οι δύο μαζί φτιάχνουν τό ποτάμι και φτιάχνονται απ' αυτό, γι' αυτό τελικά ανταμώθηκαν οι σύντροφοι οι άπ' τις δύο όχθες μέσα στον Συνασπισμό για να συνεχίσει τό ίδιο ποτάμι να κυλάει τά νερά του στό πουθενά. "Όσο για τά «λάθη», αυτόν τόν άνήκουστο παραλογισμό μιās όλόκληρης ιστορίας, ήταν ζήτημα χρόνου να διορθωθούν, άφου και για τούς μέν και για τούς δε τά καθεστώτα αυτά ήταν κατά βάση σοσιαλιστικά και μάλιστα με την πλεονεξία επαιρναν στό σωστό δρόμο της δημοκρατίας. Κριτές και κρινόμενοι, μέσα από τό διάλογο, θά ξεπερνούσαν τά προβλήματα και τούς άναχρονισμούς του παρελθόντος. Γι' αυτό ή πλεονεξία, τόσο από την Κομμουνιστική όσο κι από τόν Περισσό, χαιρετίστηκε ως άναγέννηση του σοσιαλισμού! "Ήταν τό ίδιο ποτάμι.

Υπάρχει, λοιπόν, μιά συνολική ήττα των άριστερών που τήν συνθέτουν πολλές επιμέρους ήττες και πού συνοψίζονται στο γεγονός ότι πίστεψαν σε ιδεολογίες που δεν είχαν ιστορική προοπτική. Ήταν τέτοιο τό είδος τους που έμελλε να οδηγηθούν στην αυτοαναιρέση τους παίρνοντας τό δρόμο τής σοσιαλδημοκρατίας ή να σωριασθούν κι αυτές μπροστά στο Τείχος του Βερολίνου και να συντριφτούν τελειωτικά από τό φαρσοπραξικόπημα τής KGB.

Μιά γιγαντιαία πλαστογράφηση κι ένα σόφισμα

Ζούμε τήν εποχή ενός σοφίσματος, μιάς γιγαντιαίας ιστορικής ανακρίβειας που διατυπώνεται περίπου ως εξής και ως τέτοια τήν έσωτερικεύουμε καθημερινά: κομμουνισμός ήταν ό,τι επί τόσες δεκαετίες υπήρξε τό σοβιετικό καθεστώς = τό καθεστώς αυτό μέ τό όποιο στοιχίστηκαν οι κομμουνιστές όλου του κόσμου ήταν άποτρόπαιο = τελικά ό κομμουνισμός κατέρρευσε αφήνοντας πίσω του συντρίμμια. Έτσι, υπαγορεύεται και τό καταθλιπτικό συμπέρασμα για τό όποιο μιλούσα στην αρχή, και μέ τό όποιο τά πάντα εξωθούν να εξαλλάξουμε τήν πίστη στον σοσιαλισμό μέ τό σόφισμα: ό σοσιαλισμός ή δεν θά υπάρξει ή όταν υπάρξει θά είναι δικτατορικός — δεν έχει σχέση μέ τήν προσδοκία για μιάν ανθρωπινότερη ζωή.

Τό σόφισμα είναι πράγματι τέλειο κι έτσι μπορεί, μέσα από τή ρητορική του, να πλαστογραφεί μιάν ολοκληρη ιστορία. Γιατί δεν υπήρξε ένας μόνον κομμουνισμός, οι άνθρωποι δεν έπιστρατεύτηκαν στον ένα και μοναδικό κομμουνισμό, τον σοβιετικό. Ό Μάρξ, ό Ένγκελς, ό Λένιν, ό Γκεβάρα, ό Μάο, ό Γκράμσι, ή Λούξεμπουργκ, ό Κόρς, ό Μπένγιαμιν, ό Άλτουσέρ, ό Μπρέχτ, ό Τρότσκι και τόσοι άλλοι κομμουνιστές ήταν. Άλλά όποιος τούς ταυτίζει μέ τον Στάλιν, συγκαλύπτοντας τις θεόρατες διαφορές και άπολυτοποιώντας τις όμοιότητες, παραγνωρίζει. Μάλιστα αυτοί που είτε μέσα από τήν

κομμουνιστική Άριστερά, είτε έξω άπ' αυτήν έζησαν μέσα στη γιγαντιαία παραγνώριση των άγεφύρωτα διαφορών μεταξύ των πολλών κομμουνισμών και στρατεύτηκαν μαχητικά για τον έξευγενισμό τής γενεαλογίας του σταλινισμού, συνδέοντάς τον αυθαίρετα μέ τούς ευγενέστερους εκπροσώπους του κομμουνισμού, αυτοί άκριβώς είναι που σήμερα, ξετσίπωτα και ξιπασμένα, αλαλάζουν για τό θάνατο του κομμουνισμού. Αυτοί άκριβώς που είδαν στην περεστρόικα τήν αναγέννηση των ιδεών και των πρακτικών του σοσιαλισμού είναι οι ίδιοι που τώρα αλαλάζουν για τον θάνατο του σοσιαλισμού και τάσσονται κάτω από τις διαταγές τής «νεάς τάξης πραγμάτων», όπου ή μόνη έναλλακτική δυνατότητα που προσφέρεται είναι είτε ό άγριος νεοφιλελευθερισμός του άμερικανικού καπιταλισμού ή ό ήπιος καπιταλισμός του δυτικοευρωπαϊκού μοντέλου. Ό Γιόκοβλεφ ώστόσο, θεωρητικός πατέρας τής περεστρόικα και ύπ' αριθ. δύο άρχηγός της μέχρι πρότινος, έγραφε στα *Νέα τής Μόσχας*: «Υπάρχει καπιταλισμός; Έγώ λέω όχι, δεν υπάρχει». Κι έτσι άβίαστα μπορεί να συνεχίσει «Και ό σοσιαλισμός; Ός τώρα δεν έχει άποδείξει τή βιωσιμότητά του (...) Τό ζητούμενο σήμερα είναι μιά κοινωνία δικαίου». Έτσι, άφου «έχει άποδειχθεί» ότι ή αντίθεση σοσιαλισμός/καπιταλισμός ανήκει πλέον στο παρελθόν (Γεωργακόπουλος, *Αύγη* 11/9) μπορούν να συνηγορούν για τήν άπολύτως θετική στάση του Μπους και των ΗΠΑ, στον Πόλεμο του Κόλπου υποθέτω, που έθαψε 500.000 Ιρακινούς κάτω άπ' τά έρείπια αλλά κράτησε τον Σαντάμ στη θέση του για να συνεχιστεί τό παιχνίδι τής παγκόσμιας δημοκρατίας. Άν τώρα είσαι εργάτης στην Πτολεμαΐδα ή Μπρωντέλ που μελετάς τετρακοσίων χρόνων ιστορία του καπιταλισμού, πρέπει να παραδεχθείς ότι αυτή ή ιστορία, που τήν ζεις ως άβάσταχτο παρόν και συννεφιασμένο μέλλον, είναι κατ'ολοκλήρωτο του άναχρονιστικού-δογματικού σου παρελθόντος, πρέπει να παραδεχθείς ότι ή πνευματική πλατυποδία είναι ή μόνη ιδιότητα που σου ταιριάζει.

Και τά σφυριά χτυπούν όλα στο ίδιο σημείο: στην άχιλλείο πτέρνα των ένοχών. Ένοχοποιημένος ό άριστερός ως δράστης έγκλημάτων που δεν διέπραξε ενώ άλλοι έγκληματούσαν επ' όνόματί του, ως όπαδός ιδεωδών που δεν είχε αλλά που άλλοι διακονούσαν για λογαριασμό του, ως μέλος κινήματος στο όποιο ποτέ δεν στρατεύθηκε, έκηρδενισμένος κάτω από τό ασήκωτο βάρος του άνήκουστου παραλογισμού του Υπαρκτού θά γίνει βορά των τύφών του, θά καθηλωθεί στην παραλυτική άνεργεια, περιδεής από τήν πιθανότητα συνέργειας στην επανάληψη μιάς ιστορίας τρόμου που δεν τή θέλησε δική του.

Σέ άλλες εποχές οι αντίπαλοι του άριστερου στόχευαν τό κορμί του. Έπειδή τό όραμα δεν είχε άκόμη διαφυσθεί, δεν είναι εύκολο να τά βάλουν μέ τό πνεύμα του, παρ' όλο που τό προσπαθούσαν. Σέ εποχές όμως όπως ή σημερινή, όπου ή μάχη διεξάγεται κυρίως στο μέτωπο των σημείων, των συμβόλων και των συμβολοποιήσεων, μέ τήν έπιτήδεια και καθημερινή μάλαξη των πνευμάτων, μέ τή σαγήνη του καταναλωτισμού, του θεάματος, του έρωτισμού, του αισθητισμού, τό πνεύμα καλείται να παραδοθεί πρώτο κι ύστερα τό σαρκίο θά κουβαλήσει μόνο του τον έαυτό του επί του θυσιαστηρίου ολόλυσοντας. Κι ή πρακτική άπόληξη: ένα αίσθημα ματαιώσης, ματαιότητας κι άνημπόριας μέ τό τί γίνεται έδώ σε μάζ, έδώ μέ μάζ. Όσοι τουλάχιστον δεν βιάζονται να χαιρετίσουν τούς φωτεινούς όρίζοντες του άνατέλλοντος είκοστου πρώτου αιώνα, ενώ άκόμη δεν έχουν ξεκαθαρίσει τούς λογαριασμούς τους μέ ό,τι ζωντανό κι ό,τι νεκρό είχε ό είκοστός, αισθάνονται άδυναμία να πουν «εμείς οι άριστεροί» μόνο και μόνο επειδή δεν είναι δεξιοί.

Ό Χρόνης Μίσσιος, τον τελευταίο καιρό, δήλωσε κατ' επανάληψη ότι ή διάκριση άριστερός/δεξιός είναι κατάλληλη μόνο για τον ράφτη. Για όσους δεν γνωρίζουν αυτή τήν παλιά μαγκιά, ως ξερουν ότι δεν άφορā τις γυναίκες, όχι μόνο γιατί δεν ράβονται σε ράφτη, αλλά γιατί, για λόγους άνατομίας, δεν θά είχαν να

του πουν τί νά βάλει άριστερά ή δεξιά στά πατζάκια του παντελονιού τους. Τελειώσαμε λοιπόν, δέν υπάρχουν άριστεροί και δεξιοί, κι όσοι έπιμένουν σ' αυτή τήν διάκριση είναι τής δικαιοδοσίας των άντικέρηδων. Δέν υπάρχουν ούτε οί άνάγκες ούτε οί καταστάσεις πού χωρίζουν τούς ανθρώπους σε δεξιούς και άριστερούς. Πειστήκαμε ότι ή ιστορία ενός αιώνα, όπως μάς τήν άναμετέδωσε τό CNN, ξεπέρασε τόν έαυτό της και άναπαύεται τώρα μέσα στην πλήρη άντιστροφή της. Ώστόσο, συζητάμε στά σοβαρά υποτίθεται αυτά τά εύφυολογήματα πού δέν έχουν μέσα τους δράμι εύφυίας κι εύαισθησίας. Κι αυτά πού ζήσαμε, κι όσα έγιναν πριν από μάς, ένθυμήματα ένοχλητικά μιάς όλόκληρης ιστορίας, τά βιώνουμε πλέον ως τύψη, ένοχη, άμαρτήματα πού μάς έγκαλούν καθημερινά σε άπολογία ώστε ν' άποδεχθούμε όλα τά νεωτερίζοντα ρεμέδια πού κατασκευάζουν οί άδιαφανέστατες ανά τόν κόσμο γκλάσνοστ ή πιό σωστά ή σοσιαλδημοκρατία πού βγήκε κερδισμένη άν και δέν έχει κερδίσει τό γέρασ τής άπελευθέρωσης των ανθρώπων πού είχε υποσχεθεί.

«Η σοσιαλδημοκρατία δέν είναι τίποτε άλλο από μιά πιό έπιτυχής και πιό "δίκαιη" διαχειριστικά μορφή καπιταλιστικής ανάπτυξης», έλεγε ο Κωνσταντίνος Τσουκαλάς στην συνέντευξη πού έδωσε στην Έποχή (15.9.1991), στηρίζοντας τή διαπίστωσή του στό γεγονός ότι νεοφιλευθερισμός και σοσιαλδημοκρατία κινούν : έντός του ίδιου παραγωγικού - καταναλωτικού μοντέλου στό όποιο κυριαρχεί ο άνταγωνισμός μεταξύ κρατών, κοινωνικών ομάδων και ανθρώπων για τή μεγιστοποίηση των παραγωγικών και καταναλωτικών δυνατοτήτων.

Άριστεροί χωρίς Άριστερά

Δέν θά είχε νόημα νά υπερθεματίσω σ' αυτή τή σωστή διαπίστωση του Κ. Τσουκαλά, άυταπόδεικτη άλλωστε από τά πράγματα τά ίδια. Τό έρώτημα, όμως, πού προκύπτει ύστερα

από μιά τέτοια διαπίστωση είναι άν μπορούμε νά θεωρούμε τόν έαυτό μας άριστερό, άν είναι δηλαδή ήθικά νόμιμο και λογικά έδραιωμένο νά θεωρούμε τόν έαυτό μας άριστερό στό βαθμό πού αυτοεντασσόμαστε μέσα σε μιά σοσιαλδημοκρατική προοπτική.

Ο ίδιος ο Κ. Τσουκαλάς, έπιγραμματικά και καιρία, σε ένα άλλο σημείο τής συνέντευξής του, τονίζει ότι «ή διαφοροποίηση μεταξύ σοσιαλισμού και σοσιαλδημοκρατίας είναι θεμελιακή», διαπίστωση ή όποια οδηγεί στό συμπέρασμα ότι ο άριστερός κινείται έντός του πεδίου του σοσιαλισμού και έναντίον τής σοσιαλδημοκρατίας, ή έν πάση περιπτώσει διαφοροποιούμενος ως προς τό σύστημα άντιλήψεων και πρακτικών τής σοσιαλδημοκρατίας, διότι ή τελευταία κινείται έντός του καπιταλιστικού παραγωγικού μοντέλου. Τό άναγκαστικά σχηματοποιημένο συμπέρασμά μου λογικά καταλήγει στις ακόλουθες θέσεις:

- "Ότι ή σοσιαλδημοκρατία του Βίλλυ Μπράντ, του Πήτερ Μπρούκ, του Γκονζάλες, του Κάρλσον, του Κράξι, του Μιτεράν, των νέων σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων στην Άνατολική Εύρώπη, αλλά και του δικού μας Σημίτη ή όποιου άλλου τήν διακονεί έντός του λαϊκιστικού άθύρματος πού λέγεται ΠΑΣΟΚ, όλες αυτές οί πολιτικές μορφές με τίς τεράστιες ομοιότητες και τίς λίγες, άν και σημαντικές, διαφορές δέν είναι Άριστερά.

- "Ότι τά πρώην κομμουνιστικά κόμματα πού μετεξελίχθηκαν και αυτοεντάχθηκαν στην κοινή σοσιαλδημοκρατική ήπειρο, όπως ή ΕΑΡ, ο ΣΥΝ, τό Άριστερό Δημοκρατικό Κόμμα στην Ίταλία, δέν είναι Άριστερά.

- "Ότι ή όνομαζόμενη Εύρωαριστερά, αντίπαλος τής Εύρωδεξιάς, πού τή συγκροτούν οί προηγούμενες σοσιαλδημοκρατικές δυνάμεις, δέν είναι Άριστερά, κι έπομένως στην πορεία τής εύρωπαϊκής έννοποίησης δέν ύπάρχει ή άριστερή φωνή, δηλαδή ή φωνή του σοσιαλισμού, ότι αυτή ή πορεία δέν είναι παρά μιά πορεία πολιτικής έννοποίησης καπιταλιστικών

δυνάμεων ήπιότερης και δικαιοτέρης διαχειριστικής λογικής.

- "Ότι τά άτομα πού στρατεύονται στην σοσιαλδημοκρατία, στά έπιτελεϊα ή στην βί'τη, ως μέλη, στελέχη, όπαδοί, ψηφοφόροι κ.λπ., ούτε κι αυτά είναι Άριστερά, άφου ή πολιτική και ή κοινωνική τους συνείδηση δέν μπορεί νά είναι διαφορετική από τήν πολιτική φιλοσοφία των κομμάτων πού ακολουθούν.

- "Αν, για άλλους λόγους και παρά τήν λεκτικά άντικαπιταλιστική τους φούγκα, άπορρίψουμε τήν Παπαρήγα, τόν Μαρσαί, τόν Κουνιάλ και τούς όμολόγους τους στην ΕΣΣΔ, τότε πρέπει νά παραδεχθούμε ότι στην Εύρώπη, τουλάχιστον, οί άριστεροί είναι τρεις κι ο κούκος.

Τέλος, άφου κατά λογική συνεπαγωγή, φθάσαμε στό συμπέρασμα ότι τήν προοπτική του σοσιαλισμού διακονούν οί τρεις κι ο κούκος, τότε μπορούμε νά πούμε σαν τόν Ίησού στό σταυρό «Τετέλεσται» και νά παραδώσουμε τό πνεύμα. Οί δρόμοι πού ανοίγονται από κει και πέρα είναι νά πάμε για φαροντούφεκο οί: στρηλατούμενοι με τή γοερή γοητεία του ιδιωτικού, εκεί πού υποτίθεται τό άτομο ξεφεύγει από τό δεσμωτήριο τής ομάδας. "Η νά πάμε στον Συνασπισμό, ή στό ΠΑΣΟΚ, ή στό ΠΑΣΟΚ διά του Συνασπισμού, ή στό ΠΑΣΟΚ διά κάποιας έκ των συνιστωσών του, κι άν βιαζόμαστε πολύ ν' ακολουθήσουμε τόν Λεντάκη. "Η νά γράφουμε ποιήματα κι ως μήν είμαστε ποιητές ή νά ανοίγουμε ραδιοσταθμούς έναλλακτικούς, ή, ή...

Τό παράδοξο είναι ότι όλα τά συμπεράσματα πού άράδιασα, εκτός από εκείνο πού άφορά τά άτομα πού κινούνται έντός των σοσιαλδημοκρατικών σχηματισμών δέν είναι δικές μου παραδοξολογίες, αλλά άυταπόδεικτες πραγματικότητες. Πράγματι, κανένας Μιτεράν δέν είπε ότι μάχεται έναντίον του καπιταλισμού, κανένας Όκέτο δέν άντιμάχεται τή σοσιαλδημοκρατική προοπτική, κανείς δέν θεωρεί τήν Εύρωαριστερά δύναμη άντικαπιταλιστική, οί αντίπαλοι του σοσιαλισμού είναι αυτοί πού κυρίως κραυγάζουν ότι ο σοσιαλισμός τετέλεσται, μόνο άφελείς ή ιδιοτελείς μπορεί άκόμη νά πιστεύουν

ὅτι ὁ Γιέλτσιν παλεύει γιὰ τὸν σοσιαλισμό, πράγματι ἡ Παπαρήγα ἀποτελεῖ τὸ πρὸς ἀποφυγὴν παράδειγμα, ὄντως τὸ ΠΑΣΟΚ δὲν εἶναι ἀριστερό, πράγματι τὰ ἄτομα ἐκτός ἐξαιρέσεων (οἱ τρεῖς κι ὁ κοῦκος δηλαδή) ἰδιωτεύουν, γράφουν ποιήματα ἢ πάνε στὸν Συνασπισμό, στὸ ΠΑΣΟΚ. «Μπορεῖ ν' ἀναγκαστοῦμε ὅλοι νὰ παλέψουμε γιὰ μιὰ διευρυμένη σοσιαλδημοκρατία παρατώντας τὰ ἀπελευθερωτικά ὄραματα», λέει ὁ Κ. Τσουκαλᾶς στὴν ἴδια συνέντευξη.

Τὸ πρόσωπο καὶ τὸ προσωπεῖο

Μήπως ὅμως κιόλας τὸ ἔχουμε κάνει, ὁμολογημένα ἢ ἀνομολόγητα; Κι ἂν ὄντως τὸ ἔχουμε κάνει πῶς μπορούμε νὰ θεωροῦμε ἀκόμη τὸν ἑαυτὸ μας ἀριστερό; Ἐκτὸς ἀπὸ ντροπὴ μήπως γιὰ νὰ μὴν τὸν ποῦμε σοσιαλδημοκράτη, ἀπὸ κάποια ἐνοχὴ δηλαδή πού μᾶς ἐμποδίζει νὰ πετάξουμε τὴ μάσκα τῆς ψεύτικης ἀριστεροσύνης μας καὶ τὸ πρόσωπο νὰ φανεῖ μέ τὰ πραγματικά του χαρακτηριστικά; Κι ἂν εἶναι ἔτσι, γιατί τάχα αὐτὴ ἡ ντροπὴ, αὐτὴ ἡ ἐνοχὴ, πού θέλει νὰ κρατᾶ τὴ μάσκα (τὸ ὄνομα δηλαδή) κολλημένη στὸ πρόσωπο, νὰ τὸ κάνει νὰ μορφάζει σάν προσωπεῖο ἀρχαίας τραγωδίας;

Αὐτὸ τὸ προσωπεῖο νομίζω ὅτι εἶναι ὅλο τὸ πρόβλημα, τὸ προσωπεῖο τοῦ ἀριστεροῦ πού εἰκονίζει τὴ διχασμένη του συνείδηση, τὴ διχασμένη συνείδηση τῆς Ἀριστερᾶς, τὴ διχασμένη ἱστορία τῆς Ἀριστερᾶς, τὴ διχασμένη συνείδηση ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας. Τὰ πάντα ἐξωθοῦν στὸ νὰ ταυτισθεῖ τὸ προσωπεῖο μέ τὸ πρόσωπο, ἡ πραγματικότητα δηλαδή τῶν πολιτικῶν, τῶν ἰδεολογικῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν μας συμπεριφορῶν νὰ ἐννοηματοῦνται, νὰ ὀνομάζονται καὶ νὰ ἐπιδειχονται ἔτσι ὅπως πραγματικά εἶναι. Τὰ πάντα ἐξωθοῦν νὰ βγεῖ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τοῦ εἶναι ἓνα νέο φαίνεσθαι χωρὶς τὰ ψιμύθια καὶ τίς μάσκες τοῦ ἀριστεροῦ, τοῦ σοσιαλιστικοῦ, τοῦ ὀραματικοῦ καὶ ἄλλα τέτοια παλιὰ παραμύθια. Κυνικά νὰ λέμε αὐτὸ πού πραγματικά κάνουμε καὶ νὰ μὴν ντρεπόμαστε

γι' αὐτὸ (παρένθεση: 136.000 νέα αὐτοκίνητα ἀγοράστηκαν ἐφέτος μέσα σὲ καθεστῶς οικονομικῆς ὑφേശῆς, λιτότητας καὶ αἰθαλομίχλης). Εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς περὶ τοῦ ὁποῖου ἐργῶδες προσπάθειες καταβάλλονται καθημερινά, εἶναι αὐτὸ πού, ἂν ρωτήσεις ἓναν παλιὸ γνώριμο στὸ δρόμο «ρέ σύ, τί γίνεται μ' ἐκείνη τὴν ἱστορία», θὰ σοῦ ἀπαντήσει, μέ κάποια δόση οἴκτου, εἶναι ἀλήθεια: «ἀκόμα ἐκεῖ εἶσαι ἐσύ;», αὐτὸ στὸ ὅποιο ἐπιμένουν οἱ ἀναλυτὲς τῶν κυριακάτικων ἐφημερίδων, τὰ FM, ἡ ἀκαδημαϊκὴ σκέψη, οἱ «διαξιφισμοί» καὶ «οἱ διαλογισμοί», εἶναι αὐτὸ πού κύριο ὄπλο του ἔχει τὴν καλλιέργεια τῶν ἐνοχῶν τοῦ ἀριστεροῦ. Καὶ πετυχαίνει αὐτὸ τὸ σφυροκόπημα, γιατί τὸ σοσιαλιστικὸ ὄραμα «ἀποδείχθηκε» φενακὴ. Νὰ ἀλλάξουμε κατ' ἀρχὴν τὸ ὄνομα: ποιὸς λέει σήμερα ὅτι εἶναι κομμουνιστὴς, χωρὶς νὰ φοβᾶται ὅτι δὲν θὰ τὸν θεωρήσουν συγγενὴ τῆς Παπαρήγα;

Κι ὡστόσο; ἡ τραγικὴ μάσκα ἀντιστέκεται, δὲν ξεκολλάει ἂν καὶ μορφάζει ρόλους ἀριστεροῦς, σοσιαλιστικοῦς, ἰδιότητες, ἦθος καὶ ὕφος πού τὸ πρόσωπο δὲν ἔχει. Γιατί; Γιατί λοιπὸν ντρέπονται οἱ ἀριστεροὶ νὰ ποῦν ὅτι δὲν εἶναι ἀριστεροὶ ἀφοῦ εἶναι σοσιαλδημοκράτες; Γιατί οἱ σοσιαλδημοκράτες ντρέπονται νὰ ποῦνε ὅτι δὲν εἶναι ἀριστεροὶ, ἂν μέ τὸ ἀριστεροὶ ἐννοοῦμε σοσιαλιστές, ἂν μέ τὸ σοσιαλιστές ἐννοοῦμε ὄραμα καὶ πίστη στὸν σοσιαλισμό, μιὰ προοπτικὴ δηλαδή καὶ ἓνα πρόσταγμα ἔλλογης καὶ ἀνθρωπινότερης κοινωνικῆς ὀργάνωσης πού δὲν θὰ εἶναι ἔρμαιο τῆς μοίρας, καπρίτσιο τῶν ἰσχυρῶν, τυφλὸ ἀποτελεσματικὸν τυφλῶν ἀνταγωνισμῶν, τοῦ καταναλωτισμοῦ, τοῦ παραγωγισμοῦ, τοῦ αἰσθητισμοῦ, τοῦ σεξουαλικοῦ πρωταθλητισμοῦ, ὅπου ἡ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου, κι ὅταν γελά κι ὅταν κλαίει, εἶναι τὸ χόμπσιανὸ homo hominis lupus;

Πράγματι, ντρεπόμαστε οἱ ἀριστεροὶ νὰ ποῦμε ὅτι δὲν εἴμαστε ἀριστεροὶ, κρατιόμαστε ἀπὸ τὴν μάσκα μας. Αὐτὸ τὸ τομάρει πού δὲν λέει νὰ ξεκολλήσει, καὶ πού ὅλη ἡ πραγματικὴ μας ζωὴ τὸ διαφεύδει, τὸ ἀγαπᾶμε. Εἶναι ἡ ἄμυνά μας, τὸ κράτημα στὴ ζωὴ, τὸ κράτημα στὴ φαντα-

σίωση ἔστω μιᾶς ἄλλης ζωῆς. Κάπου δηλαδή ἡ ντροπὴ μας καὶ ἡ ἐνοχὴ μας πού ὑπήρξαμε ἀριστεροί, κομμουνιστές, εἶναι καὶ ἡ τιμὴ μας. Στὸ βάθος ξέρουμε ὅτι οἱ πρόγονοί μας, οἱ μακρinoὶ καὶ οἱ κοντινότεροι, δὲν ἦταν μάρτυρες καὶ θύματα οὔτε διεκδικοῦσαν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους τὸ προνόμιο νὰ στρώνουν σβέρκο γιὰ σφαλιάρα· δὲν ἦταν οἱ ἄφοβοι ἥρωες τῶν πανηγυρικῶν μυθοπλασιῶν πού ἀφηφοῦσαν τὸν κίνδυνο, τὸ φόβο τοῦ κατατρογμοῦ, δὲν ἦταν πρόβατα πού τὰ σαλάγιζαν κούβηδες τσοπαναῖοι καὶ κομματόσκυλα φανατικά, ἐνῶ οἱ πατερούληδες, πού τοὺς ἐκλεβαν τὴ ζωὴ, τοὺς ὑπόσχονταν παραμύθια γιὰ τοὺς παράδεισους τῆς μέλλουσας σοσιαλιστικῆς οἰκουμένης. Οἱ πρόγονοί μας οἱ ἀριστεροὶ δὲν ἦταν βέβαια πάντα πρωτοπόροι οὔτε οἱ πιὸ κολασμένοι τῆς γῆς, ὅπως τοὺς ἤθελαν τὰ τραγούδια μας καὶ οἱ νόρμες τοῦ σοσιαλιστικοῦ ρεαλισμοῦ. Ξέρουμε στὸ βάθος ὅτι ἂν ἡ ἱστορία τῆς Ἀριστερᾶς εἶχε φτιαχτεῖ ἀπὸ τέτοια ἀνθρωπάρια, ὅπως ζωγραφίζουν σήμερα τοὺς ἀριστεροῦς οἱ ἀναλωσιμὲς μυθοπλασίες, δὲν θὰ ἀποτελοῦσαν πρόβλημα γιὰ κανέναν, κανεὶς δὲν θὰ ἔμπαινε στὸν κόπο ν' ἀσχοληθεῖ μαζί τους καὶ πολὺ περισσότερο νὰ τοὺς πολεμήσει. Δὲν θὰ εἶχαν γράψει ἱστορία. Ἡ μνήμη μας τὸ συγκράτησε κάπως αὐτὸ, ἂν καὶ θολά. Ἡ μνήμη μας εἶναι τὸ ὄνομα μιᾶς ωραίας ἱστορίας. Γι' αὐτὸ δὲν ἀποχωριζόμαστε ἀπὸ τὴν μάσκα μας, γι' αὐτὸ ντρεπόμαστε νὰ τὴν ἀποβάλλουμε. Αὐτὴ ἡ «ἐνοχὴ», ἡ παραφθαρμένη μνήμη μιᾶς δικαιωμένης ἂν καὶ διχασμένης ἱστορίας, εἶναι ἡ δύναμή μας: γιὰ νὰ τὴν συνεχίσουμε, ἴσως χωρὶς ἐνοχὴ, χωρὶς τσαρλατανισμούς σάν κι ἐκείνους πού ὑπαγορεύουν οἱ «κομμουνιστογενεῖς ἐμπνεύσεις» τοῦ Ἀνδρουλάκη. Γιὰ τὸν Ἀνδρουλάκη ντρεπόμαστε στὸ βάθος...

Ἄλλὰ καὶ γιὰ ἓναν ἄλλο λόγο δὲν ξεκολλάει ἡ μάσκα τοῦ ἀριστεροῦ ὀνόματος. Πράγματι ὁ Ὑπαρκτὸς κατέρρευσε, ἀλλὰ ζήτω ὁ σοσιαλισμός. Κανένας καπιταλισμὸς δὲν δικαιώθηκε, καμιά σοσιαλδημοκρατία δὲν εἶχε δίκιο, ἂν καὶ κέρδισε τὴ μάχη.

Κέρδισε δηλαδή μιὰ μάχη, καί ὀργάνωσε τή ζωή μας ἔτσι ὥστε νά τή μισοῦμε, νά τή σιχτιρίζουμε, νά τήν βαριόμαστε. Αυτό τό σιχτίρι πού τότε εἶναι ἀτομικό ξέσπασμα, πότε ἡ ἀγανάκτηση γιά τό κυνηγητό τῶν Ἄλβανῶν στήν Ὀμόνοια, πότε γιά τήν ἀθλιότητα τῆς γεροντομαχίας Μητσοτάκη - Παπανδρέου, γιά τό ξέσπασμα τῶν ἐθνικισμῶν, γιά τόν πόλεμο στά Βαλκάνια, ἡ ἀνησυχία γιά τήν ἀνεργία, ἡ ἐξέγερσή μας πού ὁ Μάνος βάλθηκε νά κάνει τούς πλουσίους πλουσιότερους καί τούς φτωχοῦς φτωχότερους, ἡ ἀηδία μας γιά τίς ἀηδίες τῆς Αὐριανῆς, αὐτή ἡ εἰκόνα μιᾶς κοινωνίας πού ὀργανώνει πότε ἡ Δεξιά καί πότε ἡ σοσιαλδημοκρατία, μᾶς ἀγριεύει. Μᾶς ἀγριεύει; Ἴσως ὄχι, πάντως μᾶς ὑποχρεώνει νά εἴμαστε ἀριστεροί, μᾶς ἐμποδίζει νά πᾶμε στόν Συνασπισμό, αὐτούς πού ἦταν ἢ πού πῆγαν δέν τούς ἀφήνει νά ἡσυχάσουν κι ὄλο τρώγονται μέ τά ρούχα τους.

Βρισκόμαστε οἱ ἀριστεροί ἀνάμεσα σέ δύο ντροπές, ἀνάμεσα σέ δύο ἐνοχές. Μᾶς ἀναγκάζουν νά ντρεπόμαστε πού ὑπῆρξαμε ἀριστεροί, κι ἀπ' τήν ἄλλη ἀναγκαζόμαστε νά λεγόμαστε ἀριστεροί. Γι' αὐτό τελικά δέν εἴμαστε τρεῖς κι ὁ κοῦκος. Μπορεῖ ὅμως νά καταλήξουμε καί μάλιστα πολύ γρήγορα, γιατί διατελοῦμε ἐν συγχύσει ὄχι μόνο γιά ὅσα δέν ξέρουμε ἀλλά καί γιά ἐκεῖνα πού ξέρουμε. Διότι ζοῦμε μιᾶ ἐποχή πλαστογραφῆσεων πού μᾶς καθηλώνουν. Ἄλλά πόσο παίρνουμε στά σοβαρά ὅτι ζοῦμε συνάμα μιᾶ ἐποχή κοινωνικῶν δραμάτων καί ὀπισθοδρομήσεων; Ποιός τό περίμενε ὅτι πάνω ἀπ' τήν Εὐρώπη θά πλανιόταν σήμερα τό φάντασμα τοῦ ρατσισμού καί τοῦ ἐθνικισμού; Ποιός περίμενε ὅτι πρέπει νά φοβόμαστε στά σοβαρά ἀπ' τήν ἀναζωπύρωση τοῦ «Μακεδονικοῦ»; Ποιός τό περίμενε ὅτι γιά νά ἀπαλλαγοῦμε ἀπ' τόν Μητσοτάκη πρέπει νά ξαναφορτωθοῦμε τόν Παπανδρέου; Γιατί λοιπόν παραμένουμε ἀπλῶς μέ τήν ἀβάσταχτη νοσταλγία τοῦ ἀριστεροῦ, παθητικοί θεατές τοῦ θεάματος μιᾶς ζοφερῆς ζωῆς;

Κι ὅμως ἔτσι εἶναι. Ἄν δέν μᾶς ἀρέσει εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ἐπιστρέψουμε στίς πρωτογενεῖς διακρί-

σεις, ἐκεῖ δηλαδή πού οἱ λέξεις καί τά ὀνόματα συναντοῦνται μέ τά πράγματα καί τίς καταστάσεις, ἐκεῖ ὅπου μποροῦμε, ἴσως, ν' ἀποβάλουμε τά ψιμύθια τῆς ἱστορίας, ἐκεῖ ὅπου θά ξανασυναντήσουμε κάτι ἀπό τό πάθος, τή σκέψη καί τή θλίψη τῶν ἀνθρώπων πού ἔζησαν πρὶν ἀπό μᾶς καί πού ἐπιζει ἀκόμα ἀνάμεσά μας, ἔστω σάν λείψανο. Πάνω σ' αὐτά τά ἄγια λείψανα ἴσως προσθέσουμε καί τόν δικό μας λόγο, ξέροντας ὅτι δέν εἴμαστε τρεῖς κι ὁ κοῦκος οἱ ἀριστεροί, ξέροντας ἐπίσης ὅτι μπορεῖ νά ἐπαναλάβουμε τό ἀπενενομημένο διάβημα τοῦ ξεπερασμένου Εἰδωλολάτρη Αυτοκράτορα. Δέν ὑπάρχει παρθενογένεση. «Εἶναι παιδιά πολλῶν ἀνθρώπων τά λόγια μᾶς». Διότι, γιά νά τό ἐπαναλάβω μέ τή σαφήνεια πού κάποιος νεκρός δάσκαλος μπόρεσε νά τό πεῖ: «Οἱ κομμουνιστές ὅταν εἶναι μαρξιστές καί οἱ μαρξιστές ὅταν εἶναι καί κομμουνιστές δέν εἶναι ἴσως ἄλλο ἢ ἡ ἐρήμω». Ἐννοτε μένον οχετικά μόνοι».

Σχετικά μόνοι, ὄχι μοναχικοί, καί ἐν πάση περιπτώσει σχετικά, ὄχι ἀπόλυτα, καταμόναχοι, ἕνας ἕνας. Κάπου ἐκεῖ εἴμαστε ἐμεῖς οἱ ἀριστεροί, ὅσοι ἀκόμη θεωροῦμε ὅτι τό σφουγγάρι δέν εἶναι τό πλέον καλλιεργημένο πνευματικό ἐργαλεῖο τοῦ ἀνθρώπου, ὅσοι δέν ἀναφωνοῦμε, μέσα σέ μιᾶ γελοία αἰσιοδοξία: «Ἐμπρός τώρα ξεκινᾶμε ἀπό τήν ἀρχή». Δέν ὑπάρχει ἀρχή τῆς ἀρχῆς. Κάπως ἔτσι εἴμαστε οἱ ἀριστεροί, μή ξέροντας ἂν ὁ διπλανός μας ὅταν λέει π.χ. σοσιαλισμός ἐννοεῖ τή δικτατορία τοῦ Ὑπαρκτοῦ ἐναντίον τῆς ὀποιᾶς πάλεψε ἀπό χρόνια —κι ὄχι τώρα πού ἔγινε τῆς μόδας— ἢ μιᾶ κοινωνία χωρίς ἐκμετάλλευση καί καταπίεση, ἕνα ὄραμα δηλαδή, μιᾶ ἰδεολογία γιά τήν ὀποία μπορεῖ νά παθιασθεῖ, νά δημιουργήσει, νά συμμετάσχει, νά ἀγωνισθεῖ.

Μοιάζουν πολύ ἀόριστα ὅλα αὐτά καί ἀρκούντως ἠθικολογικά. Ὅλοι ὅμως οἱ «διάλογοι» τοῦ κόσμου καί οἱ «ἐνωτικές διαδικασίες» δέν πρόκειται νά τελεσφορήσουν, νά στήσουν στά πόδια του ἕνα «ἐμεῖς» πού νά δίνει τό αἶσθημα τῆς ἀξιοπρέπειας καί τήν ὑπερηφάνεια τῆς ἐνταξῆς, ἂν δέν ξεκινήσουν ἀπ' αὐτό τό αἶτημα

τῆς αὐτεπίγνωσης. Τό πιό δύσκολο πράγμα δηλαδή. Οἱ παλιότερες κοινότητες, καί οἱ κομματικές, βασίζονταν σέ μιάν ἀπόλυτη ἀλήθεια, σέ μιᾶ λυτρωτική μυθολογία. Δέν λέω πῶς σήμερα ἄλλαξαν αἰσθητῶς τά πράγματα: οἱ σημερινοί ἀνάμεσα στή δυνατότητα τῆς συμμετοχῆς καί στή ροπή πρὸς τήν ἰδιώτευση διάλεξαν ὀρμητικά τή δεύτερη, γι' αὐτό μιλοῦν τόσο πολύ γιά ἐπικοινωνία, τή νέα ἀπόλυτη ἀλήθεια, τή νέα μυθολογία.

Ἐμεῖς ὅμως οἱ ἀριστεροί, γιά νά εἴμαστε ἀριστεροί, ἔχουμε ἀνάγκη νά ζοῦμε ἐν κοινωνίᾳ, πού τό φτιάξιμό της, μιᾶ καί δέν ὑπάρχει, ἀπαιτεῖ στέρεα ὕλικα κι ἐκεῖνη τή συνείδηση τῆς ἱστορικότητάς της πού καθιστᾶ καί τήν ἴδια κίνημα μέ ἱστορική προοπτική. Για τὰ συν-φέροντά μας ἀρκεῖ ὁ συνδικαλισμός κι ὁ προσωπικός ἀγώνας. Για τὰ ἐν-δια-φέροντά μας ὄχι. Ἐκεῖ παίζεται ἡ ψυχὴ μας κι ἡ ψυχὴ τῶν ἄλλων. Νά φάξουμε, λοιπόν, τίς πρωτογενεῖς διακρίσεις.

Τί εἶναι οἱ ἀριστεροί;

Καί κατ' ἀρχὴν τί εἶναι οἱ ἀριστεροί;

Γιατί, καί παρά ταῦτα, ὑπάρχουν ἀριστεροί, πιό σωστά ὑπάρχουν πολλοί πού δέν θέλουν νά εἶναι δεξιοί, ὑπάρχουν πολλοί πού οὔτε οἱ ἦττες οὔτε οἱ καταρρέψεις οὔτε οἱ διαφεύσεις τῆς Ἀριστερᾶς τούς ἔπεισαν γιά τήν ὀρθότητα καί τήν ἀνθρωπιά τῶν ἰδεῶν καί πρακτικῶν τῆς Δεξιᾶς. Αὐτὴ ὅμως ἡ πεποίθηση, πού συνιστᾶ μιάν ἀρνητικὴ συνείδηση, ὅσο κι ἂν ἀποτελεῖ ἕνα ἐλάχιστο στοιχεῖο αὐτογνωσίας, δέν ἀρκεῖ γιατί εἶναι πολὺ γενικὴ καί θολή. Ἐμεῖς οἱ ἀριστεροί δέν εἴμαστε μόνο μιᾶ ὀνομασία, ἕνα πιστοποιητικὸ κοινωνικῶν φρονημάτων, δέν εἴμαστε μιᾶ ὀρισμένη ἐκλογικὴ συμπεριφορά πού ἐκδηλώνει τήν προτίμησιν ἐπὶ τὰ κόμματα τῆς Ἀριστερᾶς καθε πού τυχαίνει νά μᾶς φέρουν μπροστά στήν κάληπ.

Ἄς τό ποῦμε λίγο βάνουσα. Ἐκεῖνο πού χαρακτηρίζει καί ξεχωρίζει τούς ἀριστεροὺς εἶναι ἡ πίστη

τους στό δικό τους όραμα, στό όραμα του σοσιαλισμού. Δέν υπάρχει άριστερός χωρίς πίστη στον σοσιαλισμό. Αυτή ή πίστη είναι τό είδοποιό γνώρισμά του, τό άποκαλυπτικό στοιχείο της ταυτότητάς του, χωρίς τό όποιο δέν υπάρχει ιδιαίτερη ταυτότητα. Όλόκληρος ό τρόπος ύπαρξης των άριστερών φωτίζεται, και διαφωτίζεται, από τό όραμα του σοσιαλισμού. Άλλά ό άριστερός ένώ πιστεύει δέν είναι θεοσεβούμενος πιστός, ένώ είναι πειθαρχημένος δέν είναι ύπήκοος, ένώ γνωρίζει τούς άξεπέραστους καταναγκασμούς της ιστορίας δέν είναι μοιρολάτρης. Η πίστη του όμως στό όραμά του ύποβαθρώνεται από τήν βásiμη πεποίθηση ότι ή άλλαγή πού ευαγγελίζεται είναι στόχος έφικτός, πραγματοποιήσιμος έντός του ανθρώπινου χρόνου, ότι δέν θά είναι κατάλληλη της εξέλιξης της μακράς διάρκειας του ιστορικού χρόνου. Κανείς δέν θά γινόταν άριστερός άν ή πίστη του στον σοσιαλισμό συνοδευόταν από τήν πεποίθηση ή τή «γνώση» ότι ή πραγματάωσή του θά ήταν ύπόθεση των γενεών του μακρινού μέλλοντος. Άν τό «έδω και τώρα» ύπονομεύει τή νηφάλια επίγνωση της πραγματικότητας κι άνοίγει τό δρόμο σε παιδαριώδεις αισιοδοξίες και αλαζονικούς έπιθετισμούς, ώστόσο όλες οι ψυχοκινητικές ένεργειες της πίστης σ' ένα όραμα έκμηδενίζονται και άναιρούνται άν δέν προβλέπεται ή, έστω και μερική, πραγματοποίησή του μέσα στη διάρκεια του ανθρώπινου χρόνου. Ό άριστερός προβλέπει. Προβλέπει όχι προφητικά ούτε γιατί γνωρίζει καλύτερα από τούς άλλους τό πλέγμα των αίτιοτήτων άρα και τήν πιθανότερη έκβαση των αντιφάσεων και της κίνησης των συγκρουόμενων δυνάμεων. Προβλέπει διότι βλέπει στό ιστορικό γίγνεσθαι να εξέλισσεται και με βάση τή δράση της Άριστερας πού μέρος της εϋθύνης της έπιμερίζεται σ' αυτόν τον ίδιον, άρα έξαρτάται και από αυτόν -όν ι-διο. Πρόβλεψή του είναι ή βούλησή του (Γκράμισι). Δέν τον διακρίνει ή μακαριότητα ή ή παραίτηση του έβδομηνάρη ούτε ό μπλαξεδισμός του μηδενιστή πού έχει κατανοήσει τή ματαιότητα των άγώνων στους ό-

πίους δέν άγωνίστηκε, δέν θεωρεί δική του άρετή τήν πειθήνια προσαρμογή στις άτεγκτες έπιταγές του κομπορμιισμού. Γι' αυτό, μερικές φορές, τό πάθος της άτενέργειας τό ευτελίζουν και τό μηδενίζουν οι πρακτικισμοί του άκτιβισμού και ή άνεδαφικότητα του βολонταρισμού.

Η πίστη του άριστερου στό όραμα του σοσιαλισμού είναι «ένας γενικός φωτισμός όπου βαφτίζονται όλα τά χρώματα και όπου το καθένα παίρνει τήν ιδιαίτερη μορφή του. Είναι επίσης όρισμένος αιθέρας πού καθορίζει τό ειδικό βάρος σε καθετί πού ξεπροβάλλει μέσα απ' αυτόν*».

Τό όραμα του άριστερου είναι ό γενικός φωτισμός, ό αιθέρας της ύπαρξης του όπου οι έκδηλώσεις του, οι ιδέες του, ή βούλησή του χρωματίζονται με τά χρώματα του σοσιαλισμού. Για να χρησιμοποιήσω μιάν άλλη όρολογία, πίστη στό όραμα του σοσιαλισμού είναι ή «ουσία» του άριστερου πού δέν παραπέμπει όμως σε κάποιαν ουσιοκρατικά νοούμενη ειδική ψυχοπνευματική ιδιοσυστασία δοσμένη εκ φύσεως, δέν άπορρέει από κάποιαν ύπερβατική έπίστεψη. Η ουσία του διαπλάσσεται με τήν συνει-

* Χρησιμοποιώ έδω, κατ' αναλογία, τήν έννοια της Darstellüng πού διαμόρφωσε ό Μάρξ («Είσαγωγή» στα Grundrisse, κεφ. «Η μέθοδος της πολιτικής Οικονομίας») και πού στα γερμανικά σημαίνει θεατρική παράσταση, έκθεση, όρατα προσφερόμενη παρουσία da (έδω). Ό Μάρξ θέλοντας να περιγράψει και να αναλύσει πώς οι σχέσεις των παραγωγών προσδιορίζονται από μιάν καθορισμένη κάθε φορά παραγωγή εισάγει τή μεταφορά του γενικού φωτισμού όπου μέσα του «βαφτίζονται τά χρώματα και παίρνουν τή μορφή τους», του αιθέρα πού καθορίζει τό «ειδικό βάρος του καθένα». Η Darstellüng, όπως τό θεατρικό έργο πού προϋπάρχει της παράστασής του και ως τελειωμένο όλο παρίσταται προσφερόμενο και δρώμενο, είναι ή έννοια της δραστηκότητας μιας δομής πάνω στα άποτελέσματά της, δηλαδή ή «ένυπαρξία της αιτίας στα άποτελέσματά της» (βλ. περισσότερο Α. Althusser, Lire le Capital, «Η τεράστια θεωρητική επανάσταση του Μάρξ», μετφρ. Πολίτης, τευχ. 26, Ιούnius 1980.

δητή έμπλοκή του σε ύπερατομικά σύνολα πού, μέσα στη διαδικασία της ταξικής πάλης, άναδεικνύουν τον στόχο του σοσιαλισμού και πού από κοινωνική ένδεχομενικότητα τον μετατρέπουν σε πολιτική δυνατότητα. Έτσι ή πίστη μεταφράζεται σε πράξη, άποξειδανικεύεται μέσα στην ένταξη, εκείνην άκριβώς πού ύπερβαίνει τήν άλλως άγεφύρωτη αντίθεση άτομου-κοινωνίας. Γι' αυτό ό άριστερός θά βρεθεί στους αντίποδες του άφηνιασμένου άτομικισμού, γιατί, από τή σκοπιά του σοσιαλισμού, ξέρει ότι μόνο μιá ισχυρή συλλογικότητα, ή συνοίκηση κι ή συμβίωση μέσα στο μαχόμενο ύπερατομικό σύνολο, μπορεί να ύπερβεί τον κοινωνικό Λεβιάθαν.

* * *

Γιατί όλ' αυτά; Για να πω ότι ή πίστη του άριστερου στην άριστεροσύνη του δέν είναι μιá πίστη μυθολογική ούτε ψυχολογική (ή δέν είναι μόνο ψυχολογική). Είναι συνείδηση ότι ό κόσμος μέσα στον όποιο ζει, ό καπιταλιστικός, εκτός από βάρβαρος είναι φθαρτός, θνητός. Ό άριστερός «ξέρει» ότι ό καπιταλιστικός κόσμος δέν είναι αιώνιος, όπως τίποτε από τά ανθρώπινα δέν είναι αιώνιο, κι ούτε τον θέλει αιώνιο γιατί ή ζωή του διδάξε ότι δέν αξίζει να τήν ζήσει έτσι καθώς τήν οργανώνει και τήν ένσωματώνει ό αστισμός, καθώς δηλαδή τήν άποδιοργανώνει και τήν άπονοσηματώνει. Αυτός ό κόσμος ό φθαρτός, ό θνητός, πού ώστόσο ούτε πρόκειται να πάρει τήν άπόφαση να αυτοκτονήσει ούτε αυτοκαταστρέφεται, μπορεί να πεθάνει άφου πρέπει να πεθάνει, να φθαρεί μιá ώρα άρχύτερα άφου ό θάνατός του είναι προϋπόθεση για μιάν άλλη ζωή, γιατί ή ζωή είναι άλλου. Η συνείδηση του άριστερου γεννιέται άνάμεσα στην επίγνωση της θνητότητας του καπιταλισμού και στην πρακτική βούληση για ένα «άλλο» τρόπο ζωής. Κάτω από τον γενικό φωτισμό της προοπτικής του σοσιαλισμού φωτίζονται και διαφωτίζονται οι πρακτικές εκδηλώσεις του άριστερου, ό λόγος για τον όποιο, τελικά, ψηφίζει άριστερά, οργανώνεται, συνδικαλιζε-

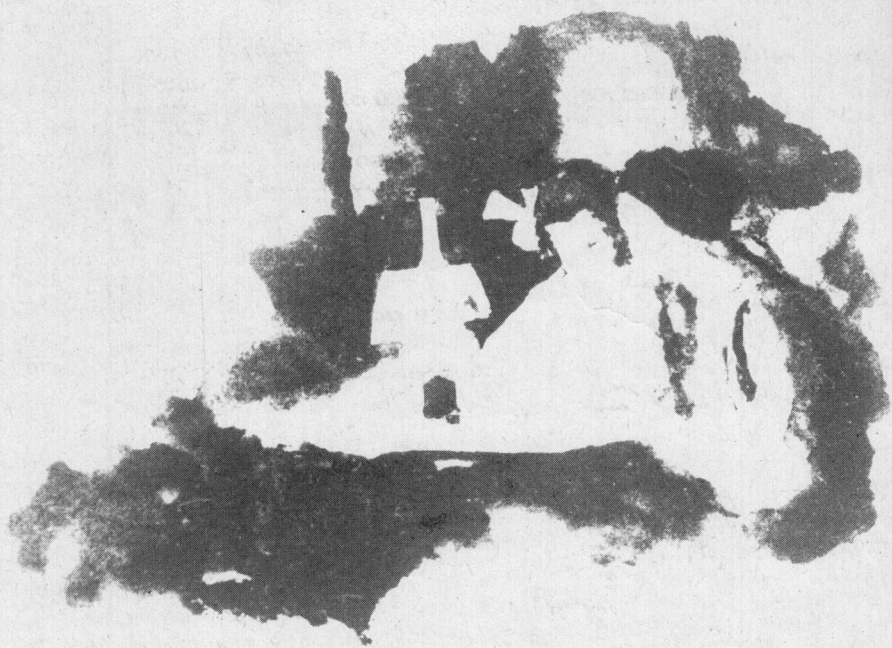
ται, μάχεται, τάσσεται υπέρ ή κατά, άφισοκολλεί, συνεδριάζει, συ-σκέπτεται, συ-ζητά, έρευνά, μαθαίνει. Ή ίδια ή ύπαρξή του και τά φανερώματά της, ό ήθικός του κόσμος, είναι μία κριτική στάση άπέναντι στην ύπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων. Τελεί υπό εξέγερση. Καί ύπ' αυτή την έννοια ή ύπαρξη του άριστερου συνιστά μία πελώρια πρόκληση.

Έδω όμως βρίσκειται όλόκληρο τό πρόβλημα: οί άριστεροί όχι μόνο είναι χωρίς Άριστερά, χωρίς την Άριστερά πού πιστεύει και παλεύει για τόν σοσιαλισμό, αλλά επιπλέον ή πίστη του κάθε άριστερου είναι κλονισμένη. Έχοντας χάσει την Έστία τρέπεται σε άλλες ήδύτερες έστιες. Ή πίστη των άριστερων στην άριστεροσύνη κινδυνεύει νά καταντήσει μυθολογική ή άπλως ψυχολογικό άποκοῦμπι, πορεία στό άγνωστο μέ βάρκα τούς νταλκάδες και έρμα τίς στερήσεις.

Ό άριστερός σήμερα δέν μπορεί νά είναι προκλητικός. Μπορεί όμως νά είναι ξεσίπωτος και ξεπασμένος. Καί τό είναι πολλοί. Καθώς ή ταυτότητά του εξακολουθεί νά τόν αναφέρει ως άριστερό, πιά σωστά: κομματική ύπηκοότης: Άριστερά (ΣΥΝ, ΚΚΕ κ.λπ.) αλλά και καθώς αυτή ή Άριστερά δέν πιστεύει πιά στόν σοσιαλισμό, καθώς στό δίλημμα σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα άπάντησε «όλιγότερη βαρβαρότητα», χάθηκε εκείνος ό ειδικός φωτισμός, ό αιθέρας πού έντός του οί εκφράσεις του άριστερου έπαιρναν τά χρώματά τους και τό ειδικό τους βάρος, άβαρα τώρα κι άμορφα τά σώματα μετωρίζονται παραζαλισμένα μέσα στην θολούρα της ρητορείας και των εφήμερων πρακτικισμών.

* * *

Τί κάνουμε λοιπόν; Τί κάνουν οί άριστεροί, όσοι τουλάχιστον οί ανά τρίμηνο κοσμοσωτήριες προτάσεις και πρωτοβουλίες των κομματικών επιτελείων τούς κάνουν νά χασμουριούνται, μέ θλίψη είναι αλήθεια; Τί κάνουμε οί άριστεροί μέσα σε μία κοινωνία παραλυμένη, έξουθενωμένη;

Δυστυχώς, βρισκόμαστε στα προκαταρκτικά. Αυτό τό πρώτο πληθυντικό πρόσωπο, «Έμεις οί άριστεροί», ως πολιτικό ύποκείμενο πού διαμορφώνει συλλογική βούληση δέν ύπάρχει. «Έμεις οί άριστεροί» άκούμε, μιλάμε, σκεφτόμαστε δρούμε και ύπάρχουμε πάντα μέσα από ένα «έμεις», ποτέ δέν ύπήρξαμε όπως εκείνος ό μοναδικός του Στίρνερ ή κι αν ύπάρχουν τέτοιοι είναι για κλάματα. Άλλά σε καθεστώς άνυπαρξίας του συλλογικού «έμεις» ή μεγαλύτερη άσχετοσύνη πού θά μπορούσε νά ύπάρξει είναι νά προτείνει κανείς ότι πρέπει νά γίνει αυτό ή εκείνο, τή στιγμή, άκριβώς πού δέν ύπάρχουν οί κοινοί όροι, δέν ύπάρχει ή κοινή συνείδηση κι ό καθένας μας ψυχανεμίζεται μέ τά ιδεολογήματά του, τίς άναμνήσεις του και τά βιώματά του. Όλοι οί «διάλογοι» του κόσμου και οί «ένωτικές διαδικασίες» δέν πρόκειται νά τελεσφορήσουν, δέν πρόκειται νά αναδείξουν παρά την καλή πρόθεση των όργανων τους όταν ύπάρχει, ένα «έμεις» πού νά δίνει τό αίσθημα της αξιοπρέπειας και την ύπερηφάνεια της ένταξης αν δέν άγωνισούν για τό ζήτημα του σοσιαλισμού. Γιατί ζητούμενο είναι ό σοσιαλισμός μέσα στην καπιταλιστική

βαρβαρότητα, άνευ του όποιου δέν ύπάρχει άριστερά, χωρίς τό όποιο δέν θά επιζήσουν οί άριστεροί. Ζητούμενο πού αν όρισμένοι θεωρούν —κι έτσι είναι— ότι ένυπάρχει μέσα στην ίδια την κίνηση του καπιταλισμού ωστόσο στό φως τό φέρνει μόνο ή κριτική συνείδηση: κριτική της ύπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων, ώσπου αυτή νά άρθρωθεί σε πολιτικό ύποκείμενο, νά γίνει σχέδιο, όργάνωση, συλλογική βούληση μέ συναίσθηση της ιστορικότητάς της πού καθιστά και την ίδια κίνηση ιστορικής προοπτικής. Καί πρώτος στόχος αυτής της κριτικής ό ίδιος μας ό εαυτός, όχι σαν μουρμουρητό παλαιών πολεμιστών ή πολιτικό κουτσμπολιό, αλλά για νά ξεχωρίσουμε τί φτουράει και τί πέθανε άπ' την προηγούμενη ζωή μας, τί άνθίσταται σθεναρά μέσα στις σαρωτικές έπελάσεις της άστικής ιδεολογίας, τί άντιστοιχεί στη λογική και τή δυναμική των άντικαπιταλιστικών και των άλλων κοινωνικών κινημάτων. Πόλεμος είναι ή κριτική: ό ύπαρκτός κατέρρευσε, αλλά ό πόλεμος συνεχίζεται, δέν ήρθε τό τέλος της Ίστορίας. Τί νά κάνουμε λοιπόν; Νά συνεχίσουμε τόν πόλεμο. Δέν είναι μαχμουρλίκι ή ζωή.

Πρέπει νά ἐπαναπροσδιορίσουμε τήν ἔννοια τῆς Ἀριστεράς;

τοῦ Ἀντώνη Λιάκου

Τήν ἀνοδο καί τήν πτώση τοῦ σοβιετικοῦ παραδείγματος εἶχε συνοδεύσει ἡ ἀνάπτυξη μιᾶς κριτικῆς ἐντός τῆς μαρξιστικῆς παράδοσης, ἡ ὁποία στάθηκε καί ἐνεργός πολιτικά καί παραγωγική θεωρητικά. Στήν πράξη, τό σοβαρότερο πλαίσιο ἀνάλυσης τῆς σοβιετικῆς κοινωνίας δημιουργήθηκε ἀπό αὐτή τή θεωρητική παράδοση. Ἀκόμη, ἀπό τή δεκαετία τοῦ 1930, ἡ συντριπτική πλειοψηφία τῶν μεγάλων μαρξιστῶν διανοητῶν στάθηκε κριτικά ἀπέναντι στήν Σ.Ε. καί στό θεωρητικό ρεῦμα τοῦ μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ πού αὐτή δημιούργησε.

Τό γεγονός αὐτό, πού ἀποσιωπᾶται σήμερα, δέν σημαίνει ὅτι πρέπει ἀπλῶς νά διακηρύξουμε τήν ὀξυδέρκειά μας καί ἴσως τή δικαίωσή μας. Ἐστω καί ἂν θεωρήσουμε ὅτι δέν ἦταν σοσιαλισμός ὅ,τι κατέρρευσε ἀλλά σταλινισμός, παραμόρφωση καί δυσφήμιση τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν, ἡ Ἀριστερά στό σύνολό της δέν μπορεῖ νά βγεῖ ἀλώβητη ἀπό αὐτή τήν μεγάλη κρίση.

Ἡ ἑβδομηχονταετία ἀπό τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1917 ὑπῆρξε ἡ πρώτη σέ παρόμοια, πλανητικῶν διαστάσεων, κλίμακα ὀργάνωση μιᾶς ἐναλλακτικῆς στίς κυρίαρχες τάξεις καί δυνάμεις ἐξουσίας. Ἀνεξάρτητα ἀπό τήν κατάληξη, πού εἶχε (ἢ σέ μερικές χώρες — ὅπως στήν Ἀνατολική Εὐρώπη — ἀνεξάρτητα ἀπό τή μορφή πού ἐξαρχῆς πῆρε) ἦταν ἡ ἀντιπροσώπευε τήν ἐξέγερση τῶν κατώτερων τάξεων καί τῶν ὑποταγμένων λαῶν. Σοβαρότατο λάθος θά ἦταν, ἐπομένως, νά ὑποστηριχθεῖ πῶς ὅλη αὐτή ἡ περιπέτεια, στήν ὁποία ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, ἐνεργητικά ἢ παθητικά, πῆρε μέρος ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς γῆς ἐπί τρεῖς διαδοχικές γενεές, ὀφείλετο σέ μιά συνωμοσία τῶν δυνάμεων τοῦ κακοῦ ἢ σέ μιά συλλογική παράκρουση. Θά ἦταν ἕνα λάθος ἴσου μεγέθους μέ αὐτό πού θά ὑποστήριζε πῶς ἡ κατάρρευση ἦταν συνέπεια συνωμοσίας τῶν ἀναθεωρητῶν ἡγετῶν καί τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ.

Τά τρία τέταρτα ἐπομένως τοῦ 20οῦ αἰῶνα σημαδεύτηκαν ἀπό τό καινοφανές στήν ἱστορία γεγονός τῆς συγκρότησης ἐξουσίας καί ἐνός κρατικοῦ συστήματος πού προέκυψε μέσα ἀπό τίς ἐξεγέρσεις τῶν ἀποκλήρων τοῦ κόσμου. Ἐπρόκειτο γιά μιά πρόκληση τεραστίων διαστάσεων στήν

παλιά τάξη πραγμάτων. Ἀναμέτρηση κρατικῶν δυνάμεων, ἡ ὁποία ἀπό τή νίκη ἐπί τοῦ φασισμού — ἕνα ἄλλο γεγονός πού τείνει νά λησμονηθεῖ — πέρασε στήν πυρηνική ἰσορροπία τοῦ Ψυχροῦ Πολέμου. Οἱ συνέπειες αὐτῆς τῆς ἀνταρσίας τῶν κολασμένων ὑπῆρξαν μεγάλες τόσο στίς χώρες τοῦ βιομηχανικοῦ κέντρου ὅσο καί στόν Τρίτο Κόσμο. Ἡ κοινωνική νομοθεσία καί τό κράτος προνοίας στή Δύση, ἦταν ἀποτελέσματα τῆς ἀνάγκης νά ἀποτραπεῖ ἐκεῖ ἡ ἐργατική ἐξέγερση καί νά ἐνσωματωθοῦν οἱ κατώτερες τάξεις στήν ἀστική κοινωνία τόσο μετά τόν Πρῶτο ὅσο καί μετά τόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ἡ ἀντιαποικιακή ἐξέγερση ἐπίσης καί τό ἀντιιμπεριαλιστικό κίνημα τῶν περασμένων δεκαετιῶν στηρίχτηκε στό παράδειγμα καί στήν ὑλική βοήθεια τοῦ σοσιαλιστικοῦ στρατοπέδου καί στίς δυνατότητες ἐλιγμῶν πού ἡ ἰσορροπία δυνάμεων ἐξασφάλιζε γιά τούς μικρούς λαούς. Πέραν τούτων, ἡ σοβιετική, ἡ κινεζική, καί οἱ ἄλλες ἐπαναστάσεις, παρά τήν κατάληξή τους σέ αὐταρχικά καθεστῶτα, πρόσφεραν τό παράδειγμα, τήν πεποίθηση πῶς μιά διαφορετική τάξη πραγμάτων ἦταν δυνατή στόν κόσμο. Αὐτή ἡ αἴσθηση ἔδωσε μιά τρομερή καί γιγάντια ὠθηση στό ἐργατικό κίνημα καί γενικότερα στοὺς ἀγῶνες τῶν κατώτερων τάξεων, σέ παγκόσμια κλίμακα. Ἀνεξάρτητα ἀπό τή μορφή πού εἶχαν τά κινήματα αὐτά, ἂν δηλαδή ἦταν σοσιαλδημοκρατικά, κομμουνιστικά, τροτσκιστικά, τριτοκοσμικά ἢ ἄλλης μορφῆς, γεγονός εἶναι ὅτι ἀπό τά χρόνια τοῦ πρώτου χριστιανισμοῦ εἶχε νά ἀναφανεῖ ἕνα κίνημα μέ παρόμοιο βάθος ἐντασης. Πού δέν ὑποστήριξε ἀπλῶς ἰδέες ἀλλά θυσίαζε ζωή, ἐλευθερία, οἰκογένεια καί περιουσία γιά νά τίς ὑποστηρίξει.

Τί σημαίνει, ἐπομένως, ἡ πτώση τοῦ κομμουνισμοῦ στήν Σ.Ε.; Μήπως ὅτι ἡ ἀνταρσία αὐτή ἔλαβε καί τυπικά τέλος, ἀφοῦ πρό πολλοῦ εἶχε ἀποκρυσταλλωθεῖ σέ δικτατορίες στό ὄνομα τῶν ἐξεγερμένων μαζῶν ἀλλά μακριά ἀπό αὐτές καί σέ βάρος τους; Τί σημαίνει ἡ πτώση τοῦ κομμουνισμοῦ γιά τίς σχέσεις τῶν λαῶν τοῦ Τρίτου Κόσμου μέ τόν Πρῶτο; Βεβαίως τό ἀντιιμπεριαλιστικό κίνημα κι ἐκεῖ εἶχε ἀποτύχει ἢ σέ πολλές περιπτώσεις εἶχε καταλήξει σέ σανταμικοῦ τύπου καθεστῶτα. Ὡστόσο, ἡ διεθνῆς σύγκρουση ἐ-

πέτρεπε τήν έκφραση μιᾶς παγκόσμιας ἀντίθεσης πάνω στήν κατανομή τῶν παγκόσμιων πόρων καί γαιοπολιτικῶν ἐπιρροῶν. Τέλος, τί σημαίνει γιά τό ἐργατικό κίνημα ἡ πτώση τοῦ κομμουνισμοῦ; Εἶναι δυνατόν νά τό ἀφήσει ἀνεπηρέαστο; Τό ἐργατικό κίνημα ἀπό τόν περασμένο αἰῶνα δέν ἀναπτύχθηκε μόνο πάνω στή βάση τῶν καθημερινῶν διεκδικήσεων γιά τή βελτίωση τῆς θέσης τῶν ἐργατῶν. Στήν πραγματικότητα τῆς ὑποταγῆς καί τῶν αἰσθημάτων κοινωνικῆς μειονεξίας ἀντιπαράθεσε ἕναν μελλοντικό κόσμο, τό βασίλειο τῆς ἐργασίας. Διέδωσε μιᾶ συνείδηση ποῦ προσέδιδε στόν ἐργάτη κοινωνικό κύρος καί ἀκόμη αἰσθημα ἠθικῆς ὑπεροχῆς, βασισμένης στήν πίστη ὅτι τό μέλλον τοῦ ἀνῆκε. Ἡ ρωσική ἐπανάσταση σήμαινε ὅτι αὐτός ὁ κόσμος ἦταν δυνατός. Ὑπῆρχε.

Βεβαίως, οἱ κομμουνιστικές χῶρες εἶχαν πάψει ἀπό τά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1950, ἀπό τήν ἐποχή τῶν ἀποκαλύψεων τοῦ 20οῦ Συνεδρίου τοῦ ΚΚΣΕ καί τῶν ἐξεγέρσεων στήν Ἀνατολική Γερμανία καί στήν Οὐγγαρία, νά λειτουργοῦν ὡς πρότυπα κοινωνικῆς ἀλλαγῆς, τουλάχιστον γιά τοὺς ἐργάτες τῶν δυτικῶν χωρῶν. Ἀποτελοῦσαν μάλιστα ἀρνητικό παράδειγμα. Γι' αὐτό ἄλλωστε καί ὅλα τά σημαντικά κινήματα ποῦ ἀναπτύχθηκαν ἔκτοτε βρέθηκαν σέ ἀντιπαλότητα καί σέ ἀντίθεση μέ τά ἐπίσημα κομμουνιστικά κόμματα καί τή σοβιετική ἰδεολογία τῆς ἐκ τῶν ἄνω ἐπιβολῆς. Ἀλλά αὐτό ποῦ ἡ μή σταλινική Ἀριστερά ἀνέμενε ἦταν μιᾶ δημοκρατική ἀναγέννηση τοῦ σοσιαλισμοῦ καί ὄχι ἡ παλινὸρθωση τοῦ καπιταλισμοῦ καί ἡ ἐπανεμφάσιση ὅλου τοῦ πρό ἐβδομηκονταετίας φάσματος τοῦ ἐθνικισμοῦ, τοῦ λαϊκισμοῦ καί τοῦ θρησκευτικοῦ φονταμενταλισμοῦ. Ἡ κλασικότερα διατυπωμένη ἀναμονή ἦταν τῶν τροτσκιστῶν: μιᾶ πολιτική ἐπανάσταση ποῦ δέν θά ἔθιγε τίς κοινωνικές βάσεις τοῦ συστήματος, τίς ὁποῖες θεωροῦσαν ὅτι μπορούσαν καί ὅτι ἔπρεπε νά διατηρηθοῦν, ἀλλά τό πολιτικό του ἐποικοδόμημα. Αὐτό ποῦ ἀντίθετα συνέβη ἦταν μιᾶ κατάρρευση τόσο τοῦ πολιτικοῦ ὅσο καί τοῦ οικονομικοῦ συστήματος. Αὐτοῦ τοῦ τελευταίου κυρίως.

Γιατί;

1. Ἡ θεωρία τῆς περικύκλωσης καί τῆς καθυστέρησης

Στή διαδικασία μετάβασης ἀπό ἕνα κοινωνικό σύστημα σέ ἄλλο, διαδικασία ἄλλωστε αἰῶνων, ὅπως ἔδειξε ἡ ἀνάδυση τοῦ ἀστικοῦ κόσμου (15ος-19ος αἰ.), εἶναι ἀδύνατον νά μήν ὑπάρχουν ἐπαναστροφές, ἰδιαίτερα ἐφόσον τό πρόπλασμα μιᾶς νέας κοινωνίας, ὅπως ἡ κομμουνιστική, δέν δημιουργήθηκε σέ ἀναπτυγμένες καί ὠριμες γι' αὐτό χῶρες, ἀλλά σέ καθυστερημένες, μέ συγκριτικά ἀδύναμες κοινωνίες. Στίς χῶρες αὐτές ἡ Βιομηχανική Ἐπανάσταση ἦταν τό ζητούμενο καί ὄχι ἡ προϋπόθεση τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης. Ἐξἄλλου ἡ καπιταλιστική περικύκλωση αὐτῶν τῶν χωρῶν ὀδήγησε σέ μιᾶ συνεχή πολεμική κινητοποίηση, μέ ἀποτέλεσμα τήν ἀποστράγγιση τῶν οικονομικῶν τους πόρων πρὸς ὄφελος τῆς πολεμικῆς τους ἐτοιμότητας καί συνακόλουθα τή στρατιωτικοποίηση τῶν πολιτικῶν δομῶν τους.

Ἡ ἔλλειψη δημοκρατικῆς παράδοσης, ἐμπέδωσης τοῦ

Διαφωτισμοῦ, μέ τίς συνακόλουθες συνέπειες στίς νοοτροπίες καί στήν πολιτική κουλτούρα, ἦταν ἕνα ἄλλο μειονέκτημα γιά μιᾶ ἐμπέδωση τοῦ σοσιαλισμοῦ, τοῦ ὁποῖου ἡ φυσιογνωμία εἶχε διαμορφωθεῖ καί προεξαγγελεθεῖ στήν ἀναπτυγμένη Εὐρώπη. Ἄν λογαριάσουμε πῶς ἡ Βιομηχανική Ἐπανάσταση καί ὁ Διαφωτισμός ἀποτελοῦν τίς δύο πηγές τῆς μοντερνικότητας, τότε οἱ χῶρες αὐτές, ὅταν υἰοθέτησαν τόν σοσιαλισμό, βρίσκονταν στό προμοντέρνο στάδιο. Ἄλλωστε γι' αὐτό καί ἡ υἰοθέτησή του διευκολύνθηκε. Γιά νά ὑπάρξει τό πέρασμα στή μοντερνικότητα. Ἐτσι ἐξἄλλου ἐξηγεῖται καί ἡ ἄθροια στρατολόγηση τῶν διανοούμενων ἐλίτ στήν ὑπόθεση τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης. Ἀπό μιᾶ ἄλλη, συμπληρωματική ὀπτική, ἐξαιτίας ἀκριβῶς τοῦ συνδυασμοῦ καθυστέρησης καί ἀντιφάσεων τῆς προόδου — ὅπως ἀναδείχθηκαν κατὰ τοὺς δύο παγκόσμιους πολέμους —, ἐπιτεύχθηκε αὐτός ὁ ἐκρηκτικὸς συνδυασμὸς δυσαρσεκειῶν ποῦ ἐνεργοποίησαν ἑκατομμύρια πληθυσμοῦ καί τά συσπείρωσαν γύρω ἀπὸ ἕνα πρόγραμμα ποῦ ὑποσχόταν ὄχι μόνο κοινωνική δικαιοσύνη ἀλλά καί βιομηχανική ἀνάπτυξη. Τήν εἴσοδο στόν μοντέρνο πολιτισμό.

Ἄν ὅμως ὁ σοσιαλισμὸς υἰοθετοῦνταν κάτω ἀπὸ αὐτές τίς συνθήκες καί μέ αὐτοὺς τοὺς στόχους, τότε ἦταν μοιραῖο ὅτι θά ὑφίστατο τίς παραμορφώσεις καί τίς προσαρμογές στό καθυστερημένο περιβάλλον. Ἡ Βιομηχανική Ἐπανάσταση, καί μάλιστα σέ συνθήκες πολεμικῆς περικύκλωσης, ἀπαιτοῦσε θυσίες πολλαπλάσιες ἀπὸ τίς συνηθισμένες στίς κοιτίδες τῆς, οἱ ὁποῖες, ὅπως ἡ Ἀγγλία, κατὰ τήν ἀντίστοιχη ἐποχή βρίσκονταν στήν πλεονεκτικότερη διεθνή θέση. Ἡ ἀπόσπαση τοῦ μεγαλύτερου δυνατοῦ πλεονάσματος ἀπὸ τήν κατανάλωση, προκειμένου νά ἐπενδυθεῖ, δέν γίνεται δυνατή κάτω ἀπὸ καθεστῶς συναίνεσης ἀλλά ὑπὸ τόν αὐστηρότερο δυνατό αὐταρχισμό καί ἐπιβολῆ πειθαρχίας. Ἐτσι ἡ στερέωση αὐτῶν τῶν καθεστῶτων σήμαινε καί τόν ἐξανδραποδισμό τῆς πρώτης ἐπαναστατικῆς γενεᾶς καθώς καί τή διάβρωση τῶν ἐπαναστατικῶν θεσμῶν. Ὁ σταλινισμὸς ἀναδείχθηκε καί ἔγινε καθεστῶς.

Τό κρίσιμο στοιχείο ἦταν ἂν ἡ δημιουργία μιᾶς βιομηχανικῆς ὑποδομῆς, ἡ διάδοση τοῦ ἀλφαριθμητισμοῦ καί ἡ δημιουργία μιᾶς ὑποδομῆς ὑπηρεσιῶν καί ἔργων, ποῦ χαρακτηρίζουν τίς σύγχρονες ἀναπτυγμένες χῶρες, θά ἐπέφεραν καί τόν ἐκδημοκρατισμό. Ἄν δηλαδή τό πολιτικό καθεστῶς θά ἐναρμονιζόταν μέ τήν νέα οικονομική βάση. Ἀλλά δέν μπορεῖς νά κάνεις ἀφαίρεση ἀπὸ τή διεθνή κατάσταση. Ἡ κούρσα τῶν ἐξοπλισμῶν, τήν ὁποία ἡ κυβέρνηση Ρήγκαν ἐπέβαλε στήν Σ.Ε. μέ τόν «Πόλεμο τῶν ἄστρων», εἶναι γνωστό ὅτι τήν γονάτισε οικονομικά. Σέ μιᾶ ἐποχῆ ποῦ ἡ διεθνὴς οικονομική ὕφεση ὕψωσε τίς τιμές καί ἔκανε τή δανειοδότηση περισσότερο ἀπὸ ποτὲ ἀναγκαῖα ἀλλά καί δυσκολότερη διεθνῶς, ἡ Σ.Ε. δέν μπορούσε νά ἐπιβάλλει στήν τρίτη γενεὰ τῶν Σοβιετικῶν πολιτῶν τοὺς περιορισμούς τοῦ πολεμικοῦ κομμουνισμοῦ (1919-1921) οὔτε τῶν πρώτων πενταετῶν σχεδίων (1928 καί ἐξῆς). Ἡ ἐγκατάλειψη ἐπομένως τῆς ἀντιπαλότητας ἦταν μοιραία. Ἀλλά ἐγκατάλειψη τῆς ἀντιπαλότητας δέν σήμαινε μόνο συνομιλίες γιά ἀφοπλισμό, μά καί ἄνοιγμα τῆς οικονομίας πρὸς τίς ἀπαιτήσεις τῆς ἀντίπαλης καί ἰσχυρότερης οικονομίας. Ἡ κατάρρευση θά ἔπρεπε νά ἀναμένεται.

Θά μπορούσε νά συμπεράνει κανείς ἐδῶ ὅτι ἡ κατάρρευση προήλθε ἀπό τίς εἰδικές συνθήκες μέσα στίς ὁποῖες ἡ σοβιετική κοινωνία δημιουργήθηκε. Ἡ παλιά συζήτηση, τῆς πρώτης μετεπαναστατικῆς δεκαετίας, ἂν ὁ σοσιαλισμός θά μπορούσε νά ἐπικρατήσει σέ μιά χώρα καί μάλιστα καθυστερημένη ἂν δέν ἐπεκτεινόταν τουλάχιστον στά κέντρα τῆς διεθνούς οἰκονομίας καί παραγωγῆς γνώσης καί τεχνολογίας, φαίνεται πῶς ἀποκτᾶ ἐκ νέου νόημα. Σέ μιά ἐποχή, κατά τήν ὁποία ἡ παγκόσμια οἰκονομία διεθνοποιεῖται συνεχῶς καί σέ βάθος, μέ τή δημιουργία διεθνῶν ἀλυσίδων παραγωγῆς, διανομῆς καί χρηματοδότησης καθῶς καί διεθνῶν προτύπων κατανάλωσης, ἡ ἀπομόνωση τῆς σοβιετικῆς οἰκονομίας ἀπό τήν παγκόσμια ἀγορά καί τούς κανόνες τῆς, μιά ἀπομόνωση ἄλλωστε ὄχι πλήρης ἀλλά σχετική, πού ἐν τέλει ταξινομοῦσε τή χώρα σέ ἕνα κατώτερο ἐπίπεδο κατανόμης πόρων καί οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων, δέν μπορούσε παρά νά τήν ὑπονομεύσει.

Σύμφωνα μέ τήν προσέγγιση αὐτή, πού θεωρεῖ τήν κατάρρευση τῶν κομμουνιστικῶν καθεστώτων ὡς συνέπεια τῶν εἰδικῶν συνθηκῶν μέσα στίς ὁποῖες γεννήθηκαν, δέν ἰσχύει ὁ σοσιαλισμός ὅπως εἶχε διατυπωθεῖ στά κείμενα τῶν Μάρξ, Ἐνγκελς, Λούξεμπουργκ, ἀκόμη καί τῶν Λένιν καί Τρότσκι. Ἡ κατάρρευση ἐπομένως τῆς ΕΣΣΔ δέν θίγει τά θεμέλια τῶν πεποιθήσεων καί τῆς πολιτικῆς τῶν κομμάτων καί τῶν τάσεων τῆς Ἀριστερᾶς πού ἀντιτάχθηκαν στόν γραφειοκρατικό σοσιαλισμό, καθῶς καί ἐκείνων τά ὅποια πρόλαβαν νά διαφοροποιηθοῦν ἀπό αὐτόν ἐγκαίρως. Μποροῦν νά προσπεράσουν ἀδιάφορα.

2. Σοσιαλισμός καί δημοκρατία

Πῶς ὅμως νά ἐξηγηθεῖ γιατί ἡ κατάρρευση τῶν κομμουνιστικῶν καθεστώτων προήλθε ἀπό τήν ἀποτυχία μεταρρυθμιστῆς τους; Ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ἱστορικές συγκυρίες καί ἐξελίξεις, ὁ σοσιαλισμός δέν μπόρεσε νά μεταρρυθμισθεῖ. Κάθε δημοκρατικό ἀνοιγμα σήμαινε διολίσθηση πρὸς τό ἀντίπαλο πολιτικό καί οἰκονομικό σύστημα καί τελική κατάρρευσή του. Ἀποδεικνύεται ἔτσι πῶς ἡ μόνη δυνατότητα νά ἐπιβιώσει ἦταν μέσω τῆς δικτατορίας τοῦ κόμματος, μέσω δηλαδή τοῦ κρατικῶν αὐταρχισμοῦ. Κατά συνέπεια, ἡ περίφημη ἀρχή «ὁ σοσιαλισμός πρέπει νά εἶναι δημοκρατικός γιατί διαφορετικά δέν εἶναι σοσιαλισμός» ἢ ὅτι «σοσιαλισμός χωρίς δημοκρατία δέν μπορεῖ νά υπάρξει» ἀποδεικνύεται ἀδύνατη. Κατά συνέπεια, ἡ κατάρρευση τῆς ΕΣΣΔ θέτει ἐπί τάπητος τό πρόβλημα τῶν σχέσεων σοσιαλισμοῦ καί δημοκρατίας.

Κατ' ἀρχάς, ἂν ὁ σοσιαλισμός ἀποτελεῖ μιά ριζική κοινωνική μεταβολή, τότε εἶναι ἀδύνατος μέσα σέ δημοκρατικό πλαίσιο. Ἡ δημοκρατία εἶναι ἕνα σύστημα πού στηρίζεται στή συναίνεση καί στίς ἰσορροπίες. Ἐπομένως, μόνο μικρές ἀλλαγές, οἱ ὁποῖες δέν θίγουν βασικές οἰκονομικές δομές, μποροῦν νά ἐπιτευχθοῦν. Ἡ καθολική ψηφοφορία ἀντισταθμίζεται ἀπό τήν δυνατότητα τῶν κεφαλαιούχων νά ἐπηρεάσουν τήν οἰκονομική καί τήν κοινωνική ἐξέλιξη μέσω τῆς ἐπενδυτικῆς τους συμπεριφορᾶς. Ἡ ἀλληλεπίδραση ἀγορᾶς καί δημοκρατίας ἔχει ὡς συνέπεια νά ἀντι-

σταθμίζονται οἱ ἀλλαγές μιάς περιόδου ἀπό ἄλλες κατά τήν ἐπόμενη περίοδο ὥστε τό σύστημα νά εὑρίσκεται σέ ἰσορροπία. Ἡ καθολική ψηφοφορία φάνταζε κάποτε ἐπαναστατική — καί πράγματι εἶναι. Ἡ ἐπαναστατικότητά τῆς ὅμως συνίσταται στήν μὴ κατάρρησή τῆς. Στή δυνατότητα τῆς δηλαδή νά ἐπιβάλει ἕναν συμβιβασμό μέ τίς δυνάμεις καί τίς τάσεις πού θά ἔθελαν τή διεύθυνση τῆς κοινωνίας ἀποκλειστικά μέσα ἀπό τίς δυνάμεις καί τούς μηχανισμούς τῆς ἀγορᾶς.

Ἄν ὅμως μιά ριζική κοινωνική μεταβολή ἐπιτευχθεῖ μέσω μιάς κοινωνικῆς ρῆξης (πολέμου καί οἰκονομικῆς κατάρρευσης πού καταλήγουν σέ ἐπανάσταση), τότε μοιραία θά διέλθει μέσω μιάς ἀντιπαράθεσης πού παίρνει τή μορφή τοῦ ἐμφυλίου ἢ τοῦ ἐξωτερικοῦ πολέμου, ἢ συχνά καί τῶν δύο. Ἄν θέλουν οἱ δυνάμεις πού ὑποστηρίζουν τήν κοινωνική ἀλλαγὴ νά νικήσουν, εἶναι ὑποχρεωμένες, ὅπως καί οἱ ἀντίπαλοί τους, νά υἱοθετήσουν στρατιωτικοῦ τύπου συμπεριφορά καί ὄργανωση — μέ ὅ,τι αὐτό συνεπάγεται γιά τίς δημοκρατικές διαδικασίες καί τή νομιμότητα. Ἄν, στή συνέχεια, ἡ νίκη ἐξασφαλιστεῖ μέ τά ὅπλα, οἱ στρατιωτικές δομές δέν ἐξαφανίζονται ἀλλά τείνουν νά ἀναπαράχθουν διατηρώντας ἀκόμη καί τεχνητά τίς συνθήκες πού τίς δημιούργησαν, δηλαδή τήν κοινωνία σέ κατάσταση ἀνάγκης. Συνήθως ἀρχίζει τό κυνήγι τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιπάλων, τό ὅποιο ἀναπαράγεται συνεχῶς. Παράδειγμα ἡ ἱστορία τῶν ἐκκαθαρίσεων στήν Σοβιετική Ἐνωση καί ἡ θεωρία τοῦ Στάλιν πῶς ὅσο ἡ κοινωνία προχωρᾶ πρὸς τόν σοσιαλισμό, τόσο ἡ πάλη τῶν τάξεων ὀξύνεται. Ὡστόσο, παρόμοια παραδείγματα μποροῦν νά ἀντηθθοῦν ὄχι μόνο ἀπό ἄλλες ἐπαναστάσεις τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, ἀλλ' ἐπομένως ἀπό παραδείγματα κοινωνικῶν μεταβολῶν πού σκόπευαν στόν σοσιαλιστικό μετασχηματισμό τῶν κοινωνιῶν, ἀλλά καί ἀπό παλαιότερες: τῆ Γαλλική Ἐπανάσταση, ἰδιαίτερα στή δευτέρα φάση τῆς μετά τό 1891, ἀλλά ἀκόμη παλαιότερα καί τήν Ἀγγλική Ἐπανάσταση τοῦ 1648. Θά μπορούσαμε, ἐπομένως, νά συμπεράνουμε πῶς γενικότερα οἱ ριζικές κοινωνικές μεταβολές καί ἡ δημοκρατία δέν εἶναι ἔννοιες πού μποροῦν νά συνδυαστοῦν.

Θά μπορούσαμε μάλιστα νά βροῦμε τήν προϊστορία τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου σέ αὐτές τίς ἐπαναστάσεις. Τό κόμμα νέου τύπου τοῦ Λένιν ἔχει ὡς πρότυπο τόν στρατό νέου τύπου («new model army») τοῦ Κρόμβελ. Ἐνα ὄργανο πολέμου μέ συμπαγή ἰδεολογική πίστη. Μιά ἰδεολογία, στήν περίπτωση αὐτή ὁ πουριτανισμός, μέ ὀλοκληρωτικές ἐπιταγές γιά τό σύνολο τῆς συμπεριφορᾶς καί γιά τήν κουλτούρα τῶν ἀνθρώπων. Οἱ «ἐκλεκτοί» τοῦ Θεοῦ ὑπῆρξαν τό πρότυπο τῆς «ἐπαναστατικῆς πρωτοπορίας». Ἀπό τόν Κρόμβελ στόν Λένιν ὅμως ἡ παράδοση ἐπαναστατικῆς τακτικῆς ἀναπτύχθηκε μέσω τοῦ Ροβεσπιέρου καί τῶν Ἰακωβίνων, τοῦ Μπαμπέφ καί τοῦ Μπουοναρότι, τῶν ριζοσπαστικῶν δηλαδή καί τῶν κομμουνιστικῶν ἐκβολῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Σύμφωνα μέ τίς θεωρίες καί τήν πρακτική τους, ἡ ἐπαναστατική ἐλίτ ὄχι μόνο ὄφειλε νά ὀργανωθεῖ μέ τρόπο αὐστηρά ἱεραρχημένο καί συγκεντρωτικό, ἀλλά ἡ ἐπιδίωξη τῆς δημοκρατίας καί τῆς ἰσότητας θά περνοῦσε μέσω ἀπό τό στάδιο τῆς δικτατορίας τῶν «φωτισμένων» ἕως ὅτου τό σύνολο τοῦ λαοῦ, διεφθαρμένο ὡς τό-

τε ἀπό τίς προλήψεις, τήν ἐκκλησία καί τήν ἀπολυταρχία, νά ἀνυψωνόταν στό ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς τους συνειδητότητας καί ἀρετῆς. Βεβαίως ἀπό τόν Ροβεσπιέρο στόν Λένιν χρειάστηκε νά μεσολαβήσει ὁ Κάουτσι καί ἡ θεωρία του τῆς «συνείδησης τοῦ προλεταριάτου πού ἔρχεται ἀπ' ἔξω» (τῆς ὁποίας ἡ πατρότητα ἐσφαλμένως ἀποδίδεται στόν Λένιν), ἀλλά αὐτό πού ὀφείλουμε νά ἐπιστιμάνουμε εἶναι ὅτι ἡ Ἀριστερά ὡς πολιτική παράδοση καί ὡς ἔννοια γεννήθηκε ἀπό τήν ριζοσπαστική πτέρυγα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Αὐτές ἐπομένως οἱ θεωρίες δέν δημιουργήσαν μόνο τό θεωρητικό υπόβαθρο καί τήν πρακτική τοῦ κομμουνιστικοῦ ρεύματος, ἀλλά βρίσκονται ἐπίσης στόν γενετικό κώδικα καί στή ληξιαρχική πράξη γέννησης τῆς Ἀριστερᾶς. (Θά ὑποστήριζα μάλιστα πῶς ὁ σοσιαλισμός, ὡς παράδοση κυλεκτηβιστικῶν ἰδεῶν, δέν ταυτίζεται στό σύνολό του μέ αὐτή τήν παράδοση τοῦ γιακωβινισμοῦ. Π.χ. ὑπῆρξαν συνεταιριστικές τάσεις στήν Ἀγγλία ἢ δημιουργία κοινοβιακῶν κοινοτήτων στίς ΗΠΑ μέ ἀποκεντρωτικό χαρακτήρα. (Γιά ἕναν ἀναπροσδιορισμό τῆς Ἀριστερᾶς θά πρέπει νά ξαναδοῦμε καί νά ἐπανεκτιμήσουμε τήν ἐμπειρία τους). Ἀντίθετα, ὅλα σχεδόν τά δημοκρατικά κινήματα τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 19ου αἰώνα ἔπαιζαν μέ τήν ἰδέα τῆς δικτατορίας πού θά ἐμπέδωνε τή δημοκρατία. Οἱ μπολσεβίκοι βρῆκαν τό νῆμα μέ αὐτά τά κινήματα καί τήν ἐπαναστατική δικτατορία ἰακωβινικοῦ τύπου, ἐπειδή ἀκριβῶς προσδιόριζαν τό καθῆκον τους ὡς μιᾶς δυνάμεις πού θά ἔφερνε στήν Ρωσία καθεστῶς δημοκρατίας. Ἡ «ἐπαναστατική δικτατορία τῶν ἐργατῶν καί τῶν ἀγροτῶν», πού ὁ Λένιν ἐπέδωκε πρὶν ἀπό τό 1917, δέν εἶχε στόχο τόν σοσιαλισμό ἀλλά τά «ἀστικοδημοκρατικά καθήκοντα τῆς ἐπανάστασης» πού ὀρίζονταν ὡς προϋπόθεση γιά τόν σοσιαλισμό.

(Θά μπορούσε νά ὑποστηριχθεῖ ἐδῶ πῶς ἀνεξαρτήτως τῶν περιορισμῶν πού ἐπιβάλλει ἡ βίαιη κατάληψη τῆς ἐξουσίας, τόν περιορισμό τῆς δημοκρατίας, οἱ θεωρίες περί ἐπαναστατικῆς δικτατορίας μπολιάστηκαν στό σῶμα τῆς σοσιαλιστικῆς παράδοσης ἐπειδή ἡ ἐπανάσταση ἐγίνε σέ χώρες οἱ ὁποῖες δέν εἶχαν ὑποστῆ φιλελεύθερο καί δημοκρατικό μετασχηματισμό, καί ἐπομένως ὁ ἰακωβινισμός δέν ἦταν μιά ἐμπειρία τοῦ παρελθόντος —ἐπομένως κριτικά ἐπεξεργασμένη— ἀλλά ἕνας μῦθος τοῦ μέλλοντος. Ἐτσι, σοσιαλισμός + ἰακωβινισμός = κομμουνισμός.

Ἐπάρχει ὅμως μιά βαθύτερη τάση, ἡ ὁποία δέν πρέπει νά μάς διαφύγει. Ἡ ἐμμονή τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων ἀπό τόν 17ο αἰώνα ὡς τόν 20ό στή χρήση δικτατορίας γιά τή διαχείριση τῶν μετεπαναστατικῶν κοινωνιῶν δέν ὀφείλεται μόνο στούς παράγοντες πού ὡς τώρα περιγράψαμε. Δέν εἶναι μιά ὁποιαδήποτε κοινωνική μεταβολή πού ἐμπέδωνεται μέ ἐπανάσταση καί δικτατορία, ἀλλά ἐκείνη ἡ μεταβολή ἡ ὁποία βρίσκεται στή βούληση τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων (ἔστω κι ἂν ἀποδεικνύεται ὅτι τό ἐξαγόμενο εἶναι ἀποτελέσμα τῆς βούλησης καί τῆς ἀνάγκης). Πρόκειται δηλαδή γιά τήν ἐπιβολή ἑνός ρασιοναλιστικοῦ σχεδίου πάνω στήν κοινωνία, γιά τόν λογικό σχεδιασμό τῆς κοινωνίας ὁ ὁποῖος ἐπιβάλλεται ἀπό τίς ἐπαναστατικές δυνάμεις. **Τό πρόβλημα, ἐπομένως, εἶναι ἂν ὁ λογικός σχεδιασμός τῆς κοινωνίας συνεπάγεται ὑποχρεωτικά τή δικτατορία ἢ καθεστῶς αὐταρχισμοῦ.**

Ἐδῶ ἔχει κανεῖς νά ἀντιμετωπίσει τήν ἀντιπαράθεση, δύο ἰδεοτύπων: Ἀφ' ἑνός μιᾶς κοινωνίας ἡ ὁποία αὐτοεξελίσσεται καί ἀφ' ἑτέρου μιᾶς κοινωνίας ἡ ὁποία μεταρρυθμίζεται μέ λογικές ἀποφάσεις καί ἀπό τά πάνω ἢ μέ ἐπανάσταση. Βέβαια καί οἱ δύο τύποι ἀποτελοῦν ἀφαιρέσεις γιατί ἐφόσον ὑπάρχει κρατική, ἐξουσία καί ἀνισοκατανομή, τῆς οικονομικῆς δυνάμεις, εἶναι εὐνόητο πῶς ἐμπρόθετος σχεδιασμός ὑπάρχει καί στήν πρώτη περίπτωση, δηλαδή, στίς κοινωνίες πού αὐτοεξελίσσονται, ὅπως ἀντίστοιχα μὴ προ-σχεδιασμένη, ἐξέλιξη, ὑπάρχει καί στή δεύτερη περίπτωση, δηλαδή, στίς ὑπό μεταρρύθμιση, κοινωνίες. Ἄλλωστε ἀπό πού ἀπορρέουν οἱ μεταρρυθμιστικές δυνάμεις;

Ὡστόσο, τό πρόβλημα πού θέτει αὐτή ἡ ἀντιπαράθεση, εἶναι ἂν τά ὑποκείμενα τῆς ἀλλαγῆς εἶναι δυνατόν νά συλλάβουν συνολικά τά προβλήματα τῆς κοινωνίας τήν ὁποία σκοπεύουν νά ἀνασχηματίσουν. Ἄν ἐπομένως νομιμοποιεῖται ὁ μεταρρυθμιστικός τους ρόλος ἢ, στήν περίπτωση, πού ἡ σύλληψη τῆς πραγματικότητος εἶναι μερικτή, ἂν ὀφείλουν νά ἀφεθοῦν στό παιχνίδι τῆς ἀλληλεπίδρασης ὅλων τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, τῶν ὁποίων τό ἐξαγόμενο εἶναι ἄγνωστο ἐκ τῶν προτέρων σέ ὅλους τοὺς παίχτες.

Ἄν ἡ υἱοθέτηση μιᾶς ρασιοναλιστικῆς ὀπτικῆς συνεπάγεται τή δυνατότητα πραγματικῆς, ὀριστικῆς καί ἐπομένως συνολικῆς γνώσης, ἡ υἱοθέτηση, ἀντίθετα, μιᾶς σχετικιστικῆς προσέγγισης τήν ἀμφισβητεῖ. Ἄν ἐπομένως καμία κοινωνική δύναμη δέν μπορεῖ νά ἔχει πλήρη γνώση, τῶν ἀναγκῶν τῆς κοινωνίας, τότε καμία δέν νομιμοποιεῖται νά παρέμβει γιά νά τή μεταρρυθμίσει ἢ νά τή σχεδιάσει λογικά. Ἀλλά σ' αὐτή τή θέση, στηρίζεται ἡ ἀπάντησι, πού ἀναθέτει τόν ρόλο τοῦ τελικοῦ ρυθμιστῆ, στίς δυνάμεις τῆς ἀγορᾶς, στήν ὁποία κάθε ἐταῖρος συμμετέχει (Hayek).

Ἀλλά ἡ ἀγορά ἀποτελεῖ ἕνα μόνο ἐπίπεδο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ὅπου οἱ κοινωνικοὶ ἐταῖροι ἐκφράζουν μιά μόνο διάσταση, τῶν δραστηριοτήτων τους, τήν οικονομική. Ἡ ἀνάδειξη, ἐπομένως, τῆς ἀγορᾶς ὡς ρυθμιστικοῦ μηχανισμοῦ τῆς οικονομίας ὀδηγεῖ στή, συρρίκνωση, ὅλων τῶν δραστηριοτήτων στίς οικονομικές τους πλευρές ἢ τήν ὑποταγή, τους σ' αὐτές. Ἡ συρρίκνωση, αὐτή, ἀπειλεῖ μέ ὑποκατάσταση (καί μακροχρονίως μέ καταστροφή), τή, δημο-σφαιρα ἐντός τῆς ὁποίας τά κοινωνικά ὑποκείμενα ἐπικοινωνοῦν καί συναποφασίζουν. Ἀπειλεῖ ἐπομένως τήν ἴδια τήν ὑπαρξή, τῆς δημοκρατίας, ὅπου οικονομία καί λογική, ἐπιχειρηματολογία, αὐτοματισμός καί λογικός σχεδιασμός διασταυρώνονται. Γιά ἐπιχειρήματα καί ἡ πειθῶ μποροῦν νά ἀντικατασταθοῦν ἀπό τίς ἀγοραστικές καί ἐπενδυτικές ἐπιλογές, τῶν ὁποίων ἐξαγόμενο θά εἶναι ἡ κοινωνική ἐξέλιξη. (Μήπως ἄλλωστε ὁ δείκτης τιμῶν στό χρηματιστήριο δέν ἀποτελεῖ ἕνα καθημερινό δημοψήφισμα γιά ὅσα συμβαίνουν στό ἐσωτερικό μιᾶς χώρας ἀλλά καί παγκοσμίως;). Μιά ἄλλη, ἀδυναμία αὐτῆς τῆς θέσης, εἶναι ὅτι ἡ ἀνισοκατανομή, τῆς οικονομικῆς δυνάμεις καί τῆς ἐπιρροῆς στήν πληροφόρησι, νοθεύει τό ρασιβό ἐπιχειρήμα γιά τόν ἐξισορροπητικό ρόλο τῆς ἀγορᾶς.

Ὀικονομικός αὐτοματισμός καί λογικός σχεδιασμός ἀποτελοῦν ἐπομένως καί οἱ δύο τό ἀναγκαῖο πλαίσιο τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης. Πῶς ὅμως παρουσιάζεται τό ζήτημα αὐτό ἱστορικά;

Αν εξετάσουμε στή μοντέρνα εποχή τή διαμόρφωση των εθνικών κρατών από τό δυτικό άκρο τής ευρωπαϊκής ηπείρου προς ανατολάς. θά διαπιστώσουμε πώς ακολουθείται μία πορεία από τόν κοινωνικό εξέλικτισμό προς τόν κρατικό μεταρρυθμισμό (μέ επαναστατικές μεθόδους εκ των άνω ή εκ των κάτω). Στήν Αγγλία ή Βιομηχανική Επανάσταση ήταν απροσχεδιάστη, και τό κράτος ακολουθήσε στή θέσμιση των αποτελεσμάτων της. "Όσο όμως ταξιδεύουμε ανατολικά, από τήν Γαλλία στή Γερμανία και από κει στήν Ρωσία και ακόμη, ανατολικότερα, τό κράτος προπορεύεται τής κοινωνίας σχετικά στήν Γαλλία, περισσότερο στήν Γερμανία, απολύτως στήν Ρωσία, και σχεδόν υποκαθιστώντας τήν κοινωνία ανατολικότερα. "Ο συνδυασμός κοινωνικής εξέλιξης και κοινωνικού σχεδιασμού μεταβάλλεται συνεχώς προς ύψελος του δευτέρου. "Όταν στήν Αγγλία συνέβη ή Βιομηχανική Επανάσταση, δέν υπήρχε προσχέδιο ούτε παράδειγμα προς μίμηση, ούτε ή Αγγλία απειλούνταν. "Όταν όμως ή Γαλλία και μετά από αυτήν ή Γερμανία μπήκαν στήν πορεία τής εκβιομηχάνισης, τό παράδειγμα τής Αγγλίας υπήρχε, καθώς και ή ανάγκη, νά αντιμετωπιστεί ή ήγεμονική της θέση, στον κόσμο. Η συνεχής μεταβολή του διεθνούς περιβάλλοντος, ή στιγμή που κάθε κοινωνία έμπαινε στήν καινούργια εποχή, και ή βαθμός έτοιμότητάς της επηρέασαν τήν τελική κατανομή του κοινωνικού εξέλικτισμού και του κρατικού μεταρρυθμισμού στήν όποία υπόκειτο. Η αδυναμία του πρώτου επέβαλε τήν ένίσχυση του δεύτερου.

Αν ή οικονομία δέν μπορούσε νά αναπτυχθεί μέσω τής ιδιωτικής πρωτοβουλίας, έπρεπε νά παρέμβει τό κράτος. Αν ή ιδιοκτησία δέν ήταν άτομική, και ή αγορά υποκαθιστούνταν από τόν σχεδιασμό, τότε τά πολλά κέντρα των αποφάσεων αντικαθιστούνταν από ένα. "Ο πλουραλισμός από τόν μονολιθισμό. Η σύνδεση, αυτή όμως είναι αναγκαστική; Δέν ήταν δυνατόν νά αναπτυχθεί πολιτικός πλουραλισμός πάνω σέ μία εθνικοποιημένη και σχεδιασμένη οικονομία; Γιατί από ένα όρισμένο επίπεδο ανάπτυξης και πέρα, ή κρατική διεύθυνση, τής κοινωνίας δέν έδωσε τή θέση της στήν κοινωνική εξέλιξη, χωρίς νά υπάρξει ή ρήξη και ή κατάρρευση του συστήματος; Τό ερώτημα αυτό όμως φέρνει στό πρόβλημα τής αδυναμίας ανανέωσης τής κυβερνώσας κρατικής έλίτ στά καθεστώτα όπου αυτή διεύθυνε τήν κοινωνία. Υπάρχουν μεγάλα ιστορικά παραδείγματα στά όποια ή κατάρρευση, έχει αποδοθεί και στήν απουσία ανανέωσης των μεθόδων και των δυνάμεων διακυβέρνησης, όπως ή Βυζαντινή και ή Οθωμανική Αυτοκρατορία, που πρέπει νά διερευνηθούν. Τό ζήτημα είναι γενικότερο και αφορά τό πολιτικό καθεστώς τής δικτατορίας, ακόμη και τής επαναστατικής. Η φιλελεύθερη ή δημοκρατική εξέλιξη, άλλωστε των άστικών καθεστώτων που προήλθαν από επανάσταση, δέν έγινε όμαλά αλλά προήλθε από τήν ήττα και τήν κατάρρευση των επαναστατικών δικτατοριών. (Η χρομβελιανή ήγεμονία τό 1658, ή ναπολεόντεια αυτοκρατορία τό 1815). Από τήν επαναστατική δικτατορία στήν μετεπαναστατική δημοκρατία ή πορεία δέν υπήρξε όμαλή, χωρίς ρήξεις και διακοπές.

Μετά απ' όλα αυτά, στό ερώτημα αν πράγματι ή σοσιαλισμός ως εμπρόθετη, ριζική, κοινωνική μεταβολή, ως λο-

γικός σχεδιασμός τής κοινωνίας, απαιτεί τό συνδυασμό μέ δικτατορικές μορφές διακυβέρνησης, ή απάντηση, φαίνεται ότι δέν μπορεί νά είναι αρνητική.

Αυτή όμως είναι ή μία όψη, τής σχέσης σοσιαλισμού και δημοκρατίας. Αν οι δυνάμεις που επιδιώκουν σοσιαλιστικό μετασχηματισμό καταφεύγουν σέ δικτατορικές λύσεις στή διαχείριση του κοινωνικού άφου καταλάβουν τήν έξουσία, οι ίδιες αποτελούν δυνάμεις που λειτουργούν διευρύνοντας τή δημοκρατία όταν εύρίσκονται στήν αντιπολίτευση. Στήν πραγματικότητα, ή σύγχρονη όργάνωση, τής πολιτικής ζωής θά ήταν έντελώς διαφορετική, χωρίς τήν συμβολή του σοσιαλισμού. Κατ' αρχάς τό σοσιαλιστικό υπήρξε τό πρώτο σύγχρονου τύπου κόμμα που διαμεσολάβησε τις κοινωνικές μέ τις πολιτικές τάσεις. Έξάλλου ή διεύθυνση τής δημοκρατίας ώστε νά άνεχθεί μορφές όργάνωσης των κατώτερων τάξεων και τό άνοιγμα των θεσμών προς τή καθολική ψηφοφορία, τις συμμετοχές σέ ποικίλα επίπεδα αποφάσεων και ή διαφάνεια, θά ήταν άδιανόητη, χωρίς τους επίμονους άγώνες των σοσιαλιστών και των κομμουνιστών. Τά παραδείγματα άλλωστε από τήν έλληνική, έμπειρία και πολλαπλά είναι και πρόσφατα. Τό παράδοξο, έπομένως, είναι ότι ή κομμουνισμός στήν αρνητική του στιγμή, ως αποδομητής τής παλαιάς τάξης πραγμάτων, λειτουργεί διευρύνοντας τή δημοκρατία, ενώ στή θετική στιγμή, ως διαχειριστής του κοινωνικού, λειτουργεί περιορίζοντας τήν.

Αυτή ή αντίφαση, οδήγησε σέ σχιζοφρένεια τήν Αριστερά και τους όπαδούς της. Επί δεκαετίες έκλεινε τά μάτια μπροστά στά έγκλήματα του σταλινικού καθεστώτος, τους μαζικούς εξανδραποδισμούς και τά όλοκαυτώματα. Έμαθε νά μιλά δύο γλώσσες και νά έχει δύο επίπεδα πίστης. Αυτή ή σχιζοφρένεια αποκραυσταλλώθηκε στό κόμμα. Τό κομμουνιστικό κόμμα, ως πρόπλασμα διαχείρισης του κοινωνικού, δέν λειτουργήσε στό έσωτερικό του δημοκρατικά. Ακόμη και ή δημοκρατικότητά του προς τά έξω στάθηκε περιορισμένη, απέναντι στις άλλες τάσεις τής Αριστεράς, στά νέα κοινωνικά κινήματα και σέ μορφές δημοκρατίας που αναπτύσσονταν ως εναλλακτικές σ' αυτές που τό ίδιο πρότεινε.

Πώς μπορεί ή Αριστερά νά λύσει αυτή τήν αντίφαση; Οι σοσιαλδημοκρατικοί πειραματισμοί απέφυγαν βεβαίως τόν περιορισμό τής δημοκρατίας αλλά τό σημαντικότερο έπίτευγμά τους, τό κράτος προνοίας, δέν υπήρξε στήν εποχή, μας περισσότερο άτρωτο. Οι περιορισμοί που δέχτηκε εξαιτίας τής οικονομικής κρίσης (ή αυτού που όρίστηκε ως οικονομική κρίση) έδειξαν ότι τελικά οι οικονομικές προτεραιότητες (τής συγκεκριμένης μορφής όργάνωσης τής κοινωνίας) επικρατούν πάνω στις κοινωνικές και τις υπερχαθορίζουν. Η σταδιακή και χωρίς ανατροπή μεταρρύθμιση δέν αποδείχτηκε άνθεκτικότερη τής ριζικής κοινωνικής μεταβολής. Έξάλλου, περιορίστηκε σέ χώρες μέ αναπτυγμένη οικονομική και πολιτισμική βάση, όπως ή Ευρώπη. "Ο Τρίτος Κόσμος, που άς μήν ξεχνάμε πώς άνήκει και αυτός στήν αυτοκρατορία τής ελεύθερης οικονομίας, αποτελεί μία ζωντανή απόδειξη, αυτής τής κολοσιαίας άποτυχίας.

Τό κράτος προνοίας όμως δέχτηκε κριτική και ως έπί-

τευγμα. Ἡ γκετοποίηση καί ἡ καλλιέργεια τῆς ἐξάρτησης σέ μιά αὐξανόμενη μερίδα τοῦ πληθυσμοῦ, ἰδιαίτερα στίς ἀσθενέστερες οικονομικά ομάδες καί ἡλικίες, καθώς καί ἡ ἰσοπέδωση τῶν ἀναγκῶν, ἡ γραφειοκρατικοποίηση καί οἱ μορφές ἐπιτήρησης πού ἀνέπτυξε ἀποτελοῦν μερικές μόνο ἀπό τίς πλευρές κριτικῆς πού ἀναπτύχθηκαν τόσο ἀπό τή Νέα Ἀριστερά ὅσο καί (μερικές ἀπό αὐτές) ἀπό τήν Νέα Δεξιά. Ἐξάλλου τό κράτος προνοίας ἀγνοεῖ ἕνα συνεχῶς διογκούμενο στρώμα μεταναστῶν καί προσφύγων ἐργατῶν. Βεβαίως ἡ ἀποδόμηση τοῦ κράτους προνοίας ὑπῆρξε λιγότερο θεαματική ἀπό τίς καταρρεύσεις τῶν χωρῶν τοῦ ἀνατολικοῦ συνασπισμοῦ (χάρη βέβαια καί στίς ἐπιλογές τῶν μαζικῶν μέσων ἐνημέρωσης), ἀλλά οἱ συνέπειές της ἀποδεικνύονται ὄχι λιγότερο δραματικές.

3. Ἀπομάκρυνση καί ἐπανάκαμψη στήν ἀγορά

Συνηθίσαμε νά θεωροῦμε τόν σοσιαλισμό ὡς τό μετακαπιταλιστικό στάδιο τῆς κοινωνίας. Αὐτή ἡ ἀντίληψη δέν περιορίστηκε μόνο στήν Ἀριστερά. Θά μπορούσαμε ὅμως νά δοκιμάσουμε τήν ἰδέα πῶς ὅ,τι συνέβη ἐπί 70 χρόνια δέν ἦταν ἡ ἀρχή τῆς μετάβασης ἀπό ἕνα κοινωνικό καθεστῶς στό ἐπόμενο του, ἀλλά μιά ἀντίδραση στήν πορεία ἐκκαπιταλισμοῦ τῆς κοινωνίας σέ πλάτος καί βάθος. Μιά ἀντίδραση ἡ ὁποία συνέβη σέ ἕνα μεγάλο μέρος τῶν κοινωνιῶν τῶν ὁποίων ὁ καπιταλισμός χτύπησε τήν πόρτα, μισομπῆκε, δημιούργησε ἀντιθέσεις καί περισσότερους φόβους πού κορυφώθηκαν στίς κοινωνίες αὐτές, μαζί μέ τήν ἀπόρριψη τοῦ δικοῦ τους παρελθόντος, καί στήν ἀπώθηση τῶν ἀλλαγῶν πού τό καπιταλιστικό τους μέλλον ἐπεφύλασσε. Καί νά μέν δέν ἀπέρριψαν ὅλες τίς ἀλλαγές, ἦταν ἐξάλλου ἀναγκασμένες νά ἀκολουθήσουν δρομολογημένες

πορεῖες, ὅπως ἡ ἐκβιομηχάνιση, ἀλλά ἀπέρριψαν τήν καπιταλιστική ἀγορά, τόν τρόπο δηλαδή διαχείρισης τῶν οικονομικῶν πόρων καί τῶν ἀγαθῶν καθώς καί τῶν δραστηριοτήτων τῶν ἀνθρώπων πού ἡ ἀγορά ἐπιβάλλει. Μαζί μέ τήν ἀγορά ὅμως ἀπέρριψαν καί τήν ἐπιχειρηματικότητα, τόν τρόπο δηλαδή πού ἐνεργοποιεῖ τοὺς ἀνθρώπους καί τοὺς κάνει παραγωγικούς καί ἐπινοητικούς, νά φεῖδονται καί νά χρησιμοποιοῦν ἀποτελεσματικά τοὺς πόρους. Προτίμησαν τήν ἀσφάλεια μιᾶς κατανομῆς τῶν δραστηριοτήτων πού ἐγγυόταν τή θέση τοῦ καθενός χωρίς κινδύνους. Παρά τό γεγονός ὅτι ἡ ἰδεολογία πού κάλυψε αὐτή τήν ἀντικατάσταση ἦταν ὁ σχεδιασμός καί ἡ ὀρθολογική κατανομή τῶν πόρων, καθώς καί ἡ ἐπίκληση στό σοσιαλιστικό καθῆκον γιά νά μεγεθυνθεῖ ἡ παραγωγικότητα, αὐτό πού στήν πραγματικότητα συνέβη ἦταν ἡ χρέστη βίας καί διοικητικῶν μεθόδων γιά τή διεύθυνση τῆς οικονομίας. Ἡ ἀσφάλεια ἐπετεύχθη, ἀλλά ὄχι ἡ παραγωγικότητα. Ὁ μηχανισμός δούλευε μέ τό μεγαλύτερο κόστος καί τή μικρότερη ἀπόδοση, ἐνῶ μιά μεγάλη πηγὴ ἐνεργητικότητας, ἡ ἐπιχειρηματικότητα, κρατήθηκε ἀνενεργή.

Ἡ τάση αὐτὴ ἀπόρριψης τῆς ἀγορᾶς καί ἀναγκαστικῆς ἐπανεξέταξης σ' αὐτήν δέν ἦταν καινούργια στήν ἱστορία τοῦ καπιταλισμοῦ. Ὁ καπιταλισμός στηρίζεται στήν ἀναβάθμιση τῆς ἀγορᾶς, ἀπό τή θέση συμπληρωματικοῦ μηχανισμοῦ στή διεύθυνση τῆς κοινωνίας σέ θέση κυρίαρχου μηχανισμοῦ. Συνέπεια, ἀλλά καί προϋπόθεση, ἦταν ἡ ἐμπορευματοποίηση τριῶν ἀγαθῶν, τά ὁποῖα ἕως τότε βρισκόνταν ἔξω ἀπό τήν κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων. Τῆς γῆς (= περιβάλλον καί φυσικοὶ πόροι), τῆς ἐργασίας καί τῆς παραγωγικῆς ἰκανότητος (= χρήματος). Ἡ ἐμπορευματοποίηση τῶν τριῶν αὐτῶν ἀγαθῶν σήμαινε μιά περάστια ἀναστάτωση καί διάρρηξη τοῦ κοινωνικοῦ ἴστού. Οἱ ἀνθρώποι ἦταν ὑποχρεωμένοι νά ἐγκαταλείψουν τοὺς τόπους καί τίς οἰκογένειες, τίς κοινότητες καί τήν κουλτούρα τους

και να διασπείρονται μέσα σε ένα δίκτυο οικονομικών δραστηριοτήτων και εγκαταστάσεων το οποίο δημιουργούσε και κατέστρεφε συνεχώς μορφές δραστηριότητας. Η δοκιμασία αυτή προκάλεσε ισχυρές τάσεις να αποσυρθούν ολόκληρα τμήματα της κοινωνίας από την κυριαρχία της αγοράς και να επανέλθουν σε καθεστώς κοινωνικής διεύθυνσης ή να μετριασθούν με παρεμβάσεις από το κράτος οι μηχανισμοί της αγοράς στη γη (άγροτική πολιτική, στήριξη της αγροτικής ιδιοκτησίας), στην εργασία (εργατική νομοθεσία, εξαίρεση εν μέρει από την αγορά της υγείας, της εκπαίδευσης και της κατοικίας) και του χρήματος (προστατευτισμός, νομισματική και πιστωτική πολιτική). Οι τάσεις αυτές προήλθαν από δυνάμεις που απειλούνταν από τον καπιταλισμό ή και ήταν ασύμβατες με αυτόν, αλλά οι οποίες δεν μπορούσαν να ενγραφούν σε ένα πλαίσιο έκσυγχρονιστικό (ο όρος άλλωστε δεν έχει νόημα στην προσέγγιση αυτή). Δυνάμεις παλιές και καινούργιες (ή αριστοκρατία, οι αγρότες, οι βιοτέχνες και οι τεχνίτες, οι κοινότητες και οι εργάτες). Όλες αυτές οι αντιθέσεις έγιναν αποδοτικότερες όταν αρθρώθηκαν με το έθνος, την έννοια εκείνη που και μόνον ήταν απαραίτητη στον καπιταλισμό για τη διεθνή του θέση, αλλά η οποία βασιζόταν και υποστήριζε τη διατήρηση της κοινότητας και την αίσθηση των κοινωνικών δεσμών που η αγορά απειλούσε να διαλύσει. Έτσι η αλληλεπίδραση έθνους και καπιταλισμού περιόρισε την ίδια την καπιταλιστική αγορά. Ένιστο, όταν τα έθνη βρίσκονταν σε δυσμενή διεθνή οικονομική θέση και απειλούνταν με διάλυση από την αγορά, ενισχύονταν εκείνες οι δυνάμεις που ώθησαν έξω από το πλαίσιο της αγοράς σε μία διευθυνόμενη οικονομία που παρείχε στον καθένα ασφάλεια.

Ακόμη και το εργατικό κίνημα δεν γεννήθηκε ως υπέρβαση του καπιταλισμού αλλά ως άμυνα σ' αυτόν. Τα πρώτα στρώματα που προσχώρησαν στη σοσιαλιστική ιδεολογία ήταν εκείνα των οποίων η επαγγελματική υπόσταση απειλούνταν από την αποειδίκευση και την εξχιομηχάνιση της εργασίας. Για να άμυνθούν χρησιμοποίησαν μορφές πάλης — όπως η κατοχύρωση και το κλείσιμο των επαγγελματιών, ο έλεγχος των τιμών — που ανάγονταν στο συνεχιακό και προκαπιταλιστικό παρελθόν. Στη συνέχεια, το εργατικό κίνημα ζήτησε την εξαίρεση όλο και μεγαλύτερων τομέων από τις διαμορφωτικές δυνάμεις της αγοράς. Από την άποψη αυτή, θά ήταν λάθος να αντιλαμβανόμαστε την ιστορία του εργατικού κινήματος ως μία διαμάχη που οδηγούσε στη μετακαπιταλιστική εποχή. Στην ιστορία αυτή αναμειγνύονταν στοιχεία και ιδεολογίες προκαπιταλιστικές και της εποχής του καπιταλισμού.

Το σοσιαλιστικό κίνημα συγκροτήθηκε σε ένα μαζικό κίνημα πριν από μία εκατονταετία, στα χρόνια μιας άλλης μεγάλης ύφεσης, στις δεκαετίες του 1870 και του 1880. Στην εποχή άλλωστε αυτή συντελείται μία ευρύτερη μετατόπιση από τον φιλελεύθερο ατομικισμό σε διάφορες μορφές κολεκτιβιστικών ιδεολογιών, από τον κοινωνικό φιλελευθερισμό, τον κρατικό σοσιαλισμό ως τον μαρξισμό. Η άνοδος των νέων ιδεολογιών εξέφραζε τις ποικίλες αντιθέσεις και τους περιορισμούς στην κυριαρχία της αγοράς. Συνόδευσε και συνοδεύτηκε από τη διόγκωση του κράτους και

τη διεύρυνση των παρεμβατικών του τάσεων στην κοινωνία και επρόκειτο να διαρκέσει, επιβάλλοντας μία ανάλογη γλώσσα περιγραφής των κοινωνικών φαινομένων, έως τη δεκαετία του 1970, όποτε το ιδεολογικό εκκρεμές κινήθηκε πάλι προς ατομικιστικές ιδεολογίες (νεοφιλελευθερισμός, Νέα Δεξιά). Κατ' αυτήν διάρκεια της κολεκτιβιστικής αυτής εποχής, οι περιορισμοί στην αγορά φάνηκαν να θριαμβεύουν. Εκφράστηκαν είτε με επαναστάσεις και σοσιαλιστικά καθεστώτα είτε με την δημιουργία κοινωνικού κράτους και κράτους προνοίας, καθώς και με την υιοθέτηση της κενυσιανής πολιτικής και μορφών μεικτής οικονομίας.

Γενικότερα ο καπιταλισμός ως αποδομητής του κοινωνικού ιστού αναγκάζει την κοινωνία σε άμυνα. Αλλά και η κοινωνία δεν μπορεί να ζήσει χωρίς αγορά μέσα σε ένα πλαίσιο διεθνούς αγοράς. Έχει ως συνέπεια μία γενική επιβράδυνση της ανάπτυξης, η οποία εκφράστηκε σε μεγαλύτερο βαθμό εκεί όπου η αγορά ήταν αποκλεισμένη και σε μικρότερο εκεί όπου ήταν περιορισμένη. Δεν ήταν μόνο οι σοσιαλιστικές χώρες που καθυστέρησαν σε σχέση με τις καπιταλιστικές, αλλά και στις καπιταλιστικές χώρες η προσφορά των αγαθών που είχαν εξαιρεθεί από την αγορά (υγεία, κρατική εκπαίδευση, κοινωνική κατοικία) ήταν υποβαθμισμένη και κατώτερο επιπέδου από την αντίστοιχη ιδιωτική προσφορά. Η κρίση του δημόσιου τομέα επιταχύνθηκε, γιατί εκείνα ακριβώς τα αγαθά που εξαιρούνταν έως τότε από την αγορά έγιναν οι νέοι χώροι επέκτασής της. Από δω και η διπλή κρίση τόσο των πλήρως όσο και των μερικώς σχεδιασμένων οικονομιών. Έπομένως, δημιουργείται άμπωτις και παλίρροια ανάμεσα στο οικονομικό και το κοινωνικό. Απομάκρυνση από την αγορά και αναγκαστική επανένταξη.

Από αυτή την όπτική γωνία η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης αποτελεί πιθανόν το τέλος ενός εμποδίου που ύψώθηκε στην πορεία εκκαπιταλισμού της διεθνούς οικονομίας. Ωστόσο, δεν υπάρχει τέλος στην ιστορία. Πέρα από το γεγονός ότι μένει να δούμε πώς και σε ποιο βαθμό θά υπάρξει η επανένταξη στην αγορά πριν από μία νέα ένδεχόμενης παλίρροια, η αντίθεση αγοράς και κοινωνίας, οικονομικών και κοινωνικών προτεραιοτήτων θά γεννά συνεχώς τάσεις απόσυρσης από την αγορά — όπως και τάσεις επανάκαμψης. Τάσεις των οποίων το εξαγόμενο εξαρτάται εξίσου από τη δραστηριότητα των ανθρώπων, δηλαδή τους κοινωνικούς αγώνες, και από τα όρια που η οικονομία επιτρέπει στους αγώνες αυτούς να σταθεροποιήσουν τα αποτελέσματά τους.

4. Η πορεία της 'Αριστεράς

Τό παρελθόν δεν μπορεί να κατανοηθεί παρά μέσω της ειχόνας που έχουμε για τό μέλλον. Αν λοιπόν έγινε πιστευτό ότι τό μέλλον είχε αρχίσει, πρέπει τώρα να επαναποθετηθεί η σχέση με τό παρελθόν. Από τόν καιρό που η 'Αριστερά απέκτησε τά κύρια χαρακτηριστικά της, ο κόσμος δεν έχει άπλως αλλάξει αλλά έχει υποστεί μία ριζική με-

ταμόρφωση. Δεν είμαστε σε θέση, σήμερα βέβαια να καταγράψουμε τα χαρακτηριστικά του καινούργιου κόσμου, αλλά μπορούμε να διαπιστώσουμε τί δεν ισχύει πλέον.

Η 'Αριστερά πριν από τή, γένεση, του ύρου, ως κριτική, κοινωνική, συνείδηση, γεννήθηκε από τον Διαφωτισμό και τή Γαλλική 'Επανάσταση. Γεννήθηκε φιλελεύθερη, και προοδευτική, κι έγινε δημοκρατική, και ριζοσπαστική. 'Η πορεία της καθορίστηκε από συνεχείς μεταμορφώσεις. Καθώς ήταν υποχρεωμένη, να όρίζεται μέσα από τήν αντίθεσή, της με τήν εξουσία και να αγωνίζεται ταυτόχρονα για τήν κατάκτησή, της, ένα τμήμα της αφομοιωνόταν από αυτήν, ενώ ή ίδια ανανεωνόταν από δυνάμεις ριζοσπαστικότερες. "Όταν στά τέλη, του περασμένου αιώνα οι δυνάμεις της αστικής δημοκρατίας είχαν ήδη, γίνει κυβερνητικές, ή μεγάλη, ανανέωση, της 'Αριστεράς προήλθε από τό εργατικό και τό σοσιαλιστικό κίνημα. Τό κίνημα των κατώτερων τάξεων περιβλήθηκε έτσι τον σκουφο της δημοκρατίας. Φορέτώθηκε όμως όχι μόνο τις αντιφάσεις της 'Αριστεράς, τήν αντιφατική, σχέση, με τή, δημοκρατία, αλλά και τις αυταπάτες της: να αποτελεί τον διαχειριστή, της κοινωνικής (διάβαζε διαταξικής) μεταρρύθμισης, ύντας τό ίδιο υποτελές μίγμα αυτής της κοινωνίας.

Τά σοσιαλιστικά κόμματα στηρίχτηκαν στη βάση, μιας προλεταριακής ταξικής συνείδησης, ή οποία όμως δεν απέριε από τον έτερογενή, κόσμο της εργασίας στον οποίο απευθύνονταν, αλλά τον ένοποιούσε και του απέδιδε ιδιότητες, όπως ή πάλη, εναντίον του καπιταλισμού, οι οποίες σχημάτισαν όχι μόνο τήν εικόνα μέσα από τήν οποία ή εργατική, τάξη, ανέλιφθη, τον έαυτό της, τους αγώνες και τό μέλλον της, αλλά και τή, βάση, των ιδεολογικών παραδοχών και της πρακτικής των κομμάτων αυτών. 'Η διάδοση, της σοσιαλιστικής ιδεολογίας συντελέστηκε, όπως διαπιστώσαμε, μέσα στο πλαίσιο ευρύτερων ιδεολογικών μετατοπίσεων όλης της κοινωνίας.

'Ο πυρήνας των ιδεολογικών παραδοχών αυτών των κομμάτων στηριζόταν στην ταξική, αντίληψη, της κοινωνίας και της πολιτικής και στον δυναμικό ρόλο της βιομηχανικής εργατικής τάξης για τή, μετάβαση, στον σοσιαλισμό. Οι ιδεολογικές αυτές παραδοχές περιήλθαν σε κρίση, ήδη, από τις αρχές του 20ου αιώνα. Κατ' αρχάς ή ταξική, γλώσσα νοθεύτηκε από τήν έθνική, κατά τή διάρκεια των δύο πολέμων. Δεύτερον, ή αναπαραγωγή μιας βιομηχανικής εργατικής τάξης δεν συνεχίστηκε με τους ίδιους ρυθμούς εκτός του πυρήνα των βιομηχανικών χωρών της Δυτικής Ευρώπης. Στην πλειοψηφία των χωρών του κόσμου τό εργατικό κίνημα αποτελούσε μία νησίδα μέσα σε μία θάλασσα αγροτών. 'Αλλά και ή ίδια ή έννοια της εργατικής τάξης άλλαξε, στο βαθμό που ή συσσώρευση του κεφαλαίου και ή απόσπαση υπεραξίας χρησιμοποίησε πολλές μορφές εργασίας, οικογενειακής, αυτοαπασχόλησης, βιοτεχνικής κ.λπ. Αυτό ήταν και οι σημαντικότεροι λόγοι που έμπόδισαν τήν εξέλιξη της σοσιαλδημοκρατίας έξω από τήν Ευρώπη και τήν όδήγησαν σε κρίση και σε εγκατάλειψη πολλών από τις παλαιές της παραδοχές. Τό κενό καλύφθηκε από τό κομμουνιστικό κίνημα μετά τον Α Παγκόσμιο Πόλεμο. 'Η ίακωβίνικη συνιστώσα του ανταποκρινόταν στις εθνικοαπελευθερωτικές ανάγκες των εξευρωπαϊκωμένων λαών, και

γύρω από τό πρόγραμμά του μπορούσε να αρθρώσει τά αγροτικά κινήματα και μία ευρύτατη ποικιλία αντιθέσεων, έθνικών, κοινωνικών και πολιτικών, αν και, κατά βάθος, συχνά αλληλοαναιρούμενων. Αυτή είναι άλλωστε και ιστορική, μοναδικότητα του κομμουνιστικού κινήματος.

'Ενώ δηλαδή, άλλα, παλαιότερα ή και σύγχρονα, κινήματα κοινωνικής κριτικής είχαν περιορισμένη, έμβέλεια, ή κομμουνισμός ήταν τό πρώτο — και ίσως μοναδικό — κίνημα στην ιστορία, που μπόρεσε να προσφέρει μία ένιαία ουσία και να εκφράσει σε μία ένιαία γλώσσα, και έπομένως να κωδικοποιήσει και να ένοποιήσει, μία τεράστια γκάμα κοινωνικών αντιθέσεων χωρών με διαφορετική, ανάπτυξη, διαφορετικό πολιτισμό και κουλτούρα, διαφορετικούς τρόπους σκέψης, παράδοσης κ.λπ. Βεβαίως για καθένα από αυτά τά κινήματα οι κομμουνιστικές ιδέες δεν είχαν ταυτόσημο νόημα και οι παρεξηγήσεις όδήγησαν συχνά σε τραγωδίες. 'Όστόσο, αυτό τό ένιαίο πλαίσιο αρχών και τακτικών, έκφρασης, όραμάτων, αντιπαλοτήτων, ή «προλεταριακός διεθνισμός», ήταν ή δύναμή, του.

'Αλλά ή ταξική γλώσσα ήταν ήδη, παρελθόν από τις παραμονές του Β Παγκόσμιου Πολέμου, όταν τόσο ή Κομμουνιστική Διεθνής όσο και τά κομμουνιστικά κινήματα αναγκάστηκαν να τήν εγκαταλείψουν για να υιοθετήσουν μία γλώσσα αντιφασιστική, λαϊκού μετώπου, έθνικοπατριωτική. Τό ενδιαφέρον εδώ είναι ότι δεν υπήρχε εγκατάλειψη της παλαιάς γλώσσας αλλά διατήρηση δύο επιπέδων αναφοράς. "Αλλωστε και ή όνομασία δεν άλλαξε, ούτε οι αναφορές στη δικτατορία του προλεταριάτου, ούτε σε βασικούς κανόνες ταξικής σύλληψης του κόσμου και ανάλογης συμπεριφοράς. Οι παλαιές αναφορές συνυπήρχαν (άλλοτε όμαλά, άλλοτε όχι) με τό νέο πλαίσιο αναφοράς στο λαό, στην πατρίδα, σε μία νέα ανακατανομή των θετικών και των αρνητικών ιδιοτήτων, σε νέους προσδιορισμούς του έχθρου και του φίλου. 'Επρόκειτο για δύο διαφορετικά προγράμματα αληθειών που οι άνθρωποι μπορούσαν να δέχονται ταυτόχρονα, παρά τις κρίσεις και τις ταλαντεύσεις που αυτή ή διαφορά δημιουργούσε, γιατί υπήρχε ένα ένιαίο κέντρο πίστης: ή πατρίδα του σοσιαλισμού.

'Η αντιφασιστική γλώσσα ήταν περισσότερο προσαρμοσμένη στα νέα μεταπολεμικά αντιαποικιακά κινήματα, τά οποία μπορούσαν να τήν υιοθετήσουν αυτή καθ' έαυτή, ανεξάρτητα από τό παλαιότερο πλαίσιο των κομμουνιστικών αναφορών. "Ετσι, κατά τή μεταπολεμική περίοδο έμφανίστηκαν δίπλα στα κομμουνιστικής έμπνευσης έθνικοαπελευθερωτικά κινήματα και αντιιμπεριαλιστικά κινήματα, στα οποία τό υπόβαθρο αναφοράς ήταν διαφορετικό (λ.χ. αραβικός σοσιαλισμός, κίνημα των άδεδεσμεύτων, κ.ο.κ.). 'Αλλά και ή αντιφασιστική-αντιιμπεριαλιστική γλώσσα είχε τά όριά της. 'Η κρίση του αντιιμπεριαλισμού, ή επανεμφάνιση κινήματων και επαναστάσεων με θρησκευτικό περιεχόμενο, όπως ή ιρανική, οι αντιθέσεις ανάμεσα σε χώρες όπως τό Βιετνάμ και ή Καμπότζη, ή Κίνα και τό Βιετνάμ, τό 'Ιράκ και τό 'Ιράν, καθώς και οι οικονομικές μετατοπίσεις της παγκόσμιας οικονομίας έθεσαν σε κρίση και αυτή τή γλώσσα. Τό αποτέλεσμα ήταν οι έθνικές προσαρμογές, ή γλώσσα του «έθνικού δρόμου προς τον σοσια-

λισμό» κ.ο.κ. Τό ζήτημα εἶναι ὅμως πῶς ὅλες αὐτές οἱ γλῶσσες διατηροῦσαν μιά ταξική ἀναφορά εἴτε ὡς γραμματική εἴτε ὡς ἀπώτερο πλαίσιο ἀναφορᾶς. Στίς γλῶσσες αὐτές τά νέα δεδομένα, καί σ' αὐτά προστέθηκαν καί τά δεδομένα τῆς περεστρόικα, δέν ἄλλαξαν τίς προηγούμενες ἀναφορές, δέν προκάλεσαν μιά ἐπανεπεξεργασία σέ βάθος. Προστέθηκαν σ' αὐτές. Προστέθηκαν δημιουργώντας ἕνα πλαίσιο σχετικότητας κριτηρίων.

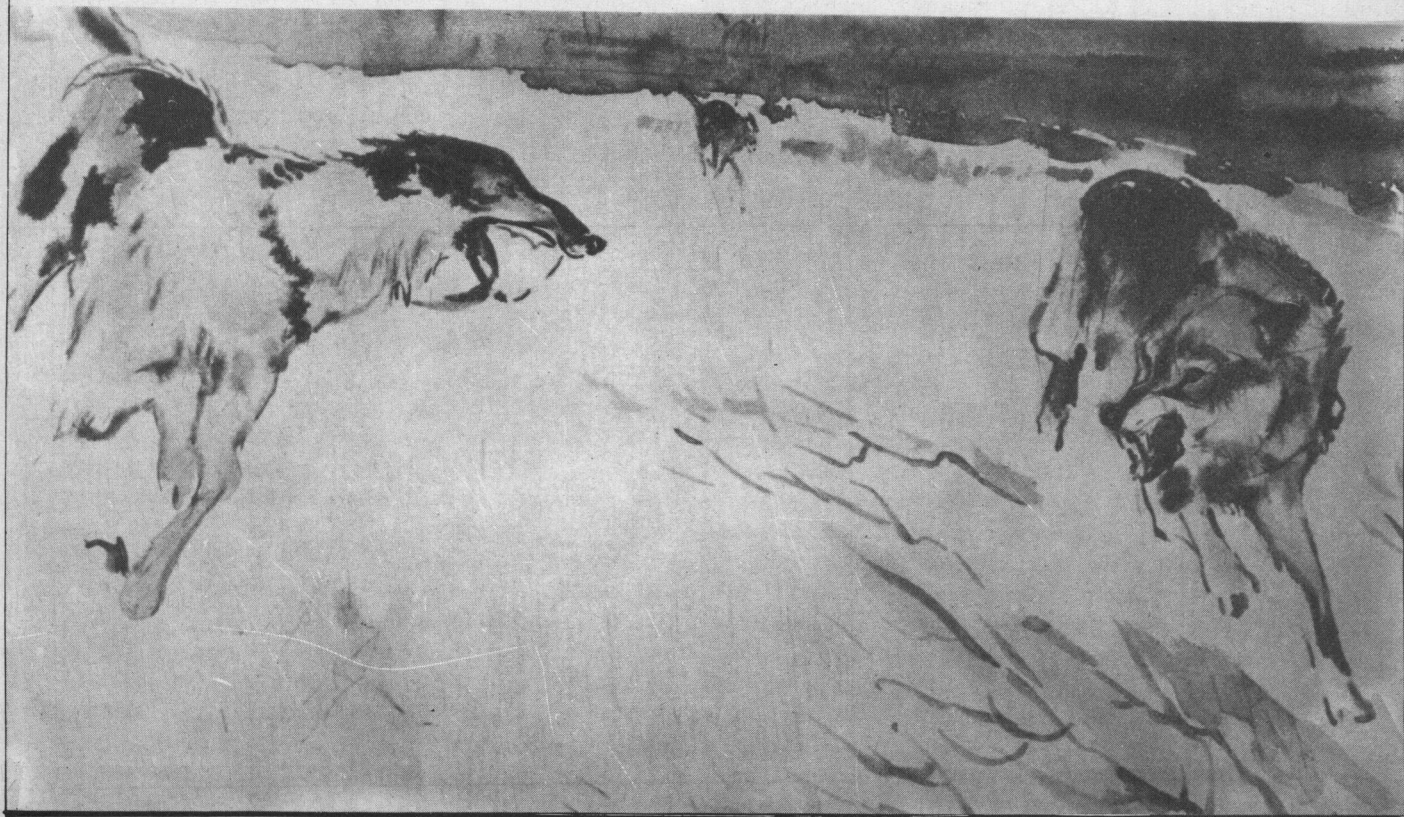
Ἡ παλιά ἀντίληψη ὅτι τό βιομηχανικό προλεταριάτο θά ἐγγυηθεῖ τό πέρασμα στόν σοσιαλισμό δέν ἄλλαξε παρά τό γεγονός ὅτι κατά τήν τελευταία εἰκοσαετία συντελέστηκε μιά γιγαντιαία μετατόπιση τῶν βιομηχανικῶν δραστηριοτήτων ἀπό τήν Εὐρώπη πρὸς τήν ἡμιπεριφέρεια. Τό κλασικό προλεταριάτο στίς ἀναπτυγμένες κοινωνίες ἔγινε μειοψηφία καί ἡ νέα πλειοψηφία τῶν μισθωτῶν εἶναι ἐξαιρετικά ἀνομοιογενής, οἰκονομικά καί ἀπό ἀποψη κουλτούρας, ὥστε νά ἀποτελέσει ἀκόμη καί δυνητικά κοινωνική τάξη. Ἡ Ἀριστερά φάνηκε ἄοπλη καί ἀπροετοίμαστη νά ἀντιμετωπίσει αὐτή τή μεγάλη μετατόπιση τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων, ἡ ὁποία περιορίζει τήν κοινωνική της βάση ἢ δημιουργεῖ νέες πηγές ἀντιθέσεων, ὅπως ἡ μετανάστευση, πού δέν περιορίζονται στό κλασικό σχῆμα λαός ἐναντίον ἐξουσίας. Οἱ ἐθνικές προσαρμογές δέν τῆς ἐπέτρεψαν νά ἀνασχηματισθεῖ πάνω σέ μιά νέα διεθνή στρατηγική.

Οὔτε ἔθεσε μέ σαφήνεια τό πρόβλημα τῶν νέων ὑποκειμένων τῆς ἀλλαγῆς. Ἡ προσαρμογή στήν οἰκολογία, στόν φεμινισμό, στά νέα κοινωνικά κινήματα, ἀφ' οὗ ἐγκαταλείφθηκε ἡ ἀπροκάλυπτη ἐχθρότητα τῶν κομμάτων τῆς Ἀριστερᾶς ἀπέναντί τους, ἔγινε ἀποσπασματικά, χωρίς κριτική τῆς προηγούμενης στάσης, χωρίς ἔλεγχο ἄν τά νέα

κινήματα ταιριάζουν μεταξύ τους, ποιές μέθοδοι δράσης προσιδιάζουν στά νέα ὑποκείμενα. Ἀντιμετωπίστηκαν σέ ἕνα πλαίσιο ἐξομοίωσης μέ τά πολυσυλλεκτικά κόμματα.

Ἀποτέλεσμα ἦταν πῶς τά κομμουνιστικά κόμματα (ἀλλά ὄχι λιγότερο τά σοσιαλδημοκρατικά) διατήρησαν μιά φυσιογνωμία ἡ ὁποία δέν ἀνταποκρίνεται στίς μεταβολές πού ἔχουν ἐν τῷ μεταξύ συμβεῖ καί ἀναζητοῦν νά τή συνδυάσουν μέ ἀποσπασματικό ἐκσυγχρονισμό. Ἡ ἐπιφανειακότητα μέ τήν ὁποία ἐπιχειρήθηκε αὐτός ὁ συνδυασμός τά ἔκανε δέσμια τῆς καθημερινῆς πραγματικότητας, τοῦ ρεαλισμοῦ. Οἱ ἀλλαγές στήν Ἀριστερά, τά τελευταία χρόνια, δέν γίνονται γιατί ἡ ἴδια τίς ἐπιβάλλει ἀλλά γιατί οἱ ἄλλοι, οἱ ἀντίπαλοί της, τίς ἀπαιτοῦν καί τίς ἐπιβάλλουν.

Ἡ Ἀριστερά δέν ἐπεξεργάστηκε κριτικά τήν ἐμπειρία τῶν μεταρρυθμίσεων πού τό κεφάλαιο ἐγκαινίασε μεταπολεμικά ὡς ἀπάντηση στήν ἐπέκταση τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν. Τήν ἐμπειρία τοῦ κεῖνσιανισμοῦ καί τοῦ κράτους προνοίας. Ἐπρόκειτο γιά μιά ἀντιμετώπιση τῆς πάλης τῶν τάξεων μέσα ἀπό τή χρήση τῆς πολιτικῆς, ἡ ὁποία, παραχωρώντας συνδικαλιστικές ἐλευθερίες, ἀφ' ἑνός ἐνσωμάτωσε στήν κρατική γραφειοκρατία τά συνδικάτα καί ἀφ' ἑτέρου τοὺς ἀνέθεσε τή συγκράτηση καί τόν ἔλεγχο τῶν διεκδικήσεων, ἀποδιαιρώνοντας τήν ταξική τους ὑπόσταση. Στό τέλος αὐτῆς τῆς φάσης, καί ἐνῶ ἡ Ἀριστερά ζητοῦσε ἐπέκταση τοῦ κράτους, ἡ Δεξιά ἐμφανίστηκε γιά πρώτη φορά σέ σχέση μέ τήν Ἀριστερά ὄχι ὡς τό κόμμα τῆς συντήρησης ἀλλά ὡς τό κόμμα τῶν ἀλλαγῶν, τῶν νεοτερισμῶν. Κρατώντας τήν πολιτική πρωτοβουλία, ἔσπρωξε τήν Ἀριστερά στή θέση ἄμυνας καί συντήρησης. Ὁ νεοφιλελευθερισμός ἀντέστρεψε τήν κοινωνική κριτική τῆς Ἀριστερᾶς ἀναδιαιρώνοντας τίς σχέσεις κράτους καί οἰκονο-

μίας (ἡ ἐλαχιστοποίηση τοῦ κράτους καί ἡ παραχώρηση στήν κοινωνία τῆς δυνατότητας νά καθορίζει τά τῆς οἰκονομίας καί τῆς ἐξελίξεώς της δέν ἦταν ἓνα παλαιό αἴτημα τῆς Ἀριστερᾶς). Ἡ παλιά δημοκρατία τῆς συναίνεσης ἀντικαθίσταται ἀπό τή δημοκρατία τῆς ἀπόρριψης, ἀπό τή δημιουργία δύο κόσμων, ἐντός καί ἐκτός συστήματος, χωρίς πολιτικούς τόπους συνάντησης. Οἱ ἄνεργοι, οἱ μετανάστες, οἱ νέοι φτωχοί ἀποτελοῦν αὐτόν τόν δεύτερο κόσμο. Θά παραμείνει ἡ Ἀριστερά ἐντός τοῦ συστήματος, ἐπιμένοντας στό ρόλο μιᾶς μεταρρυθμίσεως χωρίς κοινωνικά ὑποκείμενα νά τήν ἐγγυηθοῦν πλέον, ἢ θά προτιμήσει νά ἐξέλθει τοῦ πολιτικοῦ συστήματος ἀντιπροσωπεύοντας τίς νέες αὐτές κοινωνικές ομάδες; Ἄν ὅμως παρόμοια στρατηγική δοκίμασε στή σοσιαλιστική τῆς ἐκδοχή τόν περασμένο αἰώνα καί στήν κομμουνιστική τῆς ἐκδοχή, στίς ἀρχές αὐτοῦ τοῦ αἰώνα, ἦταν γιατί ἡ ἐργατική τάξη ἐμφανιζόταν, καί ἀποδεικνυόταν «ἐπιστημονικά» καί ὄχι οὐτοπικά, ὡς τό ἀναπότρεπτο μέλλον αὐτοῦ κόσμου. Ἡ συνεχῆ παραγωγή τῆς ἐργατικῆς τάξης θά ἔφερνε πιό κοντά αὐτό τό μέλλον. Ἀντίθετα, ἡ εὐθυγράμμιση, μέ τούς νέους φτωχοὺς μπορεῖ νά γίνει μόνο στή βάση ἀγώνων νά πάψει νά τούς παράγει τό σύστημα. Ἡ Ἀριστερά δηλαδή παραιτεῖται ἀπό μιᾶ κληρονομιά πού τή θέλει οἰκουμένη γιά νά κλειστεῖ στήν αἴρεση τῶν φτωχῶν, κάτι πού ἡ κριτική τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως ὡς φαινόμενο διαχρονικό στήν ἱστορία εἶχε δοκιμάσει στήν πρό τοῦ μαρξισμού — καί πρό τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης — περίοδο.

Ἄν ἡ Ἀριστερά δέν ἐνσωματώνει τίς ἐξελίξεις, συρρικνώνεται σέ αἴρεση, σέκτα. Καί τό μεγάλο κενό εἶναι ὄχι μόνο ἡ ἀπουσία ἐνσωμάτωσής τῆς ἐμπειρίας τῶν καθεστῶτων πού προῆλθαν ἀπό τίς ἐπαναστάσεις της, ἀλλά καί ἡ ἐμπειρία τῆς κατάρρευσής τους. Τί μπορεῖ νά ἐνσωματώσει ἡ Ἀριστερά ἀπό τήν Ἀλληλεγγύη στήν Πολωνία, ἀπό τίς ἐξεγέρσεις στήν Τσεχοσλοβακία, στήν Ρουμανία καί στήν πρῶτη Ἀνατολική Γερμανία; Τί ἀπό τήν ἀντίσταση στό πραξικόπημα στήν Σοβιετική Ἐνωση; Ὑπάρχει ἐδῶ μιᾶ σημαντική ἐμπειρία μαζικῶν κινημάτων καί λειτουργίας τῆς πολιτικῆς καί τῶν ἐλευθεριῶν. Ποιός θά διεκδικήσει τήν κληρονομιά αὐτή; Ἀλλά τί θά γίνει μέ τά κατάλοιπα τοῦ κομμουνισμοῦ καί τοῦ ἀντιιμπεριαλισμοῦ; Δέν πρόκειται πάντοτε γιά γραφειοκρατίες, ἀλλά καί γιά μάζες πού στόν σημερινό διασπασμένο κόσμο ζοῦν μέ ὄρους πού εἶχαν περιγραφῆ σέ προηγούμενη ἐποχή ἀλλά καί οἱ ὅποιοι ἰσχύουν γιά σημαντικά τμήματα πληθυσμοῦ πού συνεχίζουν νά σκέπτονται μέ τόν ἴδιο τρόπο.

Ἄν ἡ νίκη τῆς σοβιετικῆς ἐπανάστασης ἔδειξε τήν προτεραιότητα τῆς πολιτικῆς δράσεως μέσα στήν κοινωνία, ἡ ἀποτυχία της ἔδειξε τούς περιορισμούς πού ἡ κοινωνία θέτει στήν πολιτική. Ὁ πολυπόθητος τύπος τοῦ Σοβιετικοῦ ἀνθρώπου πού θά ξεπερνοῦσε τά ὕλικά κίνητρα δέν ἐπετεύχθη. Τό ἀντίθετο μάλιστα. Παρήχθη τό ἰσοδύναμο ἐνός στερημένου ἀνθρώπου, θεατῆ τῆς δυτικῆς κατανάλωσης. Αὐτή ἡ ἀποτυχία θέτει τό μεγάλο ζήτημα τῆς ἀλλαγῆς τῶν νοοτροπιῶν. Ἄν ὁ σοσιαλισμός θά σημαίνει τήν πραγμάτωση ὀρισμένων ἀρχῶν, καί μάλιστα τή διαρκή καί ὄχι ἐφ' ἅπαξ πραγμάτωση, τότε ἡ ἀπαραίτητη ἀλλαγή πρέπει νά προέλθει ἀπό τήν μεταβολή τῶν νοοτροπιῶν. Ἀπό τήν

ἀνάδειξη ἀρχῶν οἱ ὅποιοι δέν πρέπει νά ἐπιβληθοῦν ἀπό τά ἔξω ἀλλά νά ἐσωτερικευθοῦν, νά γίνουν κανόνες, τῶν ὁποίων ἡ παραβίαση θά ἦταν ἀδιανόητη καί ἀποκρουστική γιά τούς ἀνθρώπους. Ὅμως μιᾶ παρόμοια ἀλλαγή δέν συντελεῖται σέ ἐθνική κλίμακα ἀλλά σέ διεθνή, καί εἶναι ὑπόθεση ἐνός μακροῦ χρονικοῦ διαστήματος. Ὡστόσο, δέν ἀκυρώνουν μιᾶ ἐνεργητική δράση τῶν ομάδων καί κινημάτων πού τίς ἐπικαλοῦνται.

Βέβαια ἡ τάση νά ἐνσωματωθοῦν ὅλες οἱ ἐξελίξεις στή λογική τῆς Ἀριστερᾶς περικλείει τόν κίνδυνο ἀπονεύρωσής της. Ἡ Ἀριστερά δέν εἶναι θεωρητική στάση ἀλλά πράξη, συλλογική δημιουργικότητα μαζῶν. Τρέφεται ἀπό τήν κοινωνική ἀντίσταση, ἀπό τήν ρήξη, ἀπό τήν ἄρνηση τῆς ἐνσωμάτωσής καί τῆς ὁμαλοποίησης. Στή λαϊκή συνειδηση ὁ ἀναμενόμενος Μεσσίας δέν ἦταν μόνο λυτρωτής ἀλλά καί ἐκδικητής. Ὅσες φορές στήν ἱστορία της ἡ Ἀριστερά κατόρθωσε ν' ἀλλάξει τόν πολιτικό λόγο καί νά θέσει ἡ ἴδια τήν πολιτική ἀτζέντα, αὐτό ἔγινε γιατί κατόρθωσε νά διατυπώνει τό ἀδιανόητο καί νά ἀλλάζει συνολικά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖον ἔμπαιναν τά ἐρωτήματα στήν πολιτική, καθώς καί τή σειρά τῶν κοινωνικῶν προτεραιοτήτων.

Χρειάζεται ὅμως πλέον ἡ Ἀριστερά;

Ἡ ἀπουσία τῆς Ἀριστερᾶς δέν σημαίνει τό τέλος τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων. Αὐτές εἶναι δυνατόν νά ἐκφράζονται μέ τρόπο ἀποσπασματικό, μὴ πολιτικό, βίαιο καί ἀδιέξοδο, μέ μορφές πού ἀντλοῦν στοιχεῖα ἀπ' ὅσα τό κυρίαρχο σύστημα συμβολισμῶν τούς προσφέρει. Οἱ μαζικές λεηλασίες τῶν ἐξεγερμένων φτωχῶν στοὺς δρόμους τῶν ἀμερικανικῶν πόλεων καθώς καί τά συνθήματα τῶν Ἀλβανῶν προσφύγων διαδηλωτῶν στήν Ἀθήνα, τό περασμένο καλοκαίρι, προεικονίζουν αὐτό τό εἶδος τῶν κοινωνικῶν ἀγῶνων χωρίς μιᾶ ἐνοποιητική συνειδηση κοινωνικῆς κριτικῆς.

Ἄλλά μπορεῖ νά ὑπάρξει μιᾶ κοινωνία χωρίς συνειδηση κοινωνικῆς κριτικῆς; Πρόκειται γιά ἓνα ἐφιαλτικό ἐρώτημα.

Ευρώπη και πολιτισμός

Πρός αναζήτηση της νέας πολιτιστικής ταυτότητας της Ευρώπης

του Βούλας Γσινόρεμα

«Ευρωπαϊκός πολιτιστικός χώρος» και κοινοτική πολιτιστική πολιτική

Αποτελεί γεγονός αδιαμφισβήτητο ότι η ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας είναι αποτέλεσμα πρωταρχικά οικονομικών στόχων. Συγκροτεί απάντηση σε μία σειρά σύνθετων πιέσεων οικονομικού χαρακτήρα, όπως η διεθνής οικονομική αλληλεξάρτηση και η ανάπτυξη, μιας σταδιακά παγκοσμιοποιούμενης αγοράς κεφαλαίου σε συνδυασμό με την επιταχυνόμενη τεχνολογική εξέλιξη, πιέσεις οι οποίες ανάγκασαν τα μέτριοι μεγέθους δυτικοευρωπαϊκά έθνη να εκχωρήσουν μέρος της δύναμής τους σ' ένα υπερεθνικό σώμα, προκειμένου να ανταποκριθούν στον διεθνή ανταγωνισμό. Το γεγονός αυτό όμως έχει τροφοδοτήσει μία σειρά περαιτέρω εξελίξεων.

Η οικονομική σύγκλιση επέβαλε τη θεσμική ανάπτυξη της Κοινότητας, τη δημιουργία μιας υπερεθνικής κοινοτικής θεσμικής δομής με εξουσίες έλεγχου σε διακρατικό επίπεδο. Σήμερα, η φιλελευθεροποίηση της αγοράς εν όψει του 1992 θέτει επιτακτικά το ζήτημα όχι μόνο της «οικονομικής και νομισματικής ένωσης» αλλά και της «πολιτικής ένωσης», όσο κι αν ο ρυθμός και το είδος της τελευταίας διαχάζει τους Ευρωπαίους σε δύο «στρατόπεδα»: τους οπαδούς της «ομοσπονδποίησης» και της μετεξέλιξης της Κοινότητας σε ομοσπονδη ένωση κρατών αφ' ενός, και τους μετριοπαθέστερους οπαδούς μιας περισσότερο χαλαρής σύνδεσης μεταξύ των κυρίαρχων εθνικών κρατών αφ' ετέρου.

Παράλληλα με την οικονομική, νομισματική και πολιτική ένωση, μία άλλη, περισσότερο αθέατη, διάσταση της ένοπιότητας έχει επίσης δρομολογηθεί: Πρόκειται για την «πολιτιστική σύγκλιση», τη συγκρότηση αυτού που έχει ονομασθεί «ένιαιος ευρωπαϊκός πολιτιστικός χώρος». Κανείς δεν έχει δώσει το στίγμα αυτού του αίτηματος καλύτερα απ' ό,τι ο Μιτεράν: «Περιμένω από την Ευρώπη να κατανοήσει ότι δίχως κοινωνική πολιτική και δίχως πολιτιστικό χώρο δεν πρόκειται να υπάρξει».

Η «Λευκή Βίβλος» και η «Ένιαία Πράξη» επισημαίνουν τη διάσταση της «κοινωνικής Ευρώπης» που δεν αφορά απλώς ζητήματα δικαιωμάτων των εργαζομένων αλλά καταλήγει στον ίδιο τον «ευρωπαϊκό πολιτισμό». Ένθετοι οπαδοί της ιδέας της «πολιτιστικής ενότητας» της Ευρώπης και της σημασίας διαμόρφωσης μιας κοινής πολιτιστικής πολιτικής είναι οι Γάλλοι, με πρωτεργάτη τον Ζάκ Ντελόρ, πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της οποίας αρκετές σχετικές ανακοινώσεις δίκαια εκλαμβάνονται ως προσωπική του επιτυχία. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο σχεδιασμό της πολιτιστικής δραστηριότητας της Κοινότητας για την τετραετία 1988-92 επισημαίνεται η ανάγκη δημιουργίας ενός ενιαίου «ευρωπαϊκού πολιτιστικού χώρου» απαραίτητου για την ύπαρξη της «Ευρώπης των πολιτών», μιας Ευρώπης δηλαδή χωρίς φυσικά σύνορα. Για το διάστημα αυτό, στην πολιτιστική πολιτική της Κοινότητας χαράσσονται τρεις βασικοί άξονες:

α) Πολιτική για την προστασία των ιστορικών μνημείων, των υλικών συμβόλων του άξιου παρελθόντος και της «ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς».

β) Κοινοτική πολιτική για τα οπτικοακουστικά μέσα με προγράμματα για την υποστήριξη μιας ευρωπαϊκής οπτικοακουστικής βιομηχανίας, την ενίσχυση της ευρωπαϊκής πολιτιστικής παραγωγής, την προστασία της «πολιτιστικής ταυτότητας της Ευρώπης» έναντι της αμερικανικής και ιαπωνικής.

Ένδεικτικά αναφέρουμε το πρόγραμμα «Media» με προϋπολογισμό 84 εκατ. ECU για την πενταετία 1991-95 και το «Εύρηκα» των οπτικοακουστικών μέσων, που περιλαμβάνει σχέδιο για τη σύσταση μιας ευρωπαϊκής κοινοπραξίας «τηλεόρασης υψηλής ευκρίνειας». Η συγκρότηση ενός «γνήσιου ευρωπαϊκού οπτικοακουστικού χώρου» (παρά τις διαφωνίες για το νόημά του) προβάλλεται ως θέμα μείζονος προτεραιότητας.

γ) Δραστήρια κοινοτική πολιτική αναπτύσσεται επίσης σε θέματα εκπαίδευσης, με τη σύσταση εκπαιδευτικών προγραμμάτων για την ενθάρρυνση των ανταλλαγών με-

ταξύ ευρωπαϊκών πανεπιστημίων (Erasmus), την τόνωση της συνεργασίας πανεπιστημίων-επιχειρήσεων (Comett), τη διδασκαλία ξένων γλωσσών (Lingua), τις ανταλλαγές μεταξύ νέων εργατών («Yes for Europe»), την ανταλλαγή Ευρωπαίων επιστημόνων (Science) κ.λπ.

Οι προτεραιότητες της πολιτιστικής πολιτικής της Κοινότητας προκαλούν έναν μικρό σχολιασμό:

Τά μνημεία, βεβαίως, αποτελούν τό πλέον χειροπιαστό εκμήτριο της πολιτιστικής παράδοσης της Ευρώπης, σύμβολα ενός «κοινού» παρελθόντος και ως εκ τούτου για πολλούς ενός κοινού μέλλοντος. Αποτελούν, εξάλλου, σημαντική πηγή, εσόδων της τουριστικής βιομηχανίας, αν λάβει κανείς υπόψη, την τουριστική προσέλκυση χιλιάδων Ιαπώνων και Αμερικανών κάθε χρόνο εξαιτίας τους.

Όσο για τὰ ΜΜΕ, οι τηλεοπτικές εκπομπές βρίσκονται αυτή τη στιγμή ανάμεσα στις προτεραιότητες του βιομηχανικού προγραμματισμού της Κοινότητας, σέ μιά προσπάθεια νά κερδηθεί ανταγωνιστικότητα στό χώρο της ύψιλης οπτικοακουστικής τεχνολογίας στις παγκόσμιες αγορές, σ' έναν χώρο πού παραδοσιακά οι ευρωπαϊκές εταιρείες έχαναν έδαφος έναντι Ιαπώνων και Αμερικανών ανταγωνιστών. Έτσι, ή Έπιτροπή εισέρχεται στή μάχη για την κυριαρχία στην αγορά της τηλεόρασης και γενικότερα των ΜΜΕ, παρεμβαίνοντας δραστικά στό πολιτιστικό πεδίο και κερδίζοντας έδαφος ύσον άφορά τόν έλεγχο της TV και της οικονομίας του broadcasting έναντι τόσο των ευρωπαϊκών εθνικών κρατών όσο και των ιδιωτικών όργανισμών. Μ' αυτό τόν τρόπο αποκτά σιγά σιγά πρόσβαση στόν ζωτικό χώρο του πολιτιστικού κεφαλαίου, όπως και στόν έλεγχο της «κοινής γνώμης» σέ ευρωπαϊκό επίπεδο.

Οι εκπαιδευτικοί θεσμοί είναι, ασφαλώς, ζωτικής σημασίας για την άσκηση πολιτιστικής πολιτικής ως κανάλια-φορείς του επίσημου, νέου ευρωπαϊκού «προτύπου» πρὸς τοπικούς και περιφερειακούς δέκτες. Στόχοι της κοινοτικής εκπαιδευτικής πολιτικής είναι από τό ένα μέρος ή ειδικευση των ευρωκρατών του κοινοτικού διοικητικού apparatus και του (υπέρ)εξειδικευμένου προσωπικού πού θά ανταποκριθεί στις απαιτήσεις και στις νέες ανάγκες της (εθνικής) ευρωπαϊκής αγοράς· και από τό άλλο μέρος, ή ενεργοποίηση των εκπαιδευτικών θεσμών για την μεταβίβαση της νέας ιδεολογίας πού είναι απαραίτητο νά συμπληρώνει την ευρωπαϊκή (οικονομική) ένοποίηση, δηλαδή, όπως διαπιστώνει σέ ανακοίνωσή της ή Έπιτροπή, για την προπαγάνδη της «ευρωπαϊκής διάστασης», την «προβολή της ταυτότητας και των θεμελιακών αξιών της κοινότητας» και, σέ τελική ανάλυση, την «προετοιμασία των νέων Ευρωπαίων πολιτών οι όποιοι θά αποδέχονται την κοινοτική διάσταση (sic) ως έπιπλέον στοιχείο, τό όποιο θά συμπληρώνει την εθνική, περιφερειακή και τοπική τους ταυτότητα».¹

Όμως, πέρα από τό ζήτημα κατά πόσον οι συλλήψεις περί «κοινοτικής διάστασης» και «ταυτότητας της κοινότητας» έχουν όποιοδήποτε πολιτιστικό νόημα, ή ισχυρισμός για την «συμπλήρωση» της εθνικής, περιφερειακής κ.λπ. ταυτότητας των πληθυσμών της Ευρώπης μέ την «κοινοτική» ή «ευρωπαϊκή» διάσταση, προσκρούει σέ μιά προφανή αντίνομία. Μέχρι τώρα οι λαοί της Ευρώπης διδάσκονταν άκριβώς τό αντίθετο για τό παρελθόν και τις «ταυτότητές» τους μέσα από την εθνική, τους ιστορία. Η εθνική ιστορία του κάθε κράτους έχει έμφυσησει ισχυρό πατριωτισμό και έθνοκεντρισμό στό λαό του, πράγμα πού σήμερα ή κοινοτική πολιτική επιδιώκει νά κάμψει ώστε οι λαοί της Ευρώπης νά ένταχθούν άρμονικά στόν νέο κοινωνικό και οικονομικό σχεδιασμό.

Τό έργο αυτό της άρσης της αντίνομίας ανάμεσα στις «αποκλίνουσες» κοινωνικές συνειδήσεις των Ευρωπαίων και στις νέες συγκλίνουσες οικονομικές και κοινωνικές όομές έναποτίθεται προνομιακά στα ΜΜΕ και στους εκπαιδευτικούς θεσμούς.

Ο πολιτισμός έργαλειό της πολιτικής

Ο κοινοτικός μηχανισμός, μέσω της πολιτικής της πρόσβασης του στην εκπαίδευση, και στην τεχνοκρατία της επικοινωνίας, επιτυγχάνει πρόσβαση, σέ δύο από τους αποτελεσματικότερους μηχανισμούς συγκρότησης του κοινωνικού φαντασιακού, θέτοντας τόν πολιτισμό στην ύπηρεσία του νέου κοινωνικού σχεδιασμού.

Ο πολιτισμός καθίσταται εκ νέου έργαλειό της πολιτικής, αυτή τη φορά σέ υπερεθνικό επίπεδο. Ανακατασκευάζονται, μέ τη χρησιμοποίηση συμβολικών κωδικών, τό ίδιο τό νόημα της «Ευρώπης» και ή όρισμός του «Ευρωπαϊού». Δίπλα στην εθνική, περιφερειακή ή τοπική ταυτότητα ανακηρύσσεται έτσι, χωρίς πρόβλημα, ή ύπαρξη μιās νέας ταυτότητας, της ευρωπαϊκής, συναρπαστικής όσο και άκατάληπτης, ως της ταυτότητας του νέου και σύγχρονου «Ευρωπαϊού πολίτη».

Η επιλογή είναι καίρια. Οι αλλαγές στις οικονομικές και θεσμικές μορφές της Κοινοτικής Ευρώπης επιβάλλουν αλλαγές στην πολιτιστική έκφραση των Ευρωπαίων. Επιβάλλουν αλλαγές στή, συμβολική αναπαράσταση της «Ευρώπης» της ίδιας, προκειμένου νά πεισθούν οι Ευρωπαίοι ότι υπόκεινται σέ κοινές πολιτικές, κανονισμούς και αποφάσεις, όχι μόνον επειδή έχουν κοινά συμφέροντα (άλλωστε δέν έχουν όλοι τά ίδια συμφέροντα), αλλά ότι έχουν κοινές τύχες στή βάση ενός κοινού τρόπου ζωής και μιās κοινής ιστορίας. Κοιτολογίς, ότι μοιράζονται κοινό μέλλον στή βάση ενός κοινού παρελθόντος. Τή σημασία της «πολιτιστικής ένοποίησης» ως προϋπόθεσης για την αποτελεσματική οικονομική και κοινωνική συνοχή της Κοινότητας έχει αλληλεπαλλήλως υπογραμμίσει σέ ανακοινώσεις της ή Έπιτροπή. Από τόν Νοέμβριο του 1990, μάλιστα, έπισημαίνει την σημασία της κατάρτισης στόν πολιτισμό, της «έπένδυσης σέ ανθρώπινους πόρους μέσω της συνεχούς επαγγελματικής κατάρτισης στόν πολιτιστικό τομέα», ως αναγκαίο όρο για την πολιτισμική όμοιογένεια και την συνοχή της Κοινότητας.

Η Ευρώπη των επιχειρήσεων, λοιπόν, καθιστά αναγκαία την Ευρώπη των κοινών συνειδήσεων. Κι αυτές δέν

1. Βλ. την ανακοίνωση της Έπιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων πρὸς τό Συμβούλιο για την «Εκπαίδευση και κατάρτιση στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Μεσοπρόθεσμες κατευθύνσεις: 1989-1991», Βρυξέλλες, 2 Ιουνίου 1989, ύπογράμμο. δική μου.

συγκροτούνται μέ αριθμούς. Γιά τό σκοπό αυτό έπιστρατεύεται ό πολιτισμός. Νέες και συνθετότερες δεσμεύσεις προκύπτουν, ώς έκ τούτου, στά πεδία τής πολιτιστικής παραγωγής, δίπλα στίς παλιές και γνώριμες πολιτικές τών κρατικών παρεμβασμών και πάσης φύσεως προστατευτισμών (μέ κραυγαλέο παράδειγμα τά ύπουργεία Πολιτισμού και έθνικων κρατών).

Μέσα από τήν (έστω και έμβρυακή, ακόμα σήμερα) κοινοτική πολιτιστική, πολιτική, αναδύονται τάσεις γιά νέες μορφές πατρωνείας και παρεμβασμού, πού όσο κι αν φαίνεται ότι προβάλλουν φραγμούς έναντίον τής αυξανόμενης διάτησης του κόσμου τής τέχνης, τής επιστήμης και του πολιτισμού από τόν κόσμο του χρήματος (π.χ. προδιαγραφές γιά τήν τηλεόραση, μέ προτάσεις γιά τόν καθορισμό μίνιμουμ κανόνων γιά τίς διαφημίσεις, προστασία τής νεολαίας, συγγραφικά δικαιώματα, όπως και προδιαγραφές γιά προτεραιότητα σέ προγράμματα κοινοτικής προέλευσης, πσούστωσι, έργων πού παράγονται από ανεξάρτητους παραγωγούς κ.λπ.), παρ' όλ' αυτά στήν πραγματικότητα, και σέ μεγάλο βαθμό, οι κοινοτικές ρυθμίσεις γιά τήν πολιτιστική παραγωγή, αποτελούν νέες μορφές διαμεσολάβησης γιά νέου τύπου συμμαχίες ανάμεσα σέ οικονομικούς οργανισμούς και πολιτιστικούς παραγωγούς. (Χαρακτηριστική είναι ή περίπτωση τών κοινοτικών προγραμμάτων σύνδεσης πανεπιστημίων-έπιχειρήσεων, ή συγχρηματοδότηση, τηλεοπτικών και κινηματογραφικών συμπαραγωγών πού προωθούνται μέ βάση προγράμματα τής ΕΟΚ κ.λπ.). Ο ύπό εξέλιξη κοινοτικός πολιτιστικός προστατευτισμός, ενώ φαίνεται νά επιτρέπει στους παραγωγούς πολιτιστικών αγαθών τή δυνατότητα νά δραπετεύουν από τίς άμεσες πιέσεις τής αγοράς, ουσιαστικά ρυθμίζει τόν τρόπο μιās ακόμη πιό σύνθετης συσχέτισης τους, επιβάλλοντας συγκεκριμένες διευθετήσεις και μιā νέου τύπου (πάντα έξωγενή και έτερόνομη) «κανονικοποίηση» στά πολιτιστικά πεδία μέσω έπιτροπών και συμβουλίων, ώστε νά καταστούν τά προϊόντα τους ανταγωνιστικότερα στίς διεθνείς αγορές.

Έν τω μεταξύ, ό ίδιος ό πολιτισμός μετασχηματίζεται. Στήν «κοινή» ευρωπαϊκή πολιτιστική, πραγματικότητά μας οι ποιητές, οι καλλιτέχνες, οι συγγραφείς, οι διανοούμενοι σιγά σιγά εξαφανίζονται από τό προσκήνιο, ενώ οι τεχνοκράτες τής επικοινωνίας, οι κατασκευαστές τής κοινής γνώμης, οι υπεύθυνοι τών δημοσκοπήσεων, οι marketing advisors άποχτούν πολιτιστική αύθεντία και μέσω αυτής κοινωνική έξουσία. Δημιουργείται, δηλαδή, μετατόπιση μέσα στον πολιτισμό και μετασχηματισμός πρós μιā οικονομικοτεχνοκρατική κουλτούρα, σέ βάρος παραδοσιακότερων μορφών του, όπως ή λογοτεχνία ή ή φιλοσοφία.

Αυτή ή «νέα κουλτούρα» δέν έχει τίποτα τό ιδιαζόντως «ευρωπαϊκό». Είναι μιā κουλτούρα παγκοσμιοποιημένη πού προκύπτει όλο και περισσότερο ως φόρμα συγκροτούμενη από τά media, ένας τρόπος διαχείρισης του φαντασιακού, κοινωνικού και άτομικού, από τόν επικοινωνιακό μηχανισμό. Τό συμβολικό αποτέλεσμά της είναι ή διανοητική άποενεργοποίηση τών «μαζών» και μιā νέου τύπου έπανενεργοποίησή τους στήν κατεύθυνση τής άποδοχής μιās άλλης ταυτότητας και ενός άλλου τρόπου σκέψης, πού στή συγκεκριμένη περίπτωση εκφράζεται από τό image του

«Ευρωπαίου πολίτη». Ο τελευταίος είναι, προπάντων, δημοκράτης και καταναλωτής ή, γιά νά κυριολεκτούμε, δημοκράτης καταναλωτής, του όποιου ή δημοκρατική, έλευθερία εξαντλείται στήν καταναλωτική του ευρωστία.

Πρός αναζήτηση τής «ευρωπαϊκής ταυτότητας»

Παράλληλα μέ τά ζητήματα πού προκύπτουν σχετικά μέ τά ΜΜΕ, τήν εκπαίδευση, τά μνημεία, ύπάρχει μιā άλλη διάσταση, στο πολιτιστικό πρόβλημα πού ανέδειξε ή ευρωπαϊκή ένοποίηση, και είναι ή εξής: Ποιά είναι ή «Ευρώπη» πού όλοι, ό καθένας μέ τόν δικό του τρόπο, θέλουν νά ένοποιήσουν;

Βεβαίως δέν είναι δυνατόν νά προσδιορισθεί ή «Ευρώπη» στή βάση, ούτε μιās έθνικης ούτε μιās πολιτικής οντότητας. Αλλά και ό χαλαρός προσδιορισμός της ως ιστορικής-πολιτιστικής ένότητας, δημιούργημα τών νεότερων χρόνων και κυρίως του 18ου και 19ου αιώνα, και αυτής σήμερα δραστικά επαναπροσδιορίζεται.

Κατά τούς προηγούμενους αιώνες, ό προσδιορισμός τής ταυτότητας τής «Ευρώπης» και τών «Ευρωπαίων» ήταν πρωτίστως έξωγενής. Δηλαδή, «Ευρωπαίος» ήταν ό άποικιοκράτης σέ αντιδιαστολή πρós τούς «ιθαγενείς» κατοίκους τών άποικιών. Σ' αυτό τό πλαίσιο, ό όρος «Ευρώπη» ύπαινισόταν, μεταξύ άλλων, μιā εξιδανίκευση πού προσδιόριζε τή Γηραιά Ήπειρο ως σύμβολο πολιτιστικής ένότητας (παρά τό γεγονός ότι οι λαοί της ήταν σέ συνεχείς πολέμους μεταξύ τους) και πολιτικής, ήθικης και τεχνολογικής άνωτερότητας. Η «Ευρώπη» σηματοδοτούσε τήν έλευθερία, τήν πρόοδο, τόν ανθρωπισμό, ενώ ή «Ασία», ή «Αφρική» και ό υπόλοιπος κόσμος τή βαρβαρότητα, τήν όπισθοδρόμηση και τόν δεσποτισμό.

Σήμερα όμως ό (πολιτιστικός) προσδιορισμός τής «Ευρώπης» έχει μετασχηματισθεί σέ «έσωτερικό και αυτοαναφορικό». Δέν προκύπτει σέ σύγκριση, μέ πληθυσμούς έξω από αυτήν, αλλά άποτελεί μέσο «αυτοπροσδιορισμού» και ένοποίησης, και —πράγμα πού άποτελεί τήν άλλη, ύψη, του ίδιου νομίσματος— χάραξης «όρίων» και διαφοροποίησης ανάμεσα σέ πληθυσμούς εντός αυτής.

Στό πλαίσιο τών διεργασιών τής οικονομικοπολιτικής σύγκλισης, ό πολιτιστικός όρισμός τής «Ευρώπης» σήμερα συνεπάγεται τή δυνατότητα νά όρισθουν οι «Ευρωπαίοι» ως φορείς μιās συγκεκριμένης κοινής κουλτούρας και ταυτότητας, και έπομένως ως μέλη μιās συγκεκριμένης κοινότητας, τής όποιας ένας τέτοιος αποτελεσματικός όρισμός (αν ύπήρχε) θά μπορούσε νά άποτελέσει τόν ιδεολογικό οργανωτικό ιστό.

Όμως ένας τέτοιος αποτελεσματικός όρισμός δέν ύφίσταται. Τό νά είναι κάποιος «Ευρωπαίος» σηματοδοτεί έντελώς διαφορετικά πράγματα ανάλογα μέ τίς συγκεκριμένες (ιστορικές-πολιτιστικές-έθνικές) συνθήκες του προσώπου αναφοράς. Στήν Γαλλία τό νά είναι κανείς «Ευρωπαίος» σημαίνει νά είναι πολίτης μιās όμόσπονδης Κοινότητας υπό τήν πολιτική και πολιτιστική ήγεμονία τών Γάλλων. Στήν Γερμανία σημαίνει νά άπορρίπτει τόν έθνικισμό, στήν Κροατία ή στήν Λιθουανία νά προάσπίζεται τήν

έθνική ταυτότητα σέ βάρος τής κυριαρχίας του Βελιγραδίου ή τής Μόσχας. Στην Ελλάδα τό νά είναι κανείς «Ευρωπαίος» σημαίνει νά είναι πολιτισμένος, δημοκράτης και συγχρονισμένος, νά ανήκει σέ μία συλλογικότητα-προέκταση τής οικογένειας, του χωριού ή τής πόλης, τής περιφέρειας και του έθνους. Στην Αγγλία τό νά είναι κανείς «Ευρωπαίος» σημαίνει νά μήν είναι συντηρητικός, σημαίνει ότι αποποιείται τον θάνατο αντισυμβατικό ή, τό κατάλοιπο του στην πολιτική των Τόρις, τον ευρωπαϊκό άγνωστοισμό.

Ένας αποτελεσματικός και ιδεολογικά ενεργός όρισμός τής «Ευρώπης» και των «Ευρωπαίων» δέν υφίσταται. Και παρά τό γεγονός ότι οι διεργασίες για τήν προώθηση τής «Ένιαίας Ευρώπης» είναι άνεπίστρεπτες, έντούτοις ή κατασκευή τής «νέας Ευρώπης», ή ένιαία οικονομική, πολιτική και πολιτιστική Ευρώπη δέν φαίνεται νά προκύπτει όπως διακηρύσσεται.

Η τεράστια πραγματικότητα πού αντιστοιχεί στις διακηρύξεις των ένθερμων όπαδών τής «ευρωπαϊκής ιδέας», όπως ο Ντελόρ και ο Μιτεράν, είναι αυτή των έθνικών ανταγωνισμών και τής άπερίγραπτης έξαρσης των έθνικισμών από τό ένα μέρος, και τής συνεχιζόμενης εισβολής του «άμερικανικού» πολιτιστικού μοντέλου από τό άλλο. Τό τελευταίο δέν πρέπει νά υποτιμάται. Για όγδόντα χρόνια τώρα, ή άμερικανική κουλτούρα καταλαμβάνει μία θέση στή ζωή των Ευρωπαίων ως κάτι παραπάνω από εισαγόμενο προϊόν. Άλλοτε μέ τή μορφή του άστρνομικού μυθιστορήματος, άλλοτε του χολλυγουντιανού φίλμ και άλλοτε τής τζάζ και τής σόουλ μουσικής, έχει αποτελέσει ζωντανό κομμάτι τής κουλτούρας λαϊκών στρωμάτων και ενεργητικό τρόπο όργάνωσης τής έμπειρίας τους, πολύ περισσότερο από τήν κουλτούρα πού πατερναλιστικά μπορεί κατά καιρούς νά προωθοΰσαν διάφορες κρατικές πολιτιστικές πολιτικές.

Άπό τό άλλο μέρος, ή έθνική κυριαρχία (παρά τήν υποχώρηση όρισμένων πλευρών τής) είναι ισχυρή στον ευρωπαϊκό χώρο και ή ιστορική-έθνική ιδιαιτερότητα πολύ ισχυρότερη από τήν «ευρωπαϊκή ένότητα». Οι έθνικοί ανταγωνισμοί στό πλαίσιο τής Κοινότητας εξακολουθούν νά υφίστανται παρά τό γεγονός ότι δέν είναι βίαιοι, αλλά λαμβάνουν οικονομική, πολιτική, πολιτιστική μορφή. Ο πόλεμος στον Κόλπο ανέδειξε μέ χαρακτηριστικό τρόπο τά διαφορετικά συμφέροντα των ευρωπαϊκών κρατών σέ σχέση μέ τήν Άμερική και τήν Μέση Άνατολή, άκυρώνοντας έτσι μία δυναμική και ανεξάρτητη, από τήν άμερικανική ήγεμονία, κοινή ευρωπαϊκή πολιτική. Άν στή διαπίστωση αυτή προστεθεί τό γεγονός ότι τό έθνικό κράτος παραμένει ή πιο ισχυρή έστία των πολιτικών ταυτίσεων των Δυτικοευρωπαίων, τότε γίνεται φανερό πόσο δύσκολο είναι νά συγκροτηθεί ο νέος όρισμός τής «Ευρώπης» και του «Ευρωπαίου» μέ τους όρους ενός άσαφούς υπερεθνικού ευρωπαϊσμού. Άναντίρητα ή ταυτότητα των κατοίκων τής Ευρώπης προσδιορίζεται από πολλούς παράγοντες, ο ισχυρότερος από τους όποιους όμως παραμένει ή έθνική τους συνείδηση.

Επιπλέον, είναι σχεδόν πλεονασμός νά ειπωθεί ότι ή συγκρότηση τής «νέας Ευρώπης» και του πολιτιστικού προ-

σώπου τής θά εξαρτηθεί σέ σημαντικό βαθμό από τήν έκβαση των έθνικών διεκδικήσεων στην Άνατολική Ευρώπη. Φυσικό ήταν ή κατάρρευση των όλοκληρωτικών κρατών και των καταπιεστικών μορφών κοινωνικής συνοχής, πού αυτά είχαν επιβάλει, νά συνοδευθεί από τήν αναζήτηση διαφορετικών πολιτιστικών ταυτοτήτων στις χώρες αυτές. Οι αναδυόμενοι έθνικισμοί δέν είναι άπλές αναβιώσεις του παρελθόντος. Οι έξεγέρσεις των Λιθουανών, των Λετονών, των Σλοβένων, των Κροατών δέν είναι επιστροφή, στό παρελθόν, αλλά ένας τρόπος ριζοσπαστικής άρνησής του — ένας τρόπος εισόδου στή «νέα Ευρώπη». Η έκβασή τους θά επηρεάσει σημαντικά όχι μόνον τό πολιτικό αλλά και τό πολιτιστικό μέλλον τής Ευρώπης.

Τά κοινωνικά όνόρα τής «νέας Ευρώπης»

Η Ευρώπη παραμένει πεδίο έτερογένειας και ισχυρών ανταγωνισμών γύρω από συμβολισμούς, γλώσσες, ιστορίες, τρόπους ζωής πού υπερβαίνουν τά όνόρα των έθνικών κρατών. Δέν είναι μόνον οι διαφορές ανάμεσα στους Γάλλους και στους Γερμανούς, στους Βρετανούς και στους Άρλανδούς, αλλά αναρίθμητες περιφερειακές και έθνοτικές πολιτισμικές διαφορές πού δέν κλείνονται στα έθνικά όνόρα. Τό σημαντικό είναι ότι αυτές οι διαφορές γίνονται μέσα χάραξης άλλου είδους συνόρων, κοινωνικών, πού ακόμα και μετά τήν κατάργηση των φυσικών, τεχνικών, φορολογικών συνόρων των έθνικών κρατών θά συνεχίσουν νά διαιρούν τους πληθυσμούς τής Ευρώπης.

Οι πολιτισμικές διαφορές μεταξύ πληθυσμών, οι διαφορές στή γλώσσα, στην καταγωγή, στην πολιτιστική ταυτότητα, καθίστανται όργανωτικός ιστός βαθιάς κοινωνικής ανισότητας. Έξαιτίας των πολιτισμικών τους διαφορών, όρισμένοι πληθυσμοί υφίστανται τόσο τήν έμμετάλλευση στον καταμερισμό τής εργασίας όσο και τον αποκλεισμό τους από βασικά κοινωνικά δικαιώματα, όπως τό δικαίωμα στην ποιότητα ζωής, στην εκπαίδευση κ.λπ. Πρόκειται για μία νέα μορφή ρατσισμού στην Ευρώπη, του όποιου ή όργανωτική αρχή, σέ αντιδιαστολή μέ τό «βιολογικό στερεότυπο» τής έποχής τής δουλείας και τής άποικιοκρατίας, είναι πολιτιστική.²

Κύριοι αποδέκτες του είναι οι μετανάστες του Τρίτου Κόσμου, όσοι προέρχονται από το τεράστιο μεταναστευτικό κύμα που κατέκλυσε την Ευρώπη μετά το 1945, οι περισσότεροι από τις πρώην ευρωπαϊκές αποικίες. (Τελευταία προστίθενται σ' αυτούς και οι «αλλότριτοι» της Ανατολής, πρόσφυγες ενός καταρρέοντος δεύτερου κόσμου). Αυτοί οι νέοι Ευρωπαίοι, που συνεισφέρουν ενεργά στον σύνθετο και πλούσιο ιστό των ταυτοτήτων της Ευρώπης, κρατούνται, παρ' όλη αυτά, για ιδεολογικούς και οικονομικούς λόγους κοινωνικά αποκλεισμένοι. Αποκλεισμός και ένσωμάτωσι, είναι οι κυρίαρχες κοινωνικές και πολιτικές πρακτικές αντιμετώπισής τους.

Και όσο τα εθνικά κράτη συγκλίνουν, άλλο τόσο συγκλίνουν οι πρακτικές αποκλεισμού των «αλλοτρίων». Και δεν είναι μόνον η Έντιτ Κρεσόν που απειλεί τους «παράνομους» μετανάστες με αναγκαστική επιστροφή με πτήσεις τσάρτερ στη χώρα προέλευσης. Δεν είναι μόνον η ιταλική κυβέρνηση που με πρωτοφανή κυνισμό αναγκάζει σε επιστροφή και τον τελευταίο Άλβανό του Μπάρι. Δεν είναι μόνο ο Ντάγκλας Χέρντ και ο Κένεθ Μπέικερ που προσπαθούν με χίλια μέσα να σύρουν τη διάκριση ανάμεσα σε «πολιτικούς» και «οικονομικούς» πρόσφυγες, αποκλείοντας τους συντριπτικά μεγαλύτερους αριθμούς των τελευταίων — θύματα των δυνάμεων της αγοράς που λειτουργούν στην καπιταλιστική περιφέρεια — από την ευημερία και τον πλούτο της Ευρώπης. Οι ίδιες οι αναπτυσσόμενες κοινοτικές δομές παράγουν και αναπαράγουν ανάλογους αποκλεισμούς, χαρακτηρίζοντας έτσι το πολιτιστικό και κοινωνικό πρόσωπο της «νέας Ευρώπης». Εξόφθαλμο παράδειγμα αποτελεί η κοινή μεταναστευτική πολιτική, ρυθμίσεις που άφορον ζητήματα ελεύθερης μετακίνησης προσώπων στην Κοινότητα, συνοριακούς ελέγχους, κοινωνικά δικαιώματα, ρυθμίσεις οι οποίες εντείνουν τη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε Ευρωπαίους «πολίτες» και «μή πολίτες», αναγνωρίζοντας ξένους «πολλών ταχυτήτων» μέσα στον κοινοτικό χώρο.³

Αναπότρεπτα, ο πολιτιστικός προσδιορισμός της «Ευρώπης» επηρεάζεται απ' όλα αυτά, με αποτέλεσμα όχι μόνον η «ευρωπαϊκή ταυτότητα» να μην είναι τόσο ενιαία όσο φραστικά διακηρύσσεται αλλά επιπλέον ο επιχειρούμενος σήμερα όρισμός της να είναι σαφώς επιλεκτικός και ιεραρχικός. Επιλέγει (έτσι αποκλείει) και ιεραρχεί ανάμεσα σε πληθώρα συμβολικών νοημάτων και πρακτικών, παραδόσεων και ταυτοτήτων, που αποτελούν μέρος της πολιτιστικής ποικιλίας της Ευρώπης, εκφράζοντας και υλοποιώντας μ' αυτόν τον τρόπο την κοινωνική ανισότητα, την ιεραρχία και τον αποκλεισμό. "Όταν οι κοινοτικοί έταϊροι (και όπωσδήποτε οι Γάλλοι) κάνουν λόγο για την

κοινή κληρονομιά, τα κοινά ιδεώδη, τον κοινό τρόπο ζωής και την κοινή ταυτότητα ως θεμέλια για την κοινωνική συνοχή και την παραπέρα σύγκλιση της Κοινότητας, μπορεί να επικαλούνται τον Διαφωτισμό, τη δημοκρατία, τον ανθρωπισμό, ένδεχομένως την Αρχαία Ελλάδα και τον ρωμαϊκό πολιτισμό. Δεν επικαλούνται όμως την πολιτιστική ταυτότητα ή τις παραδόσεις ούτε των Αράβων του Παρισιού ούτε των Τούρκων του Βερολίνου ούτε των Πακιστανών του Μπράντφορντ ούτε των Σομαλών της Φλωρεντίας. Και στο βαθμό που κάποτε κάποτε γίνεται μνεία της ιδιαιτερότητας και της πολιτιστικής ύπαρξης αυτών των περιθωριοποιημένων Ευρωπαίων, αυτή αφορμάται από την πολιτική λογική μιας ανώδυνης, και όπωσδήποτε σε άλλη κοινωνική ταχύτητα, «ένσωμάτωσής» τους.

Δεν υπάρχει, λοιπόν, ένα «κοινό σπίτι» στην Ευρώπη, αλλά πολλά, δεν υπάρχει μία «ευρωπαϊκή ταυτότητα» αλλά πολλές — και, όπωσδήποτε, δεν έχουν όλες την ίδια κοινωνική σημασία.

Και πάλι για τον πολιτισμό και την πολιτική

Το αίτημα της αυτονομίας του πολιτιστικού πεδίου από οικονομικές πιέσεις και πολιτικούς καθορισμούς, όπως και εκείνο της πολιτιστικής χειραφέτησης των διαφορετικών ιστορικών πληθυσμών φαίνονται σήμερα απλή χίμαιρα. Γιατί αυτονομία και χειραφέτηση μπορούν να υπάρξουν μόνο στο πλαίσιο των κοινωνικών συνθηκών που θα τις καταστήσουν δυνατές. Και αυτές οι συνθήκες δεν υπάρχουν. Αλλά το αίτημα της ελεγχιμότητας όλων των μηχανισμών και οργάνων που καθορίζουν την πολιτική για τον πολιτισμό, τα συλλογικά δικαιώματα, τη μεταχείριση των μειονοτήτων τίθεται στην ήμερήσια διάταξη.

Όμως, στο κοινοτικό επίπεδο, το Κοινοβούλιο είναι ανίσχυρο και το Συμβούλιο, ή Ψευδοτροπή, οι πάσης φύσεως ευρωκράτες είναι ουσιαστικά ανεξέλεγκτοι. Λαμβάνουν αποφάσεις και καταστρώνουν πολιτικές για τον πολιτισμό, τα ΜΜΕ, την εκπαίδευση, τα κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά δικαιώματα των πολιτιστικά διαιρεμένων πληθυσμών της Ευρώπης έρημην αυτών των ιδιών, μέσα από διαδικασίες και μηχανισμούς που, από την ίδια τη συγκρότησή τους, δεν είναι ούτε διαφανείς ούτε δημοκρατικά ελέγξιμοι. Η λύση στο πρόβλημα της ελεγχιμότητάς τους παραμένει —πρός το παρόν τουλάχιστον— απροσδιόριστη. Αναπόδραστα έρχεται στο νοῦ ή διαπίστωση του Balibar: «Κάθε κράτος δεν είναι απαραίτητα δημοκρατικό, όμως ένα μη κράτος έξ όρισμού δεν μπορεί να εκδημοκρατισθεί».⁴

2. Βλ. τις σημαντικές αναλύσεις των E. Balibar και E. Wallerstein, *Race, Nation, Classe, les identités ambiguës*, Paris, Découverte, 1988 (υπό έκδοση από τις εκδόσεις 'Ο Πολίτης), καθώς και E. Balibar, "Es Gibt Keinen Staat in Europa: Racism and Politics in Europe Today", *New Left Review*, 186, σ. 5-19.

3. Βλ. Μάχη Καβουριάρη, «Νέα και Ένιαία Μεταναστευτική Πολιτική στην Ευρώπη», 'Ο Πολίτης, 112, σ. 16-20.

4. Balibar, "Racism and Politics...", στο *όπ.π.*, σ. 19.

Ἱερὰ ρηχική ἢ δημοκρατική διάρθρωση τῆς ἀκαδημαϊκῆς κοινότητας;

τοῦ Κώστα Σταμάτη

Πρὶν ἀπὸ λίγες μέρες, ἐν μέσω τῆς θερινῆς ραστώνης, εἶδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας οἱ προτάσεις γιὰ τὰ Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικά Ἰδρύματα, πού ἐπεξεργάστηκε Ἡμετέρας ἐπιτροπῆς καθηγητῶν ὑπὸ τὸν ἀκαδημαϊκὸ κ. Γεώργιο Μητσόπουλο, διορισμένη ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων. Προτάσεις σέ ζητήματα ἐκπαιδευτικῆς —ὅπως καὶ κάθε ἄλλης ἄλλωστε— πολιτικῆς δὲν μπορεῖ παρά νά ἐπιδέχονται κριτική, ἀκόμη καὶ στή σπάνια περίπτωση πού θά συγχέντρωναν ὑψηλό βαθμὸ συναίνεσης τῶν ἐνδιαφερόμενων πλευρῶν. Παρά τὴν πανταχόθεν προβαλλόμενη ἀνάγκη χάραξης ἐθνικῆς πολιτικῆς γιὰ τὴν παιδεία, τὰ ζητήματα ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς ἀποτελοῦν πάντοτε πεδίο προβολῆς διαφορετικῶν ἀντιλήψεων, συμφερόντων, προσδοκιῶν. Πράγμα ἀπολύτως ἀναμενόμενο σέ μιὰ πολυφωνικὴ κοινότητα, ὅπως ἡ ἀκαδημαϊκὴ, ἰδίως μάλιστα ἂν ληφθεῖ ὑπόψη ἡ ποικιλότροπη διαπλοκὴ τῆς τελευταίας μὲ τὸ κοινωνικὸ, πολιτικὸ καὶ πολιτισμικὸ πλαίσιο ἀναφοράς τῆς. Ἐννοεῖται ὅτι ὅσο εὐρύτερο εἶναι τὸ φάσμα τῶν προτεινόμενων ἀλλαγῶν καὶ δραστηριότερη ἡ ἐμβέλειά τους, τόσο περισσότερο ἔντονες πιθανολογεῖται ὅτι θά εἶναι οἱ ἀντιδράσεις στὶς μεταβολές αὐτές.

Ἀπὸ τὴν ἐντυπωσιακὴ δέσμη προτάσεων τῆς προαναφερόμενης ἐπιτροπῆς, τὸ παρὸν κείμενο ἐπιλέγει, κυρίως λόγῳ στενότητος χώρου, ὅσες ἀναφέρονται στὴν ἐνδοπανεπιστημιακὴ διάρθρωση τῶν ΑΕΙ, δίχως νά ὑποτιμᾷ καθόλου τὴ σοβαρότητα ἄλλων ἀπὸ τίς προτάσεις αὐτές (ὅπως ἡ ἔμμεση διείσδυση ἰδιωτικοῦ κεφαλαίου στὸ χῶρο τῆς δημόσιας ἀνώτατης παιδείας, ὁ περιορισμὸς τοῦ πανεπιστημιακοῦ ἀσύλου, ἡ καταβολὴ διδάκτρων κ.λπ.). Πρόκειται γιὰ καίριο θέμα γιὰ ὅσους καὶ ὅσες ἐργάζονται ἤδη ἢ πρόκειται νά ἐνταχθοῦν στὰ ἑλληνικὰ πανεπιστήμια. Ἀπὸ τὴν εὐστοχὴ ἢ μὴ ἀντιμετώπισή του θά σφραγισθεῖ μακροπρόθεσμα σέ βάθος ἢ ποιότητα τῶν σχέσεων μεταξύ τῶν πανεπιστημιακῶν, μὲ ἀξιοσημειώτες ἐπιπτώσεις στὴν ποιότητα τῆς ἰδίας τῆς ἐκπαιδευτικῆς διαδικασίας.

Ἡ ἠθελημένα διλημματικὴ διατύπωση τοῦ τίτλου τοῦ ἄρθρου ὑποθέτει σχηματικὰ ὅτι ἡ νομοθετικὴ πολιτικὴ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τίθεται μπροστά σέ δύο κατὰ βάση διαφορετικὰ πρότυπα ἐσωτερικῆς ὀργάνωσης τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητας. Ἀσφαλῶς κανένα ἀπὸ αὐτὰ δὲν μπορεῖ νά

ἐφαρμοσθεῖ ἀνόθευτο στὴν πραγματικότητα, πλήρως ἀνοσοποιημένο ἀπὸ τυχόν προσμείξεις τοῦ ἄλλου. Παρ' ὅλ' αὐτὰ, τὰ δύο αὐτὰ πρότυπα, *ιδεατοτυπικῶς* ἐκλαμβανόμενα, ὀρίζουν συμβολικὰ τοὺς ἀντίθετους πόλους μιᾶς οὐσιαστικῆς νομοθετικῆς ἐπιλογῆς. Περιττὸ νά ὑπομνησθεῖ φυσικὰ ὅτι εἰλικρινῆς συζήτηση περιεχομένου διεξάγεται μὲ ἐπιχειρήματα οὐσίας καὶ ὄχι *ad personam*. Ὡς ἐκ τούτου, οἱ σκέψεις πού ἔπονται θέτουν συνειδητὰ ἐντὸς παρενθέσεως τὰ πρόσωπα πού συναπάρτισαν τὴν Ἐπιτροπὴ Μητσόπουλου, στοχεύοντας ἀποκλειστικὰ στὴν ἐκπαιδευτικὴ οὐσία τῶν προτάσεών τῆς.

Θά ἦταν χρήσιμο ἀρχικὰ νά γίνῃ μιὰ προσπάθεια ἀνασυγκρότησης ἐνός κεντρικοῦ προβληματισμοῦ, στὸ πλαίσιο τοῦ ὁποίου προσβλέπεται ἀπὸ πλευρᾶς ὑπουργείου μιὰ σειρά κρίσιμων μεταρρυθμίσεων στὴ μέχρι τοῦδε ὀργάνωση τῆς ἐνδοπανεπιστημιακῆς ζωῆς (I). Ἀκολουθῶς ἀξίζει νά προβληθοῦν ὀρισμένες εὐλογες ἐνστάσεις, πού ἐκπορεύονται ἀπὸ μιὰ διαφορετικὴ ἀφετηρία ἀνάλυσης καὶ συνάμα ἀξιολογικὴ στάση γύρω ἀπὸ τὴ θρυλούμενη κακοδαιμονία τοῦ ἑλληνικοῦ πανεπιστημίου. Οἱ ἀντιρρήσεις αὐτές συνοδεύονται ἀντίστοιχα ἀπὸ συγκεκριμένες προτάσεις περὶ τοῦ πρακτεῦ, κινούμενες σέ ἐμφανῶς ἄλλη, ἂν ὄχι ἀντίθετη, τροχιά ἀπὸ ὅ,τι οἱ προτάσεις τῆς Ἐπιτροπῆς Μητσόπουλου (II).

Σημειωτέον ὅτι, ἀκόμη καὶ ἂν οἱ κρινόμενες ἐδῶ προτάσεις τῆς ἐν λόγω ἐπιτροπῆς δὲν υἱοθετηθοῦν τελικὰ, δὲν θά ἦταν ἄσκοπη μιὰ κριτικὴ ἀποτίμησή τους, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ ἐκπαιδευτικὴ φιλοσοφία πού τίς διαπερνᾷ παραμένει στοὺς πανεπιστημιακοὺς καὶ πολιτικούς κύκλους πού τὴν ἐνστερνίζονται. Ἄς παραχωρηθεῖ ὑπὲρ τοῦ γράφοντος τὸ ἐλαφρυντικὸ τῆς ἀπλῶς δημοσιογραφικῆς πληροφόρησής του ὡς πρὸς τίς ἐριζόμενες ἤδη προτάσεις τῆς ἀνωτέρω ἐπιτροπῆς.

I

Ἀπὸ τὰ πρῶτα κιόλας βήματα ἐφαρμογῆς τοῦ ρηξικέλευθου πράγματι Ν. 1268/1982 γιὰ τὰ ΑΕΙ ἀκούγονταν σποραδικὰ φωνές ἐπικριτικῆς ἐναντίον του. Σέ αὐτές προστέθηκαν σὺν τῷ χρόνῳ, ὑπὸ τύπον μελοδραματικοῦ *mea culpa*, καὶ οἱ φωνές δύο πανεπιστημιακῶν ἀπὸ τοὺς ἐ-

μπνευστές του τολμηρού εκείνου νομοθετήματος. Αίχμη του δόρατος στάθηκε η προσπάθεια εκδημοκρατισμού της έσωτερικής λειτουργίας της ακαδημαϊκής ζωής. Μερικά κομβικά σημεία του έγχειρήματος άφορούσαν: α) την καθιέρωση της Γενικής Συνέλευσης κάθε Τμήματος ως κυρίαρχου όργανου, έξοπλισμένου με τό τεκμήριο της άρμοδιότητας, β) την αντικατάσταση της άπελπιστικά παρωχημένης, μονοπρόσωπης «έδρας» από έναν ένιατο φορέα διδασκόντων, τόν Τομέα και γ) την έγκαθίδρυση ενός άνοιχτού συστήματος εξέλιξης των πανεπιστημιακών από βαθμίδα σε βαθμίδα μέσα σε σχεδόν τακτά χρονικά όρια.

Γρήγορα η μεταρρύθμιση εκείνη επέσυρε την μνήν ιδίως όσων πρεσβεύουν μία αύταξία της ακαδημαϊκής ιεραρχίας, πού «διαταράχθηκε» πρόσκαιρα από τό βέβηλο νομοθέτημα. Οί λίγες και σκαιώδεις ενώσεις πρωτοβάθμιων καθηγητών, πού ενεργοποιήθηκαν από τότε, άντέτειναν επίμονα μία ύποστασιοποιημένη ιδέα πανεπιστημιακής «νομιμότητας», ή όποία ύποτίθεται πώς διασαλεύθηκε (προφανώς ύπέρ των πληθειών του πανεπιστημιακού χώρου). Η ιδέα αύτή, στην πιό συντηρητική έκδοχή της, έμπνεόταν από τό «παλιό καλό» πρότυπο της μονοκρατορίας του τακτικού καθηγητή, ως έδραιωμένου κατόχου κάποιας επίζηλης «έδρας».

Οί συμπαραδηλώσεις ισχύος της «έδρας» είναι γνωστές σε όσους και όσες διατηρούν την ιστορική μνήμη. Κάθε «Σχολή» διοικούνταν από μικρό αριθμό τακτικών καθηγητών. Άνεξάρτητα από άγαθές προαιρέσεις των τελευταίων, τό συγκεντρωτικό αύτό σύστημα δημιουργούσε ένα κλειστό όλιγοπώλιο ισχύος. Τουτό, άν δέν υπέβαλλε, πάντως δέν μπορούσε νά άποτρέπει φαινόμενα αύθαιρεσίας (παρομιμώδους μάλιστα στή χώρα μας) και παντελή έλλειψη δημοκρατικού έλέγχου των «άνωτέρων» από τούς «κατωτέρους». Η έξάρτηση των «ύφισταμένων» μπορούσε νά καταλήγει άνεμπόδιστα σε διοικητική, πνευματική, συχνά και προσωπική άλλοτρίωσή τους ύπέρ της όλιγάριθμης ομάδας πανεπιστημιακών πατρικίων.

Ευδιάκριτες άποχρώσεις της εκπαιδευτικής αύτης φιλοσοφίας έμπεριέχονται και στίς προτάσεις της Έπιτροπής Μητσόπουλου. Δέν θά ήταν παρακινδυνευμένη ή άποψη ότι, τουλάχιστον στα θέματα πού θίγουμε εδώ, οί σχετικές προτάσεις άποτελούν έλαφρώς μετριοπαθέστερη παραλλαγή της ίδιης θεμελιώδους εκπαιδευτικής άντίληψης. Έτσι κι άλλως ή διασπορά άρμοδιοτήτων πού μεσολάβησε την τελευταία δεκαετία, ή σημαντική άνανέωση του πανεπιστημιακού προσωπικού, καθώς και τό νέο ακαδημαϊκό κλίμα πού ευνόηθηκε άποκλείουν εκ των πραγμάτων μία αύτούσια επάνοδο στο αύταρχικό καθεστώς πού καταργήθηκε τό 1982.

Υπενθυμίζουμε επί τροχάδην τίς προτεινόμενες μεταβολές: 1) Μεταφορά έξουσίας από τή Γενική Συνέλευση στο Διοικητικό Συμβούλιο κάθε Τμήματος, σχετικά με τόν προγραμματισμό και τίς προκηρύξεις θέσεων διδακτικού προσωπικού. Η Γ.Σ., στην όποία σήμερα συμμετέχουν εύρύτατα εκπρόσωποι όλων των βαθμίδων, άποφιλώνεται από μία βασική της άρμοδιότητα, προς όφελος του Δ.Σ., άποτελούμενου μόνον από τακτικούς καθηγητές. 2) Διορισμός (άπό ποιόν;) άντί έκλογής των διευθυ-

ντων Τομέων, κλινικών, έργαστηρίων. Αυτοί, μαζί με τόν εκλεγόμενο πρόεδρο, έξακολουθούν νά συναποτελούν τό Δ.Σ. του Τμήματος. 3) Οί θέσεις γίνονται όργανικές, με άναπότρεπτη συνέπεια τή μακρόχρονη καθήλωση των πανεπιστημιακών σε μία βαθμίδα, άσχετα από την έπιστημονική προσφορά και καταξίωσή τους. 4) Σύνητα και δύσκολα (όπως;) έργα άνατίθενται μόνον σε φυσικούς φορείς των άνωτερων βαθμίδων, από μόνον τό γεγονός ότι άνήκουν στίς βαθμίδες αυτές. 5) Στην κατανομή του εκπαιδευτικού έργου συνυπολογίζεται ή άρχαιότητα, δηλαδή και πάλι ένα τυπικό, έξωπανεπιστημιακό και πάντως μη άξιακό κριτήριο.

II

Οί λόγοι πού συνηγορούν ύπέρ μιās δημοκρατικής και όχι αύστηρά ιεραρχικής διαρθρώσεως της δομής του πανεπιστημίου συνοφίζονται με άκρα συντομία στα ακόλουθα έπιχειρήματα. Στα πανεπιστήμια πρωτίστως καλλιεργούνται διδακτικά και έρευνητικά έργα, ενώ δευτερευόντως και παρεπομένως μόνον άσχοούνται και διοικητικά καθήκοντα από τούς πανεπιστημιακούς. Έπομένως, ή διάρθρωση του πανεπιστημιακού προσωπικού διαφέρει ριζικά από τή γραφειοκρατική και αύστηρά ιεραρχική δομή έξουσίας όποιοδήποτε άλλου κρατικού μηχανισμού. Βεβαίως και διαμορφώνεται στο έσωτερικό του μία κλίμακα μεταξύ των διδασκόντων (στην Έλλάδα τετράβαθμη). Όστόσο, τό κριτήριο της δέν είναι ούτε ή άρχαιότητα ούτε, πολύ λιγότερο, ό ευθύς διορισμός από κάποιο έξωπανεπιστημιακό κέντρο. Τό κριτήριο τουτό προσφέρει ή διαβάθμιση και κινητικότητα από κατώτερη βαθμίδα σε άνωτερη, κυρίως βάσει της ποιότητας του πνευματικού έργου καθενός. Είναι αυτονόητο ότι τό έργο αύτό δέν παράγεται από τή μία μέρα στην άλλη, αλλά χρειάζεται όπωσδήποτε χρόνο για νά μεστώσει.

Κατά συνέπεια ή ακαδημαϊκή εξέλιξη του πανεπιστημιακού πρέπει νά αφήνεται άνοιχτή, γινόμενη κατ' άξίαν και ουσιαστική έπιστημονική προσφορά και όχι υπό τό άγχος και άχθος θεσμικά έπιβεβλημένων δουλειών, όπως ή εκ των προτέρων περιχαράκωση όργανικών θέσεων. Για τόν ίδιο λόγο άλλωστε θά πρέπει νά καταργηθεί ή άτυχέστατη ρύθμιση του ισχύοντος νόμου-πλαίσιο, πού όρίζει άνώτατα όρια παραμονής σε μία βαθμίδα. Τουτό έχει προκαλέσει πράγματι μία έναγώνια προσπάθεια ποσοτικής πνευματικής παραγωγής. Συνάμα, έχει συντελέσει συχνά στην άνάπτυξη μιās δημοσιούπαλληλικής προσδοκίας άνόδου στην επόμενη βαθμίδα, με την αύτόματη συμπλήρωση του άνώτατου χρονικού όριου (4 χρόνια για τόν λέκτορα, 5 για τόν επίκουρο, 6 για τόν άναπληρωτή καθηγητή). Δέν έλειψαν κιόλας περιπτώσεις πού συνάδελφοι εκλέχθηκαν στην επόμενη βαθμίδα υπό τό βάρος ενός ήθικου διλήμματος πού δημιουργήθηκε στο έκλεκτορικό σώμα: ή θετική κρίση ή άλλως έξοδος του ύποψηφιού από τό πανεπιστήμιο.

Στό ιεραρχικό πρότυπο άντίθετα ή πανεπιστημιακή διαβάθμιση όντολογοποιείται σε μία σκληρή και άκαμπτη ιεραρχία, πού καθίσταται αύτοσκοπός. Σκοπός παρόμοιας

ἱεραρχικῆς δομῆς θὰ ἦταν ἡ ἀναπαραγωγή τοῦ ἑαυτοῦ τῆς καὶ ὄχι βέβαια ἡ βελτίωση τοῦ παραγόμενου στά πανεπιστημιακοῦ ἔργου. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ τὸ ἱεραρχικὸ πρότυπο δὲν θεμελιώνεται βάσει ἐπιχειρημάτων σχετικῶν μὲ τὸ ἐκπαιδευτικὸ ἔργο, ἀποδεικνύεται τελικὰ ξένο, ἄσχετο πρὸς τέτοια ἀξιολογικὴ στάθμιση, μόνον καὶ μόνον γιὰ νὰ ἐνδυναμωθεῖ ἡ ἐξουσία τῶν πρωτοβάθμιων καθηγητῶν. Ἡ κυκλικὴ καὶ ἀποδεικτικῶς ἀποβλητὰ θεμελίωση τοῦ ἐπιχειρήματος καθίσταται προφανῆς στὸ ἀπλό ἐρώτημα: «Κατὰ τί θὰ βοηθήσει ἄραγε τὴν πανεπιστημιακὴν παιδείαν ἡ ἐπαναφορά τυπικῶν ἱεραρχικῶν σχέσεων καὶ ἐν τέλει ἡ οἰονεὶ ὀλιγαρχικὴ διαχείριση τῶν πανεπιστημιακῶν διαδικασιῶν;». Ἔτσι λοιπὸν ἡ σχετικὴ πρόταση ἀπογυμνώνεται σὲ μία προειλημμένη θέση, οὐσιαστικὰ ἀθεμελίωτη, ἀφοῦ συγγέει βασικὰ μία γνωστικὴ διαβάθμιση τῶν διδασκόντων ὡς ἐξουσιαστικὴ ἱεραρχία καὶ μόνον.

Θὰ ἦταν ἀνακριβὴς, παρ' ὅλ' αὐτά, ὁ παραλληλισμὸς τοῦ ἱεραρχικοῦ προτύπου μὲ φεουδαρχικὴς ὀργανωτικὴς ἀρχές. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ τὴ νεοσυντηρητικὴν ἰδέαν ἐνός πανεπιστημιακοῦ συστήματος πού ἀνακαλεῖ ἐπὶ τὴν μνήμη τὴν πολιτικὴν ὀργάνωση τοῦ πρωτόγονου φιλελευθερισμοῦ, διεπόμενου ἀπὸ τὴν διάκριση τῶν πολιτῶν σὲ ἐνεργητικούς καὶ παθητικούς, σὲ διαστολὴ πρὸς τὴν ἱστορικὰ μεταγενέστερη ἀρχὴ τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας. Στὴ διαχείριση τῶν κοινῶν ὑποθέσεων δικαιούνται νὰ συμμετέχουν μόνον οἱ πρῶτοι, δηλαδὴ μονάχα οἱ κατέχοντες ἕνα ἐξαιρετικὰ ὑψηλὸ minimum ἐπίπεδο πλούτου (πρακτικὰ οἱ μεγαλοαστοί). Ὡς αἰτιολογικὸς λόγος προβαλλόταν, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὅτι οἱ πολιτικὲς ἀποφάσεις ἀφοροῦν ὅσους διαθέτουν ὀρισμένη ἰδιοκτησία καὶ καταβάλλουν φόρους γι' αὐτήν. Σὲ τελικὴ ἀνάλυση, ἐπομένως, ἡ πολιτικὴ εἶναι ὑπόθεση μιᾶς μικρῆς κοινωνικῆς μειοψηφίας.

Τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, τὴ διαχείριση τῶν πανεπιστημιακῶν ὑποθέσεων τὸ ἱεραρχικὸ πρότυπο ἐμπιστεύεται μόνον σὲ ὅσους κατέχουν ἤδη τὴν κορυφὴν τῆς πανεπιστημιακῆς κλίμακας. Οἱ ὑπόλοιποι, οὐσιαστικὰ ἡ μεγάλη

πλειοψηφία τῶν διδασκόντων, καθίστανται «παθητικοὶ» ἀκαδημαϊκοὶ πολῖτες, ἀμέτοχοι ἐν τῇ πανεπιστημιακῇ δράσει ἢ ἔστω ἐξ ἀντανακλάσεως συμμετέχοντες καὶ ἐνδεχομένως ἐπωφελοῦμενοι. Δέν εἶναι δύσκολο νὰ φανταστεῖ κανεὶς τίς συνακόλουθες νοοτροπίες καὶ συμπεριφορὰς πού πιθανότατα θὰ ἐκδηλωθοῦν. Ἀφ' ἐνός σχέσεις ὑποτέλειας πρὸς τοὺς «ἀνωτέρους», ἀφ' ἑτέρου σχέσεις ἀνελέητου ἀνταγωνισμοῦ μεταξύ ὁμοιοβάθμων στὸν ἀγῶνα τῆς ἀτομικῆς ἐπιβίωσης, μπροστὰ ἐπὶ τὸ φάσμα τῆς στασιμότητος καθενός, πού συνεπάγεται μία πυραμιδωτὴ διάταξη ὀργανικῶν θέσεων. Τὸ δυσμενὲς ἀκαδημαϊκὸ κλίμα πού θὰ ἀκολουθήσει ἀσφαλῶς δέν ἐγγυᾶται καθόλου ἕνα πλαίσιο λειτουργίας πρόσφορο γιὰ οὐσιαστικὴ ἀναβάθμιση τῆς πανεπιστημιακῆς παιδείας.

Μήπως ὅμως, θὰ ἀναρωτηθεῖ ἴσως κανεὶς, τὸ ἀντιπαρβαλλόμενον πρότυπο «δημοκρατικῆς» πανεπιστημιακῆς ὀργάνωσης, ἐπὶ τὴν βιασύνη του νὰ ἐμπλέξει ὅλα τὰ μέλη τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητος ἐπὶ τὴν καθημερινὴν ἀκαδημαϊκὴν πρακτικὴν, καταλήγει σὲ «ἰσοπεδωτισμὸν»; Εἶναι τάχα ἐπιτρεπτό νὰ γίνονται ὅλοι οἱ πανεπιστημιακοὶ τακτικοὶ καθηγηταί; Στὴν πρώτη ἐρώτηση ἐμφιλοχωρεῖ καὶ πάλι μία σύγκριση. Κανεὶς δέν ἀρνήθηκε, ἀπ' ὅσο γνωρίζω, μὲ σοβαρὰ ἐπιχειρήματα τὴν ἀνάγκη διαβάθμισης τῶν πανεπιστημιακῶν ἀνάλογα μὲ τὴν ποιότητα καὶ ὠριμότητα τοῦ διδακτικοῦ καὶ ἐρευνητικοῦ ἔργου τους. Οὔτε ἰσχυρίστηκε ποτὲ κανεὶς ὅτι ὅλοι οἱ παρόντες ἢ μέλλοντες πανεπιστημιακοὶ μποροῦν ἀνεξαιρέτως νὰ ἀναδειχθοῦν σὲ ἐπιστημονικούς ἀστέρες ἢ ἔστω καθηγητὰς πρωτοβάθμιους. Ἄρα μία μαλακὴ ἱεραρχικὴ κλίμακα, βασιζόμενη ἐπὶ κριτήρια ἐπιστημονικῆς ἀξίας καὶ ἀρμοδιότητος, εἶναι πιθανῶς ἀναπόφευκτη καὶ πάντως θεμιτὴ. Αὐτὸ πού δέν εἶναι ἀναπόδραστο, ἀντίθετα, εἶναι μία παράλληλη ἱεραρχία — καὶ μάλιστα ἀύστηρη — κατανομῆς ἐξουσιῶν ὑπὲρ τῆς πρώτης καὶ σὲ βάρος τῶν ὑποδεέστερων βαθμίδων. Καμία παρόμοια ἐγγραφή δέν ὑπάρχει ἐπὶ τὴν δῆθεν «φύση τῶν (πανεπιστημιακῶν) πραγμάτων», δογματικὰ ὑποτιθέμενη ἀ-

πό τούς συμπαθούντες, άνέκαθεν ή όψίμως, τό ιεραρχικό πρότυπο.

Η άντίκρουση αυτή άπαντά ήδη και στό δεύτερο έρώτημα. Τό δημοκρατικό πρότυπο, από τήν πλευρά του, προτείνει κανονιστικές αξιώσεις, όπως ή δυνατότητα εξέλιξης τών πανεπιστημιακών βάσει τής έπιστημονικής προσφοράς καθενός. Άποτελεϊ τελείως άλλης τάξης ζήτημα (καθαρά έμπειρικής πρόβλεψης) πόσοι και πόσες θά τύχουν πράγματι εξέλιξεως. "Αν πάλι τούτο συμβεί σε «μεγάλη» κλίμακα —μέ ποιά άσφαλές συγκριτικό μέτρο αλήθειας;—, αυτό καθόλου δέν θά έβλαπτε τό έλληνικό πανεπιστήμιο, έφόσον φυσικά γίνεται αξιοκρατικά. Άποφασιστικό στοιχείο έν προκειμένω είναι ή τάξη μεγέθους τών έλληνικών πανεπιστημίων. Τά δύο κεντρικά πανεπιστήμια (Καποδιστριακό και Άριστοτέλειο) είναι από καιρού ήδη άρκετά μαζικά, ώστε νά είναι έπιθυμητή ή βελτίωση τής άνισόροπης σήμερα άναλογίας μεταξύ διδασκόντων και διδασκομένων, ακόμη και στις άνώτερες βαθμίδες.

"Όπως και νά έχει τό πράγμα, είναι όπωσδήποτε ύπόθεση τής πανεπιστημιακής κοινότητας ό ταχύτερος ή βραδύτερος ρυθμός άκαδημαϊκής εξέλιξης τών μελών της. Γίνεται σαφές μολαταύτα ότι τό θέμα αυτό είναι λογικώς ύστερο, σε σχέση με τό προηγούμενο, κανονιστικό πρόβλημα του καλύτερου δυνατού κριτηρίου ως προς τήν εξέλιξη καθεαυτήν. Η προτεινόμενη καθιέρωση όργανικών θέσεων δέν άποκλείει φυσικά τήν κατ' αξίαν έκλογή έπιστημόνων, πανεπιστημιακών ή μή. Εισηγείται όμως διαδοχικούς, δυσπέρβλητους θεσμικούς φραγμούς στη διαδικασία αυτή, δίχως τούτο νά τεκμηριώνεται με πειστικά και ουσιαστικά επιχειρήματα για μία «καλύτερη» παιδεία.

Έν πάση περιπτώσει, στην κανονιστική διάσταση τής καλώς νοούμενης αυτοτέλειας τών ΑΕΙ έμπίπτει, έκτός τών άλλων, και ή δυνατότητα διάπλασης μακροπρόθεσμα γραπτών ή έθιμικών κανόνων σε ειδικότερα θέματα. Θα πρόδιδε μία άντιληψη νομικού φετιχισμού ή προσδοκία ρύθμισης έκ τών προτέρων κάθε πτυχής τής άκαδημαϊκής ζωής με τρόπο έξονυχιστικά λεπτομερή. Έτσι σε πολλά Τμήματα τείνει νά επικρατήσει στην πράξη ότι στις εισηγητικές έπιτροπές για κρίσεις είναι κατ' αρχήν προτιμότερο νά συμμετέχουν μέλη τών άνώτερων βαθμίδων, έφόσον βέβαια είναι έπιστημονικά καθ' ύλην άρμόδια. Δέν συντρέχει κανείς σοβαρός λόγος νά έπιβληθεί νομοθετικά παρόμοια ύποχρέωση, άφου διόλου δέν άποκλείεται νά έμφανισθούν ιδιόμορφες περιπτώσεις, πού θά πρέπει νά κριθούν με κάπως διαφορετική σύνθεση τής εισηγητικής έπιτροπής.

Οί προεχτιθέμενες έκτιμήσεις υπεραμύνονται μιας δημοκρατικής διαρθρώσεως τής πανεπιστημιακής κοινότητας. Είναι άδιανόητο νά έπιζητείται ή αναβάθμιση του καλλιεργούμενου στα έλληνικά πανεπιστήμια έργον με τήν υποβάθμιση τών λειτουργιών τών κατώτερων βαθμίδων. Ζητούμενο πρέπει νά είναι ό έμπλουτισμός τής έσωπανεπιστημιακής δημοκρατίας και όχι ή άφυδάτωσή της. Έπιβάλλεται έπιτακτικά ή περιφρούρηση τής άκαδημαϊκής έλευθερίας και αξιοπρέπειας όλων τών μελών του πανεπιστημιακού στερεώματος. Προπάντων μάλιστα τών κατώτερων βαθμίδων, άφου στην πραγματικότητα αυτών ή αξιοπρέπεια και έλευθερία διακυβεύεται από τήν έπιβολή

ένός σκληρού ιεραρχικού προτύπου. Οί λόγοι πού προαναφέρθηκαν υπερχρονούνται τής διατήρησης και βελτίωσης του ύπάρχοντος θεσμικού πλαισίου τών δημοσίων ΑΕΙ και άντιμάχονται τήν άνοιχτή ή κούφια άνατροπή του. Προς τούτο είναι έπάναγκες, ως προς τό έξεταζόμενο έδώ θέμα:

1) Νά διατηρηθεί σε κάθε Τμήμα τό τεκμήριο άρμοδιότητας υπέρ τής Γενικής Συνέλευσης άντί του Διοικητικού Συμβουλίου, τό όποιο παραμένει βασικά έκτελεστικό όργανο τής πρώτης.

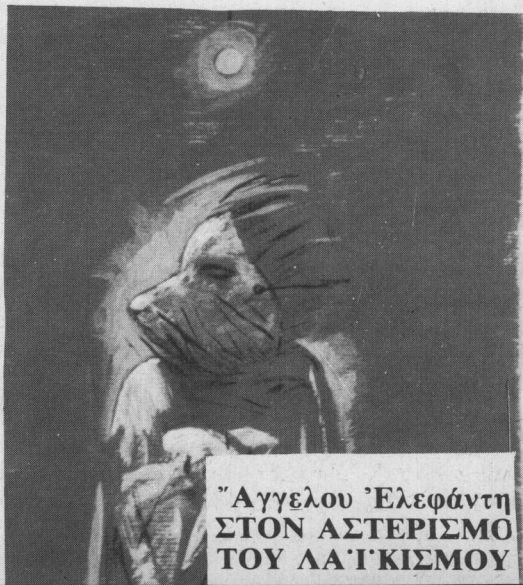
2) Οί διευθυντές τών Τομέων, κλινικών, εργαστηρίων νά έξακολουθήσουν νά εκλέγονται από τή βαθμίδα του τακτικού ή άναπληρωτή καθηγητή και νά μή «διορίζονται».

3) Η κατανομή του εκπαιδευτικού έργου νά γίνεται με άπόφαση του οικείου Τομέα, σύμφωνα με τίς ουσιαστικές εκπαιδευτικές άνάγκες τών γνωστικών άντικειμένων πού καλλιεργούνται στο πλαίσιο του και πάντως όχι βάσει τυπικών κριτηρίων όπως ή άρχαιότητα.

4) Νά δοθεί ένδεχομένως ή δυνατότητα μονιμοποίησης στις κατώτερες βαθμίδες, μετά από έπιτυχημένη τριετή παρανοή στην ίδια βαθμίδα (κάτι πού άντιμετωπίζουν ευνοϊκά και οι προτάσεις τής Έπιτροπής Μητσόπουλου, άλλα σε άλλο πλαίσιο προβληματισμού).

5) Νά καταργηθούν τά έπιζήμια άνώτατα όρια παραμονής τών διδασκόντων σε μία βαθμίδα. Συγχρόνως, θά πρέπει νά είναι πάντοτε άνοιχτές οι προκηρύξεις θέσεων, ώστε νά έχουν πρόσβαση και πρόσωπα προερχόμενα έκτός του συγκεκριμένου πανεπιστημίου.

Τά ζωτικά προβλήματα τής άνώτατης παιδείας στη χώρα μας δέν είναι πλέον θεσμικού χαρακτήρα άλλα ποιοτικών προσανατολισμών και γενναίας χρηματοδότησης από τόν κρατικό προϋπολογισμό. Σε άλλη βάση τοποθετούμενη, ή συζήτηση διολισθαίνει σε βολικά άλλα έπώδυνα πλέον ύποκατάστατα. Κατά τά λοιπά, όπως πάντοτε, άπαιτείται ή έγρήγορη τών μελών τής πανεπιστημιακής κοινότητας, ώστε νά συμμετέχουν ενεργά και υπεύθυνα στο καθημερινό παιγνίδι τής έρευνας, τής έλεύθερης διακίνησης ιδεών και τής διοίκησης τών πανεπιστημιακών πραγμάτων.

Άγγελου Έλεφάντη
ΣΤΟΝ ΑΣΤΕΡΙΣΜΟ
ΤΟΥ ΛΑΤΚΙΣΜΟΥ

Ο άνθρωπος-παγίδα

του Λευτέρη Πανούση

Αυτή η ιστορία είναι μπλόφα, αλλά όπως κάθε μπλόφα έχει τή σημασία της.

Γύρω στο '42 η κατεχόμενη Ευρώπη μετρούσε τīs ώρες για τή μεγάλη απόβαση: Ελλάδα, Νότια Γαλλία ή Νορμανδία; Ο πόλεμος τών πληροφοριών ήταν εξίσου σημαντικός μέ τόν πόλεμο τών κανονίων.

Λίγους μήνες πριν τή μεγάλη απόβαση, μιά ομάδα έθελοντών κομάντος έφτασε στην Προβηγκία, στη νότια ακτή τής Γαλλίας. Τό σχέδιο δράσης προέβλεπε δολιοφθορές σε τρεις γέφυρες και δύο σταθμούς ανεφοδιασμού. Υπήρχε, επίσης, σχέδιο διαφυγής. Στόχος τής ομάδας (όπως τής εξήγησαν), να προετοιμάσει τό έδαφος για τήν επικείμενη απόβαση τών συμμάχων. Τά μέλη τής ομάδας — 18 άνδρες και 2 γυναίκες — είχαν δεχτεί τήν αποστολή από καθαρό πατριωτισμό. Η αίσθηση του θανάτου έμεινε άνομολόγητη.

Οί άνθρωποι αυτοί άγνοούσαν ότι τούς έστελναν σε μιά αποστολή-βιτρίνα. Είχε ήδη αποφασιστεί πώς ή απόβαση θά γινόταν στην Βόρεια Γαλλία, στην Νορμανδία. Τό σχέδιο δράσης πού δόθηκε στην ομάδα ήταν μελετημένο να οδηγήσει στην αιχμαλωσία. Οί έμπνευστές του υπολόγιζαν ότι τά έπιστημονικά βασανιστήρια τών Γερμανών ανακριτών θά ανάγκαζαν κάποιους να μιλήσουν. "Όσο περισσότερο πίστευαν στην αποστολή τους, τόσο τό καλύτερο. Δέν έπεσαν έξω στους υπολογισμούς τους. Κάποιοι έσπασαν. Και όμολόγησαν τόν «σκοπό» τής αποστολής τους. "Αν οί Γερμανοί έφαγαν τή μπλόφα και πίστεψαν ότι ή απόβαση θά γίνει στην Προβηγκία κανείς δέν τό ξέρει. Πάντως, ή θυσία τής ομάδας εντάχθηκε στο γενικότερο σχέδιο αποπροσανατολισμού, τό όποιο θεωρήθηκε επιτυχημένο.

Από τούς 20 εκείνους ανθρώπους, οί 19 πέθαναν στο στρατόπεδο. Ένας κατάφερε να έπιζήσει. Αυτός ήταν ό μόνος πού έμαθε ότι τούς χρησιμοποίησαν για δόλωμα. Ήταν οί άνθρωποι-παγίδες.

Η ιδέα του ανθρώπου-παγίδα είναι παλιά όσο και ό πολιτισμός. Ο άνθρωπος είναι τό πεδίο σύγκρουσης δύο δυνάμεων πού τόν ξεπερνούν: του Άριμάν και του Άχουρα Μάσδα, του Σατανά και του Θεού, τών άστών και του Κόσμου, του κακού και του καλού. Η έκβαση τής μάχης δέν καθορίζεται από τήν ανθρώπινη θέληση. Η ιστορία έχει νόμους πού τήν οδηγούν προς τό τέλος της (τόν σκοπό της). Γιγάντιες δυνάμεις δίνουν τή μάχη τους καταπώς τούς άρέσει. Ο άνθρωπος μπορεί μόνο να παρακολουθεί και, όταν καλείται, να παίρνει τό μέρος του ενός ή του άλλου από τούς άντιμαχομένους. Δέν υπάρχουν έπιλογές: ή στρατιώτης μας ή έχθρός μας. Η τελική νίκη του καλού

θά σημάνει τό τέλος τής ιστορίας και τήν άνταμοιβή τών δικαίων. Σ' αυτό τό υπερχόσμιο παιχνίδι ό άνθρωπος δέν μετράει. Θύμα και πιόνι τών εκάστοτε τακτικών έπιλογών, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως σφάγιο, ως παγίδα, ως ήρωας, ως προδότης. "Όπως ό Κάιν, μέσω τής πράξης του (πράξη πού τόν καταδικάζει άμετάκλητα), προωθεί τό σχέδιο του Θεού. Μετά θά περιφέρεται στη ράχη τής γής ζωντανό δείγμα τής βούλησης στην όποία ό ίδιος μπορεί να παίξει μόνο τό ρόλο του ένδιαμέσου.

Δέν έχει σημασία αν θά τελειώσει κανείς τή ζωή του στα δεκαοκτώ, τρυπημένος από μιά προιονισμένη ξιφολόγη. Άρκει οί άπέραντες σειρές τάφων να οδηγούν στον τελικό στόχο. Τά λιβάδια μέ τīs παπαρούνες είναι τό μονοπάτι του θριάμβου. Ένός θριάμβου πού μάς ξεπερνά. Τό πρόβλημα είναι πώς μερικοί από τούς ανθρώπους-παγίδα καταφέρνουν να έπιζήσουν.

Ο ένας πού επέζησε από τήν ομάδα τών κομάντος επέστρεψε στην, τότε, Γαλλική Άλγερία. Έκει τόν βρήκε ό Πόλεμος τής Άνεξαρτησίας, γύρω στο '55. Οί Γάλλοι είχαν στείλει τόν Ζάκ Σουστέλ για να συντονίσει τήν εκκαθάριση του Έθνικού Άπελευθερωτικού Μετώπου από τούς Γάλλους άλεξιπτωτιστές. Οί μέθοδοι του Σουστέλ και τών άλεξιπτωτιστών είναι γνωστές. Τακτικά τμήματα ευρωπαϊκού στρατού έξασκήθηκαν στα βασανιστήρια μέ τρόπο πού θά ζήλευε οποιαδήποτε μυστική άστυνομία. Τήν ίδια εποχή, ό άνθρωπος μας χάθηκε στην έρημο. Κατά τή διάρκεια αυτής τής άκατανόητης πορείας του (άποτέλεσμα μιās νέας αποστολής), ό άνθρωπος-παγίδα έννόησε αυτό πού θά προκαλέσει τό θάνατό του: τήν ίδια του τήν ένοχή.

"Όταν τόν είχαν περιμαζέψει οί Άμερικανοί, μετά τήν άπόδραση από τό στρατόπεδο, πέρασε κανά μήνα σε στρατιωτικό νοσοκομείο για να ξαναβρεί τή λογική του διαύγεια. "Υστερα τόν οδήγησαν σ' έναν νεαρό λοχαγό τής Άμερικανικής Υπηρεσίας Πληροφοριών. Ο Άμερικανός λοχαγός του είπε ότι κανένας δέν περίμενε να τόν ξαναδεί. Η θυσία τους ήταν πολύ σημαντική για τόν άγώνα αλλά τούς είχαν ξεγραμμένους. «Άφου επέζησες, τόσο τό καλύτερο...». Τότε ό άνθρωπος-παγίδα τόν ρώτησε αν ό θάνατος δεκαεννιά άθώων ήταν ό κατάλληλος τρόπος για να έξοντωθούν οί δυνάμεις του κακού. Ο λοχαγός ανασήκωσε τούς ώμους του και άπάντησε: «"Όλοι είμαστε άθωοι. Δέν τό ξέρεις αυτό;».

Η «έκ τών προτέρων» άθωότητα του ανθρώπου προϋποθέτει τή λευκή συνείδηση. Έφόσον όλοι είμαστε λευκά χαρτιά, κάτι μεγαλύτερο από έμάς θά ρυθμίζει τά πράγματα τής ζωής. Σ' ένα λευκό χαρτί χρειάζεται κάποιο χέρι για να γράψει. Μπορεί να είναι τό χέρι του Θεού, του Σατανά, τής ιστορίας, τής μητέρας, τής τάξης, του πατέρα, τών κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, τής οίκογένειας. Άδιάφορο. Πάντως είναι κάτι έξω από έμάς. Έμεις γυμνωνόμαστε στο έρημο τοπίο τής ύπαρξης και προσμένουμε τīs έγγραφές πού θά μάς κάνουν αυτό πού είμαστε. Κι επειδή άλλοι γράφουν στη λευκή συνείδηση, είμαστε άθωοι. Άλλά οί άθωοι προσφέρονται. "Όπως στο μύθο του Κάιν, δέν μάς αξίζει ή ένοχή αλλά ή τιμωρία. Προσφερθή-

καμε στό ανώτερο σχέδιο και μετά τό ἐγκλημα κρύβουμε τό πρόσωπό μας από τό βλέμμα του Τιμωρού Θεοῦ. Εἴμαστε παιδιά. Παιδιά πού κρύβονται σάν τή στρουθοκάμηλο, ἐνώ ὁ Πανταχοῦ Παρών ὄλα τά βλέπει καί ὄλα τά ἐννοεῖ, γιατί αὐτά πού ἔγιναν και αὐτά πού θά γίνουν ὀφείλονται στή θέλησή του. Στό ἀνεξερεύνητο τοπίο τῆς ἱστορίας ὁ ἄνθρωπος - παιδί κρύβει τό πρόσωπό του ἐνώ κάνει τήν αὐτοκριτική του. Ὁ μέγας Τιμωρός θά τόν συντρίψει, ὄχι μέ μίσος ἀλλά μέ ἕνα πλατύ, πατρικό χαμόγελο. Ἄν ὁ ἄνθρωπος-παιδί, ἀντί νά κρύψει τό πρόσωπό του, ἔβγαζε τά μάτια του, σάν τόν Οἰδίποδα, ὁ Μέγας Τιμωρός θά ἔχανε μιὰ γιά πάντα τό χαμόγελό του. Γιατί, τότε, τήν τιμωρία θά ἀντικαθιστοῦσε ἡ ἐνοχή. Καί τά παιδιά δέν εἶναι ἐνοχα.

Ὁ Ἀμερικανός λοχαγός εἶχε δίκιο: ὁ ρόλος τοῦ ἀνθρωπο-παγίδα περνάει ἀπό τό ρόλο τοῦ ἀνθρώπου-παιδί. Χρειάζεται ἡ πίστη στήν ἀθωότητα γιά νά προσφερθεῖς. Ὁ Μέγας Τιμωρός εἶναι ἡ ὄψη τοῦ Μεγάλου Ἱεροεξεταστή. Ἀντιστρέφοντας τήν οὐσία τῆς πίστες (πίστη στήν ἐνοχή) οἱ Ἱεροεξεταστές, ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ζωροάστρη ὡς τόν Ἀντρόπωφ, ἐγκατέστησαν τό βασίλειο τῶν ἀθῶων, ἀπ' ὅπου ὁ διάβολος ἐπιλέγει τά θύματά του. Ἡ κοινή τους γραμμὴ εἶναι τό τέλος τῆς ἱστορίας.

Οἱ μηχανιστικοί νόμοι πού κινοῦν τά πράγματα διαμορφώνουν τή λευκή συνείδηση τῶν ἀνθρώπων. Ἡ γενετήσια ἀθωότητα διαφθείρεται στά μονοπάτια τῆς οὐράνιας μηχανικῆς (ιδεαλιστικῆς ἢ διαλεκτικῆς). Αἰῶνες καί αἰῶνες ὑπόγειας δουλειᾶς ἔχουν πιά διαμορφώσει τό ἔδαφος ὅπου ἀναπτύσσεται ὁ ἄνθρωπος - παιδί. Οἱ Μεγάλοι Τιμωροί μπορεῖ νά ἐπιλέγουν τίς παγίδες τους, τοὺς ἥρωές τους, τοὺς ἀγίους τους μέσα ἀπό στρατιές ἀθῶων, πού ἀποθέτουν στά πόδια τους τόν τρόπο τῆς ὑπαρξῆς. Κάποιοι ἀπό αὐτούς τοὺς ἀθῶους θά καοῦν στήν πυρά καί κάποιοι θά ἐξοντωθοῦν, ἀφοῦ κάνουν τήν αὐτοκριτική τους, ὄντας ἀδύναμα θύματα τοῦ κακοῦ. Στό φῶς τῆς ἀθωότητας δέν ὑπάρχουν ἐνοχές, διλήμματα ἢ πολλαπλές ἐπιλογές. Ὑπάρχουν μόνο λάθη, τά ὅποια τιμωροῦνται μέ ἕνα πλατύ, πατρικό χαμόγελο.

Ὁ τρόμος τῆς ἐνοχῆς, πού ἐγκαθίσταται ὅταν τό παιδί πεθάνει, τσάκισε τόν ἄνθρωπο - παγίδα. Γιά ἄλλη μιὰ φορά οἱ δικοί του τόν πλησίασαν ζητώντας του μιὰ θυσία. Αὐτή τή φορά ἦταν γιά τό καλό τῆς πατρίδας ἐνώ τότε ἦταν γιά τό καλό τοῦ κόσμου ὀλόκληρου. Τί σημασία ἔχει; Οἱ ἀλεξιπτωτιστές ἤξεραν μόνο νά ὑπακοῦν. Τό ὅτι ὁ τακτικός στρατός δέν χρησιμοποιεῖ βασανιστήρια αἴρεται ὅταν ἕνας ἀνώτερος διατάξει βασανιστήρια. Αὐτό εἶναι ὄλο. Ἡ ἀποστολή του περνοῦσε ἀπό τήν ἔρημο. Τήν ἔρημο πού ἤθελε νά κατέχει ἡ Γαλλία. Αὐτός πού εἶχε προετοιμάσει μιὰ ἀπόβαση-φάντασμα, πού εἶχε ἐπιζήσει μετά τήν αἰχμαλωσία, πού εἶχε δεχτεῖ τό ρόλο τοῦ ἀνθρώπου-παγίδα, ἦταν ὁ πιό κατάλληλος ἄνθρωπος γιά νά διατηρήσει τήν κατοχή. Τοῦ ἔδωσαν τό σχέδιο δράσης καί τοῦ ὑποσχέθηκαν ὅτι ἡ ἐλεύθερη πλέον πατρίδα ξέρει καί καί νά ἀνταμείβει.

Ὁ πρῶν ἄνθρωπος-παγίδα ἄρχισε τό ταξίδι στήν ἔρημο, θεωρώντας ὅτι εἶχε κάποιο προορισμό. Στά μισά τῆς διαδρομῆς ἀνακάλυψε ὅτι τραβοῦσε πρὸς τό μηδέν. Τά λό-

για τοῦ Ἀμερικανοῦ λοχαγοῦ ἀντιστράφηκαν, χωρίς καμιά φανερὴ αἰτία. Ἀπλῶς συνέβη, κατὰ τή διάρκεια τῆς διαδρομῆς πρὸς τό τίποτα.

«Εἴμαστε ὄλοι ἐνοχοί. Δέν τό ξέρεις αὐτό;». Κι ἐπειδὴ κανένας δέν γεννιέται ἀθῶος, αὐτός ὁ ἴδιος εἶναι τό καλό καί τό κακό. Κρίνεται ἀπό τίς πράξεις του. Δέν μπορεῖ νά ἀποκρύψει τό πρόσωπό του.

Ἡ ἀποστολή εἶναι μπλόφα. Οἱ ἀτέλειωτες σειρές τῶν φων δέν ὀδηγοῦν πουθενά. Εἶναι ἀπλῶς τό χῶμα πού σκέπασε ἀνθρώπους στά εἰκοσι τοὺς χρόνια. Ἀνθρώπους πού δέν πρόλαβαν νά πληρώσουν γιά τήν ἐλευθερία τους.

Αὐτές οἱ σκέψεις ἀνάγκασαν τόν πρῶν ἄνθρωπο-παγίδα νά ἀντιστρέψει τήν ἀποστολή του. Πρόδωσε τοὺς συμπατριῶτες του στήν ἀγκαλιά μιᾶς μελαφῆς πόρνης ἀπό τήν Τύνιδα. Ἀργότερα τόν ξετρύπωσαν οἱ πράκτορες τοῦ Σουστέλ καί τόν σκότωσαν. Ἐπειδὴ δέν εἶχε συγγενεῖς δέν χρειάστηκε νά δώσουν ἐξηγήσεις. Γιά τοὺς τύπους ἀνακοίνωσαν ὅτι τόν δολοφόνησαν Ἀλγέριοι σωματέμποροι σ' ἕνα πορνεῖο ἔξω ἀπό τήν Κάσμπα, στήν ἔρημο. Ἐτσι ἔκλεισε τόν κύκλο τῆς ἐκείνῃ ἢ παλιά ἱστορία. (Ἡ ἀνομολόγητη αἴσθησις τοῦ θανάτου διεκδίκησε τά δικαιώματά της καί τά κέρδισε. Τήν ἴδια αἴσθησις μυρίζω στόν ἀέρα τώρα τελευταῖα...).

ΑΝΟΙΚΤΟ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΟΜΑΔΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ 1991 - 1992

ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ

- ΟΜΑΔΙΚΗ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΙΑ: Εισαγωγή στήν Ομαδική Ψυχοθεραπεία
- ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ & ΖΕΥΓΑΡΙΩΝ: Εισαγωγή στή Δυναμική τῆς Οικογένειας
- ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ: Εισαγωγή στήν Κοινωνική Ψυχιατρική
- ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ: Εισαγωγή στή Δυναμική Ψυχιατρική
- ΔΙΑΓΝΩΣΤΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ: Εισαγωγή στις Αξιολογήσεις

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

- ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΩΝ ΟΜΑΔΑΣ (Group Analysts)
- ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΘΕΡΑΠΕΥΤΩΝ
- ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΘΕΡΑΠΕΥΤΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ & ΖΕΥΓΑΡΙΩΝ
- ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΙΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΟΚΙΜΑΣΙΕΣ

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ 151, 114 72 ΑΘΗΝΑ • ΤΗΛ.: 644.5140 - 644.7532
Σ ΧΑΡΑΛΑΜΠΗ 1 & ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ ΓΩΝΙΑ, 114 72 ΑΘΗΝΑ • ΤΗΛ.: 644.7533 - 643.5980

Ἡ ποίηση τοῦ Νάσου Βαγενᾶ ἢ τό ἀδιέξοδο τῆς ἀμορφίας

τοῦ Βρασίδα Καραλῆ

Α'

Ἡ ἑλληνική ποίηση μετά τό 1970 ἀναπτύχθηκε ὀργανικά καί συνάρθρωσε τή γλώσσα της ἐνώσω μεγάλοι ποιητές συνέχιζαν νά δημιουργοῦν καί ἐνώ ἦταν φανερή ἡ ἀνάγκη ἐπαναπροσδιορισμοῦ τῆς ποιητικῆς ἔκφρασης καί σημασιολογίας. Ὁ Γιώργος Σεφέρης καί ὁ Ὀδυσσεύς Ἐλύτης ἦταν οἱ τελευταῖοι ποιητές πού οὐσιαστικά ἀπέδειξαν τήν ἐνότητα τοῦ ἑλληνικοῦ ποιητικοῦ λόγου, ἐπαληθεύοντας τή διαπίστωση τοῦ Τέλλου Ἀγρα πώς ἦταν «ἐπίγονοι εἴκοσι ποιητικῶν αἰώνων».

Ὅμως, τά *Τρία Κρυφά Ποιήματα* (1966) τοῦ Σεφέρη παρουσιάζουν μία τόσο πυκνή ὑπαινικτικότητα, τέτοιαν ἀπροσδόκητη πυκνότητα, ὥστε γινόταν πλέον φανερό ὅτι τό ὕφος αὐτό εἶχε ξοδέψει ὅλες του τίς δυνατότητες καί ὅτι ἀπό ἐδῶ καί πέρα ὁ τόνος τῆς ποιητικῆς φωνῆς ἔπρεπε νά ξαναρρυθμιστεῖ καί νά ἀναλυθεῖ γιά νά μπορέσει νά ἀναπτύξει νέες δυνατότητες.

Ἡ ποίηση τοῦ Γιώργου Σεφέρη ἦταν πάντα ἕνα σύστημα κλειστό. Δέν ἐπίδεχόταν ἀνανεώσεις καί δέν μπορούσε νά σηκώσει τό βάρος εἰδικότερων ἀτομικῶν διαφοροποιήσεων. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, ἡ ποίηση τῶν ἡμερῶν μας εἶναι ἐξόχως ἀντισεφερική. Καί ἀναμφίβολα δέν ἀγγίζει καθόλου τό ὕφος τῆς λεκτικῆς χλιδῆς τοῦ Ἐλύτη, τήν πολυτυπία τῶν ρυθμῶν του καί τή μουσική του πανσπερμία «μέσα στήν ἀδιάλλαχτη ἀκρίβεια τῆς γλώσσας του», κατά τήν ἔκφραση τοῦ Κωστή Παλαμά.

Ἀνάμεσα σέ αὐτούς τούς πόλους τῆς ποιητικῆς, ἀνάμεσα στήν ἀνοιχτή μουσικότητα τοῦ Ἐλύτη καί στήν κλειστή ρυθμολογία τοῦ Σεφέρη, ἦδη ἀπό τό 1940, εἶχε ἀρχίσει νά χαραχεται μία μέση ὁδός ποιητικοῦ λόγου. Τήν ὁδὸ αὐτή πραγμάτωσε ἡ ποίηση τοῦ Γιάννη Ρίτσου. Δέν θά συζητήσουμε ἐδῶ τό κατά πόσο ἡ ποιητική τοῦ Ρίτσου εἶναι ἕνα κέντρο ἰσορροπίας, ἢ μήπως καταγράφει τήν μετάπτωση τῆς γλώσσας σέ μία νέα, κατώτερη ἴσως, διαφορετική πάτως ναί, ἔκφραστική κλίμακα.

Πολύ κοντά στήν καθημερινή ὁμιλία, κατά τό παρά-

δειγμα τοῦ Σεφέρη, ἀλλά καί βαθιά ἐπηρεασμένη ἀπό τήν εἰκονικότητα τῆς γλώσσας τοῦ Ἐλύτη, ἡ ποίηση τοῦ Ρίτσου ἄνοιξε ἕναν διφορούμενο δρόμο. Ὁ τονικός φθόγγος της, τό περπάτημα τοῦ ρυθμοῦ της καί ἡ θεματική της ἐπανάληψη δημιουργοῦν τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ λυρική γλώσσα ἔχει ἀσυγχώρετα καθηλωθεῖ σέ μίαν περίεργη ὁμοιοτοπία, ὅπου ἡ ποίηση ἔχει παραιτηθεῖ ἀπό τίς ὀραματικές ἀξιώσεις πού τήν ζωογόνησαν ἀπό τήν ἀρχή τοῦ αἰώνα.

Ὁ Ρίτσος ἄλλωστε ἦταν πάντα ὀδυνηρά εἰλικρινής. Μίλησε γιά: «*Λέξη ἀπό τήν ἐπανάληψη ἀνανεωμένη*», μίλησε ἐπίσης γιά τόν: «*Λόγο πού σημαίνεται ἀπό αὐτά πού θά εἶχε νά ἀποσιωπήσει*», δημιουργώντας, βαθαίνοντας καί πολλαπλασιάζοντας αὐτό πού θά ὀνομάζαμε παράδοξο τῆς σημερινῆς ποιητικῆς γλώσσας. Χαρακτηριστικά αὐτοῦ τοῦ παράδοξου εἶναι ἡ ἐπανάληψη, ἡ ἀποσιώπηση, ἡ περιγραφικότητα, ἡ ἐξομολόγηση καί, τέλος, ἡ ἀπουσία.

Ὁ ποιητής ἐπαναλαμβάνει τίς ἴδιες λέξεις, δίνοντάς τους μίαν ἐντελῶς εἰδική σημασία μέσα στά συμφραζόμενα πού τίς συναντᾶμε. Ἀποφεύγει τούς νεολογισμούς, πού τώρα μοιάζουν βάρβαροι καί ἀκαλαίσθητοι. Ἐτσι περνάει στήν αἰσθητική τῆς ἀποσιώπησης· χωρίς ὄραμα, ἐπιμένει στό νά ἀποσιωπᾶ, νά ἀποκρύπτει καί νά συσκοτίζει ἀκόμα καί τίς πιό κοινότητες καταστάσεις. Γιά τοῦτο περιορίζεται στήν περιγραφή. Ἀντιθέτει τή γλώσσα στά πράγματα καί ἀσχολεῖται μέ τήν ἀδιάλειπτη περιγραφή τους. Ἐπιπλέον, ἐπειδή ἡ ποίηση καί ἡ σύνθεση ἔχουν πάντοτε ἕναν χαρακτήρα διαλόγου, ὁ ποιητής ἐξομολογεῖται, τίς περισσότερες φορές, σέ ἕναν ἀκαθόριστο ἀκροατή· ἐκεῖνος ὁ ἰδανικός σιωπηλός συζητητής εἶναι ὁ λόγος ὑπαρξῆς τῆς ποίησης. Οὐσιαστικά, ἡ ποίηση εἶναι ἀντήχηση μιᾶς φράσης πού εἰπώθηκε γιά ἐκεῖνον. Οἱ ἀναγνώστες κρυφακοῦν. Τέλος, ἐπειδή ἡ γλώσσα τοῦ ποιήματος γίνεται συχνά αὐτοσκοπός, ὅ,τι διαβάζουμε μοιάζει σάν ὑποκατάστατο, σάν νά ὑποδηλώνει μίαν ἀπουσία· τήν ἔλλειψη, δηλαδή, ἐμπειριῶν, πού συμβαδίζει μέ τήν ἀπαρηγόρητη ὑπόμνηση τῆς ἀπώλειάς τους.

Ὅλα αὐτά τά χαρακτηριστικά ἔχουν ἕναν ριζικό ἀντί-

χτυπο στή μορφή. Η ποίηση χαρακτηρίζεται στις μέρες μας απόλυτα και ολοκληρωτικά από την αισθητική του αποσπασματικού. Ο ποιητικός λόγος βρίσκεται τεμαχισμένος σε όλιγόστιχες μονάδες και δεν μπορεί πλέον να επιλύσει τα σοβαρότατα προβλήματα τεχνικής που έχουν στο μεταξύ προκύψει. Η αποσπασματικότητα όμως της μορφής υποδηλώνει μιάν ιδιαίτερη σχέση με την πραγματικότητα, ένα βίωμα άσυνεχές, που δεν κατορθώνει να ενοποιηθεί και να καρποφορήσει. Η πραγματικότητα δεν έχει αναχθεί σε σύμβολο· έτσι, οι ποιητές και η ανθρωπινή τους συνείδηση αδυνατούν να συνθέσουν τις έντυπώσεις τους, τις σκόρπιες ψηφίδες του εξελισσόμενου μωσαϊκού της ύπαρξής τους. «Γιά τούτο, όπως έγραφε ο Νίκος Καζαντζάκης τό 1940, «οί ποιητές έχουν μέσα τους τόση άσυναρτησία και πίκρα που του κάκου μάχονται να τις σκεπάσουν ο κνισμός, ή άδιαφορία, ή ή φιληδονία».

Και όμως, έχει κανείς την έντυπωση πώς υπάρχει στην ποίηση των ήμερών μας κάτι πολύ σημαντικό και τό όποιο διαφεύγει ακόμα και από τους ίδιους τους δημιουργούς της. Η παρακμή των μορφών συμπορεύεται με την θεμελιώδη προσπάθεια καταρτισμού μιās νέας μυθολογίας, ένας νέου κύκλου σημασιών. Αυτό τό βλέπουμε στις καλύτερες περιπτώσεις ποιητών, όπως του Λευτέρη Πούλιου, του Άλέξη Τραϊανού, του Γιάννη Ύφαντη, του Άλέξανδρου Ίσαρη, ακόμα και στην άδικα σπαταλημένη ιδιοφυία του Διονύση Σαββόπουλου. Δύσκολο να βρεις κάποιους στίχους για να προσανατολιστείς. Μιά ποιήτρια, κάπως άδικημένη από την κριτική, ή Τζένη Μαστοράκη, μάς έχει δώσει ένα κάποιο νήμα:

«Μαθαίνουμε, γράφει, να διαβάζουμε συλλαβιστά
τις μεγάλες κραυγές (...)
Άγγίζουμε
άποκαθιστώντας τις αισθήσεις στο άκέραιο».

Κι ακόμα, σάν μιá προσπάθεια να λυθούν οι διαφορές μας με τό παρελθόν:

«Οί μεγάλοι
κουβαλοῦν πάντα μέσα τους
τό παιδί που ύπηρξαν
στό δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο.
... Έμεϊς
κουβαλάμε, άπλοῦστατα, μέσα μας
τούς μεγάλους».

Οί «μικροί», που δεν είναι βέβαια πλέον και τόσο μικροί, ήρθε ή ώρα να δώσουν την κατάθεσή τους ολοκληρωμένη άπέναντι στους «μεγάλους», να περάσουν από τή συλλογή και την περισυλλογή στή συνθετική μορφοποίηση, να γίνουν, δηλαδή, κατασκευαστές κόσμων, με την ύλική και μεταφυσική έννοια των όρων — προοπτική που χωρίς αυτήν ο γραπτός λόγος δεν θά 'χε πιά κανέναν λόγο ύπαρξης και οι ποιητικές δοκιμές θά ήταν άπλως και μόνο άραβουργήματα της σχολής και της άνικανότητάς μας.

Β'

Ο Νάσος Βαγενάς είναι από τους λίγους ποιητές που έχουν κατανοήσει τό σταυροδρόμι όπου βρίσκεται ή σύγ-

χρονή μας ποίηση και από τους ελάχιστους εκείνους που είχαν τό θάρρος να προτείνουν νέους τρόπους έκφρασης, που ίσως οδηγήσουν σε «άνεξάντλητες δημιουργικές ισοροπίες», κατά τόν λόγο του Άγγελου Σικελιανού.

Ός σήμερα, ο Βαγενάς έχει δώσει τέσσερις με πέντε ποιητικές συλλογές, ένα βιβλίο με πεζά κείμενα και μερικές έξαιρετικές κριτικές μελέτες. Είναι, δηλαδή, από τους λίγους δημιουργούς που συνδυάζουν την κριτική και την ποίηση, την άνάπλαση της πραγματικότητας μέσω της ποιητικής έμπειρίας και την κριτική αυτής της άνάπλασης, ως σχετικά αυτόνομη διαδικασίας.

Είναι βέβαια νωρίς να μιλήσουμε όριστικά για τά ποιήματά του. Πολύ συχνά πέφτουμε θύματα του μύθου της πρώιμης μεγαλοφυίας. «Κοντά στην πρώιμη νεότητα όμως κρύβεται και τό πρώιμο γήρας». Τό έργο του Βαγενά βρίσκεται κατά καλή τύχη ακόμα σε εξέλιξη. Μπορούμε λοιπόν να παρακολουθήσουμε τό κατά πόσο θά ολοκληρωθεί ή πορεία του ή τόν βαθμό στον όποιο θά ολοκληρωθεί, χωρίς να υποκύψουμε στή βάρβαρη μεθοδομανία της πανεπιστημιακής κριτικής. Ένα έργο που διαφεύδει τις κριτικές άποκτά περισσότερη αξία από εκείνο που τις επιβεβαιώνει, επειδή είναι στή φύση της ποίησης να άρνεϊται τις βεβαιότητές μας.

Τό πρώτο έργο του Βαγενά, *Πεδίον Άρεως* (1974), είναι φανερά δέσμιο των συμβάσεων που βασάνισαν για μιάν περίοδο την ποιητική έκφραση — για τότο ίσως είναι και τό πιο χαρακτηριστικό. Η γλώσσα του είναι μιá διάλεκτος έρασιμένη από τις έφημερίδες και τις διαφημίσεις. Είναι μιá γλώσσα άποσιωπήσεων, με κάποιαν αισθητική άναρχία, μιá σημαίνουσα άνομοιομορφία, άκανόνιστη και ύφολογικά βουβή και ά-σημη:

«Οί στίχοι σπάνε σάν παλιά σανίδια
Ένα χέρι νεκρού βγαίνει άπ' τό ποίημα».

Τό χαρακτηριστικό αυτό, ή ποίηση να γράφεται έχοντας ως θέμα την ποίηση, έρχεται σε βαθιά ρήξη με την τόσο παραγνωρισμένη άποψη του Παλαμά πώς «ποίηση είναι ο λόγος που πάει να γίνει τραγούδι», ή την κάπως πιο ρομαντική του Β. Γαίητες πώς «ή ποίηση είναι ή άλήθεια ιδωμένη με πάθος». Όμως, τό πιο ουσιαστικό μέλημα του ποιητή είναι να κατασκευάσει τόν δικό του κόσμο, να δώσει δική του μορφή και έρμηνεία ακόμα και σε ό,τι έχει είπωθει ύπέροχα πριν από αυτόν. Ο Βαγενάς από την πρώτη του συλλογή φαίνεται πώς έχει συνειδητοποιήσει τά δυό βασικά προβλήματα της ποίησής μας· τό πρόβλημα της μορφής και της γλώσσας. Και τά παρουσιάζει με την λεπτότητα του ποιητή τεχνίτη, μέσω της τέχνης του· δεν τά προϋποθέτει ως θεωρητικές άρχές· ή ίδια ή ποιητική του πράξη τά φέρνει στην επιφάνεια.

Μετά την συλλογή αυτή ο Βαγενάς μάς έδωσε έναν τόμο πεζών με τόν τίτλο *Η Συντεχνία* (1976) και την κριτική του μελέτη για τόν Γιώργο Σεφέρη *Ο Ποιητής και ο Χορευτής* (1979). Για τό πρώτο βιβλίο έχουν είπωθει τόσοι έπαινοι, ώστε ακόμα δεν έχει είδωθεί μέσα στο φυσικό του χώρο. Έπηρεασμένος από την φανταστική λαβυρινθολογία του Χόρχε Λούις Μπόρχες ο Βαγενάς, όπως άλλωστε και όλοι σχεδόν οι Έλληνες άναγνώστες για μιá δε-

καετία, ἐπιχείρησε μιά δημιουργική μεταφύτευση τοῦ κόσμου του στά καθ' ἡμᾶς. Ἀναρωτιέται βέβαια κανεὶς ἂν τό δάνειο ξεχρεώθηκε. Ὁ Παλαμᾶς δίκαια φωνάζει κάπου πῶς μόνο οἱ φερέγγυοι δανείζονται. Δέν εἶναι ὅμως ζήτημα δανεισμοῦ ἢ ὄχι. Μέγας ὑφοτέχνης ὁ Μπόρχες εἶχε χάσει πρό πολλοῦ ἕνα βαθύ αἶσθημα ἱερότητας πού ἐνυπάρχει σάν ζωογόνα προϋπόθεση τῆς μεγάλης λογοτεχνίας. « Ἄλλά ἡ πνευματικότητα εἶναι ἀσυμβίβαστη μέ τήν εὐφυολογία· ἡ εὐφυολογία εἶναι τό καλύτερο παιδί τῆς μειριότητος ». Ὁ Μπόρχες ἰσορροπεῖ καί, κάποτε, στραβοπατάει πάνω σέ αὐτή τήν λεπτότατη γραμμή πού χωρίζει τόν Ὁσκαρ Οὐάιλντ ἀπό τούς μιμητές του. Ὁ Ἰάκωβος Πολυλάς, ἥδη ἀπό τόν περασμένο αἰῶνα, στό τόσο ἄδικα παραγνωρισμένο δοκίμιό του « Περὶ Γλώσσης », παρατηροῦσε ὅτι: « τῆς γλώσσης τήν ἀναμόρφωσιν ἐνεργοῦν φιλόκαλοι λογοτέχναι, ἐάν εἶναι ἱκανοὶ ὄχι μόνο νά κατεδαφίζουν, ἀλλά καί νά οἰκοδομήσουν, νά φέρον ἀπό τὰς ἀκόμη ἀγνάς πηγὰς ζωντανὰ ρεύματα καί καθαρά, μέσα εἰς τήν ἀκίνητον νεκροθάλασσαν τῆς συνθηματικῆς γλώσσης ». Ἐπινοητική φαντασία, δυστυχῶς, λείπει ἀπό τούς Ἕλληνας· οἱ Ἕλληνας ἔχουν μιά ἀξιοθαύματη ἀναπαραγωγική φαντασία, μόνο πού μερικὲς φορές γίνονται καί οἱ ἴδιοι θύματά της.

Ἐπιπλέον, ὁ Βαγενᾶς ὡς κριτικός ἔχει θέσει μερικά πολὺ σημαντικά προβλήματα. Καί ἔμαθε τῆ νεότερη γενιά, στήν ὁποία ἀνήκω, νά διαβάσει τήν καλή λογοτεχνία μέ σωστό τρόπο. Τό βιβλίό του Ὁ Ποιητής καί ὁ Χορευτής, λόγου χάρι, μᾶς ἔδειξε ἕναν Σεφέρη ἔξω ἀπό τήν μελαγχολία καί τήν ἑλληνομανία πού τόν εἶχε στολίσει ἡ ἀκαδημαϊκή κριτική καί, γενικότερα, ὁ ἐπαρχιωτισμός μας. Τόν ἔδειξε σάν μιά ζωντανή ποιητική συνείδηση, γεμάτον ἐρωτήματα καί μέ μιά μοναδική δεκτικότητα στίς ἀποχρώσεις τῆς ἐκφραστικῆς ἀγωνίας. Μετά τό βιβλίό του ὡστόσο, μποροῦμε νά ποῦμε πῶς ἡ ἴδια του ἡ ἐκτίμηση γιά τόν ποιητή Σεφέρη, ὅπως τόν βρίσκουμε στά ποιήματά του, εἶναι μᾶλλον ὑπερβολική.

Γιά τόν ποιητή Σεφέρη εἰπώθηκαν πολλά πράγματα καί πολὺ γρήγορα. Καί δυστυχῶς τά περισσότερα ἦταν καί σωστά. Αὐτό ὅμως στάθηκε ἕνα σοβαρό μειονέκτημα. Ἡ ἔλλειψη λανθασμένων ὑποθέσεων καί ἐκτιμήσεων γιά τήν ποίησή του τῆς ἀφαίρεσε ἐκείνη τήν μαγευτική αὐρα τῆς ἀοριστίας πού κάνει τά ἔργα νά μοιάζουν ἀνεξάντλητα. Πολύ γρήγορα, ἡ ποίηση τοῦ Σεφέρη ἔγινε κοινό κτῆμα, δέν ξεπέρασε τόν ὀρίζοντα πού τήν γέννησε, αὐτοσημάνθηκε, διέγραψε τόν κύκλο τῶν ἐρμηνειῶν της — ἕναν κύκλο πού τελικά ἀποδείχθηκε πολὺ στενός.

Χάρη στήν ποίηση τοῦ Βαγενᾶ, νομίζω ὅτι μποροῦμε νά ἀξιολογήσουμε, ἢ καί νά προσεγγίσουμε ἐκ νέου τήν ποίηση τοῦ Σεφέρη. Ἡ κριτική του τόν ἐξάντλησε, ἀλλά τόν ἀνανεώνει ἡ ποίησή του. Ἔχει μάλιστα κανεὶς τήν ἐντύπωση πῶς ὅ,τι μποροῦσε νά εἰπωθεῖ γιά τόν Σεφέρη, εἰπώθηκε ἅπαξ διὰ παντός ἐκεῖ. Μιά καλή κριτική ἐξαντλεῖ τό κρινόμενο ἔργο· ἐνῶ μιά ἄριστη κριτική σχεδόν τό ἐκμηδενίζει. Τό ἔργο ἀποσυναρμολογεῖται. Βλέπουμε καθαρά τούς μηχανισμούς του, κατανοοῦμε τά μέσα καί τίς προθέσεις του. Τελικά, τό ἔργο τοῦ Σεφέρη δέν ἀποδείχθηκε τόσο σύνθετο, ὅσο ἀρχικά φαινόταν. Καί ὁ Βαγενᾶς τό ἔδειξε περίτρανα καί μέ πολλή συμπάθεια. Τόση συμπάθεια, μάλιστα, πού φαίνεται πῶς καί ἡ δικιά του κριτική « σφάλωσε » μᾶλλον ἐκεῖ· ἔκτοτε περιστρέφεται γύρω ἀπό τά ἀξιώματα τῆς σεφερικῆς ποιητικῆς βελτιώνοντας ἐδῶ κι ἐκεῖ τίς προφανεῖς της ἀσάφειες καί δίνοντας ἕνα ὀλοκληρωμένο θεωρητικό ὑπόβαθρο στόν ἀποσπασματικό καί γεμάτο χάσματα κριτικό λόγο τοῦ Σεφέρη.

Ὁ ποιητής Βαγενᾶς, εἰδικά μέ τίς τελευταῖες συλλογές του, βγήκε ἔξω ἀπό τόν ὀρίζοντα τῆς σεφερικῆς ποίησης. Ἀφοῦ δέχτηκε τῆ γονιμη ἐπιρροή τῆς ἀμερικανικῆς καί ἀγγλικῆς μεταπολεμικῆς ποίησης, ἀφοῦ διαποτίστηκε ἀπό τήν ποιητική τοῦ Μπόρχες, τῶν συμβολιστῶν καί τοῦ Ρεμπώ ἰδιαίτερα, τοῦ Καβάφη, τοῦ Καρυωτάκη, τοῦ ἱμαζισμοῦ καί πιθανῶς τῆς προρραφελιτικῆς ποίησης, προσέδωσε στήν ποίησή του ἕναν νέο θετικότερο προσανατολισμό:

απέβλεψε στό νά παλινορθώσει τίς χαλασμένες μορφές, νά τούς ξαναδώσει σημασιολογικό αντίκρισμα καί νά ανανεώσει μέσω τών μορφών τό ευαίσθησιακό περιεχόμενο τής ποιητικής γλώσσας.

Θά πρέπει νά περιμένουμε βέβαια ακόμα· γιατί πέρα από τίς γενικές διαπιστώσεις πού αφοροῦν τήν προσωπική συμβολή τοῦ κάθε ποιητῆ στή διαμόρφωση ἑνός νέου ποιητικοῦ ιδιώματος, τό ἐγχείρημα καθενός ἀφορᾶ καί τή γενικότερη κατάσταση τής γλώσσας μας. Καί δέν πρέπει νά παραλείψουμε νά σημειώσουμε πώς, παρά τά ὅσα ἀκούγονται τόν τελευταῖο καιρό, δέν εἶναι ἡ ἑλληνική γλώσσα πού νοσεῖ, ἀλλά ἡ διάλεκτος πού ἐπέβαλε ἡ κυρίαρχη ἰδεολογία, ὡς ἐρμηνευτικό καί ἀναλυτικό κώδικα. Ἡ κρίση αὐτῆς τῆς διαλέκτου — κρίση τοῦ περιεχομένου τῆς βεβαίως καί ὄχι τῆς συνοχῆς τῆς ὡς συστήματος — ἔχει ὑπονομεύσει τήν ἐκφραστική δύναμη τῆς γλώσσας γενικότερα. Λίγοι ποιητές κατορθώνουν νά συγκροτήσουν ὕφος, νά ἀπλώσουν τό λόγο τους πάνω ἀπό πενήντα στίχους, γιά νά δοῦμε μέσα ἀπό τήν ἔκταση τήν πνοή τοῦ ποιητῆ, μέσα ἀπό τήν κίνηση τών λέξεων τήν ἐκφραστική τέχνη καί τήν μετάπλαση τῆς πολύμορφης πραγματικότητας σέ ἐνιαία καλλιτεχνική μορφή. Ἡ διάλεκτος τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας, ὅπως διοχετεύεται ἀπό τά σχολεῖα, τά πανεπιστήμια καί τά μέσα ἐνημέρωσης, ἔχει οὐσιαστικά ἀφυδατώσει τόν δημιουργικό λόγο. Καί ἡ κρίση τῆς, πού ἀπορρέει ἀπό τήν ἀνεπάρκειά τῆς νά ἐρμηνεύει καί νά ἀναλύει, ἀπό τήν ἀσυμφωνία τῆς δηλαδή μέ τήν σκοπιμότητα ὑπαρξῆς τῆς, ἔχει προκαλέσει αὐτήν τήν ἀξιοσπούδαστη ἀσυναρτησία καί ἀναντιστοιχία τών ἀναγκῶν τών ἀνθρώπων καί τῆς γλωσσικῆς τους ἐπάρκειας. Καί, ὅπως εἶναι φυσικό, κάθε τομῆ καί κάθε ἀλλαγῆ βρίσκεται πάντα ἐκτός τῆς διαλέκτου αὐτῆς, πέρα καί μακριά ἀπό τούς φορεῖς τῆς καί, κυρίως, στούς ἀντίποδες τών ἀξιών τῆς.

Γ'

Ἀπό τήν κρίση αὐτή προέρχεται καί ἡ ἀποσπασματικότητα τῆς ποίησης τών ἡμερῶν μας, πού μέ τή σειρά τῆς ὀδήγησε στήν καταστροφή τών μορφῶν· τών ἐκφραστικῶν δηλαδή πυκνωμάτων πού προσφέρουν στή συγκίνηση ἕνα σημεῖο ἐπικέντρωσης καί τήν ἐντύπωση τῆς αἰσθητικῆς πληρότητας πού ἔχουμε στό ἀποσπάσματα τοῦ Σολωμοῦ. Ὁμως στόν Σολωμό, ἡ μορφή προὔπηρχε· ἦταν ἡ στιχογραφία, ὁ δεκαπεντασύλλαβος, τά μετρικά σχήματα. Ὁ Σολωμός ἐπεξεργαζόταν τό ὕλικό του, δημιουργώντας ταυτόχρονα κάτι καινούργιο. Ἡ ἀναφορικότητα τών ἀποσπασμάτων βασίζεται σέ αὐτό πού προὔπηρχε. Ἡ γλώσσα του γιά νά ἀποκτήσει τήν πληρότητα πού στεροῦνταν οἱ προηγούμενες, ἔπρεπε νά πυκνώσει καί νά δημιουργήσει βασικούς ἐκφραστικούς πυρῆνες, γύρω ἀπό τούς ὁποίους θά μπορούσαν νά ἀξονιστοῦν εὐρύτερες γλωσσικές ἐνότητες καί ταυτόχρονα ἕνας διαφορετικός κόσμος σημασιῶν καί ἀξιολόγησης.

Μέ τά ἀποσπάσματα τοῦ Σολωμοῦ δημιουργοῦνται γιά πρώτη φορά σύνθετοι συγκινησιακοί πυρῆνες, καί συμπαγεῖς ἐκφραστικές δομές πού μπορούσαν νά ἀναπτυχθοῦν καί νά σηκώσουν τό βᾶρος μεταγενέστερων ἀτομικῶν δια-

φοροποιήσεων καί, ἐπιπλέον, νά ἀντέξουν στήν ἀνάλυσή τους σέ εὐρύτερα σύνολα. Αὐτό ἄλλωστε ἐννοοῦσε καί ὁ Ἔντγκαρ Ἄλαν Πόε στή θεωρία του γιά τήν ἀνυπαρξία μεγάλων σέ ἔκταση ποιημάτων. Πάντα σέ ἕνα ἔκτεταμένο ποίημα εἴτε ὑπάρχει ἕνας βασικός συγκινησιακός πυρῆνας καί μιᾶ ἐκφραστική δομή, πού τοῦ δίνουν ταυτόχρονα ἐνότητα καί ποικιλία, εἴτε παρατηροῦμε μιάν πολυδιάσπαστη ἐκφραστικῶν δομῶν σέ μικρότερες ἐνότητες, τίς ὁποῖες μόνον ἕνας πραγματικά μέγας συγγραφέας μπορεῖ νά ἐνοποιήσει.

Ἐνα ἔκτεταμένο ποίημα, ὅπως τά *Cantos* τοῦ Ἐζρα Πάουντ, λόγου χάρι, δέν μπόρεσε νά ἀποκτήσει τήν ἐνοποιητική του ἀρχή, ἐπειδή οὔτε ὁ ἴδιος ὁ Πάουντ εἶχε τή δύναμη αὐτή, οὔτε καί ἡ γλώσσα του ἀπό μόνη τῆς μπορούσε νά τήν δημιουργήσει. Ὁ Πάουντ ὑπονόμευσε τίς μορφές καί ὑπέστη ὁ ἴδιος τά ἐπίχειρα τών ἔργων του. Ὁταν ἤρθε ἡ ὥρα νά οἰκοδομήσει, δέν μπορούσε παρά νά βρεῖ γύρω του σπασμένες μετώπες· καί εἶχε τήν ἀφέλεια νά θελήσει νά τίς συγκολλήσει μέ τόν φασισμό, τό ἐρμηνευτικό ὑπερσύστημα, δηλαδή, πού θά τοῦ ἔδινε μιάν κεντροθετική ἀρχή. Μοιραία ἀφέλεια στ' ἀλήθεια, πού τόσο δυσaráστησε τούς αἰσθητές φίλους του καί ἡ ὁποία παραμένει βεβαίως ἀνεξήγητη γιά τούς θιασῶτες τοῦ μοντερνισμού.

Ἡ περίπτωση τοῦ Σικελιανοῦ καί τοῦ Καζαντζάκη στή γλώσσα μας δέν πρέπει νά περνᾶ ἀπαράτηρη. Γιατί ὅσο ἡ ἑλληνική σκέψη ἀποξενώνεται ἀπό τά πιά φιλόδοξα παιδιά τῆς, τόσο βαθύτερα παρερμηνεύει τή φυσιογνωμία τῆς. Οἱ δύο ποιητές ἦταν καί εἶναι οἱ μόνοι πού συνέστησαν μιᾶ συμπαγή ἐκφραστική δομή, παράλληλα μέ ἕναν νέο ἀξιολογικό κώδικα. Ὁταν γύρω στή δεκαετία τοῦ '30 καταρτίστηκε ὁ κανόνας ἀποδεκτῶν λογοτεχνῶν, πού ἐπιβλήθηκε διά πυρός καί σιδήρου κατά τή μεταπολεμική περίοδο, καί οἱ δύο ἐξοβελίστηκαν γιατί ἦταν οἱ μόνοι πού δέν ἐναρμονίζονταν μέ τό πνεῦμα καί τήν πράξη μιᾶς κυριαρχοῦσας γλώσσας. Ἡ συμπαγῆ καί αὐτάρκης ἐκφραστική δομή τών ἔργων τους, πού δέν χρειαζόταν τήν ἐπικύρωση ὁποιασδήποτε ἔξωθεν αὐθεντίας, δέν μπορούσε νά ἀπορροφηθεῖ ἀπό μιᾶ κοινωνική τάξη πού ἀπέβλεπε οὐσιαστικά στόν κατακερματισμό τοῦ κόσμου, τῆς ψυχολογίας, τῆς ζωῆς καί τῆς τέχνης σέ ἀφιλόδοξες μονομέρειες. Ἔτσι, καί οἱ δύο τους γλίτωσαν ἀπό τήν τύχη τοῦ Παλαμά, πού, ἐνῶ εἶδε τούς ἐκφραστικούς πυρῆνες πού συνέστησε στόν *Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου* νά γίνονται τό φυτώριο ἀπ' ὅπου βλάστησαν σχεδόν ὅλα τά μεταγενέστερα ποιητικά ιδιώματα, εἶδε ταυτόχρονα καί τήν πολυδιάσπαστη κοσμοθεωρία του νά θρυμματίζεται καί νά χρησιμοποιεῖται κατά τίς ἀνάγκες τῆς κρατικῆς ἰδεολογίας καί τίς προτιμήσεις τών συμπλιτῶν τῆς.

Μετά τό 1970, καί εἰδικότερα μετά τήν μεταπολίτευση τοῦ 1974, ἡ γλώσσα μας ἔπεσε σέ μιᾶ σημασιολογική ρευστότητα, ἐπειδή ἡ διάλεκτος πού ἐπέβαλαν γιά δεκαετίες οἱ κρατικοί μηχανισμοί βρέθηκε σέ βαθύτατη ἀσυμφωνία μέ τίς ἀνάγκες τοῦ κοινωνικοῦ σώματος, χωρίς παράλληλα νά μπορεῖ νά ἀνταποκριθεῖ στίς ἀπαιτήσεις καί τίς ἀνακατατάξεις ἑνός διευρυμένου ἐπικοινωνιακοῦ κώδικα. Ἡ ρευστότητα αὐτή παρέσυρε καί τήν ποίηση. Ἡ ρευστότητα

τῶν σημασιῶν τότε ἐπιχειρήθηκε νά καλυφθεῖ μέ παραγλωσσικά φαινόμενα, ὅπως ἡ δημιουργία ἐνός ἰδιαίτερου τύπου λογοτέχνη καί μιᾶς εἰδικῆς λογοτεχνικῆς γλώσσας καί συμπεριφορᾶς, ἡ ὁποία, ἐνῶ διατεινόταν πῶς ἐπιζητοῦσε τήν καθαρῆ ποίηση, κανεῖς δέν μπορούσε νά ὑποστηρίξει πειστικά πῶς ἡ ποίησή του ἀξιολογοῦνταν μέ κριτήρια καί μόνο τῆς καθαρῆς τέχνης. Ταυτόχρονα, μετανάστες φιλόσοφοι τῆς Ἑσπερίας καί τοῦ Νέου Κόσμου, κραδαίνοντας τήν πιά νεόκοπη ὁρολογία, πού ἐπινοοῦν ἀνά πενταετία τά ἀμερικανικά πανεπιστήμια, ἐπέβαλαν μιά καθαρὰ τεχνοκρατική προσέγγιση στή λογοτεχνία, τήν περιόρισαν στά πανεπιστημιακά μασσωλεῖα, ξεριζώνοντάς τιν ἀπό τούς φυσικούς τῆς ἀποδέχτες. «Ὅλα αὐτά, πού εἶναι δείγματα μιᾶς ἀπροκάλυπτης χειραγώγησης τῶν δημιουργημάτων τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, συνέβαλαν στήν πιά βάρβαρη ἐπιχείρηση ἀποδυναμώσεως τοῦ περιεχομένου τῆς λογοτεχνικῆς γλώσσας καί στήν ἀμβλυνση τῆς δραστηκότητάς τῆς, πίσω ἀπό φόρμουλες καί ψευδοεπιστημονικές κατατάξεις. Δυστυχῶς, τό ρεῦμα αὐτό, πού μετατρέπει τή λογοτεχνία σέ τεχνοσοφία καί πνευματικό ναρκισσισμό, πρόκειται νά ταλανίσει γιά πολύ καιρό τίς ἀνθρωπιστικές σπουδές, κερδίζοντας ἀναμφίβολα τήν ὑποστήριξη τῶν κρατικῶν ἐπιχορηγήσεων καί ἐπιβεβαιώνοντας τό ρητό πῶς ἕως σήμερα ἡ μεγαλύτερη ἀμαρτία ἐξακολουθεῖ νά παραμένει ἡ ἄγνοια.

Ἐν Βαγενᾶς στήν ποίησή του ἔρχεται νά θέσει ἐκ νέου βασικά προβλήματα τῆς ἔκφρασης, τά ὁποῖα, μέσα στήν ἀσάφεια καί τή σύγχυση τῆς μεταπολιτευτικῆς γλώσσας, ἐξακολουθοῦν νά ὑφίστανται καί νά καθορίζουν τό γενικό ὕφος τοῦ γραπτοῦ λόγου. Ἐν ποιητής ὁ Βαγενᾶς αἰωρεῖται ἀκόμα ἀνάμεσα στά δύο ἄκρα πού ὁ ἴδιος ὀρίζει ὡς ἐξῆς:

«Αἰωνιότητα τ' ὄνομά σου εἶναι Σολωμός»

καί στό:

«Προσπαθῶ νά φωνάξω. Ἐνας παχύς διπλωμάτης μέ τριχωτό χέρι μου κλείνει τό στόμα».

Καί ἀνάμεσα σέ αὐτούς ὁ Τερτσέτης καί «ἕνας κοντός στραβοκάνης», πού «μιά τρύπα στό στήθος» τόν ταυτίζει μέ τόν Καρυωτάκη. Θά ἦταν ἀνυπόφορα ἄχαρο νά ἀποσυμβολίζαμε αὐτά τά κύρια ὀνόματα. Συμβολίζουν ὅ,τι ὑποδηλώνουν· πρόσωπα, καταστάσεις, γεγονότα.

Ἐν ποιητής Βαγενᾶς χαρακτηρίζεται ἀπό μιά σολωμική καθαρότητα, μιά καρυωτακική εἰρωνεία καί μιά σφαιρική ματαιίωση. Ἐν εὐγλωττη χειρονομία τοῦ Σεφέρη μέ τή θεατρικότητά τῆς ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τή συνηθισμένη διπλωματική του εὐπρέπεια. Ἐν Βαγενᾶς περνάει μέσα ἀπό ὅλες τίς ἀποχρώσεις τῆς εἰρωνείας:

«Οἱ στίχοι μου μέ ἐκθέτουν
(...) Διαστρεβλώνουν τό προσωπικό μου ὄραμα
Κι ὅμως οἱ πρῶτες λέξεις ἦταν σωστές
Ἐν πρῶτος στίχος ἐξοχος
στήν ἔκφραση τῶν αἰσθημάτων.
Μά γρήγορα
νοθεύτηκε ἀπ' τή μνήμη
κάποιων ἀπαίσιων ξένων ποιημάτων».

Τό ὑποκείμενο ποίημα τοῦ Καβάφη δίνει ἕναν δικό του φωτισμό στους χαριεντισμούς τῆς εἰρωνείας.

Βέβαια, δέν ξέρομε τό κατά πόσο νοθεύεται ἡ ἄν νοθεύεται ποτέ ἕνα ποίημα. Πολλοί ποιητές βρίσκουν τό δρόμο τους, ἀκόμα καί τόν ἦχο τῆς φωνῆς τους, χάρη στό ἔργο ἐνός ἄλλου ποιητῆ μέ συγγενική εὐαισθησία. Αὐτό τό βρίσκουμε συχνά στόν Βαγενᾶ. Χρησιμοποιεῖ συχνότατα σύμβολα ἄλλων ποιητῶν. Τά «δρεπανηφόρα ἄρματα» τοῦ Σεφέρη, τά

«παγόνια πού μᾶς κοιτᾶν ἀκίνητα
μέ μάτια ἀνθρώπων πού εἶχαμε γνωρίσει»

τοῦ Ἐλιοτ, στίχους ἀπό τά *Lustra* τοῦ Πάουντ, ὡς καί μιάν ἐξαιρετική μετάπλαση ἐνός χωρίου τοῦ *Τάο τε Κίνγκ*, κατά τό πρότυπο τῶν σολωμικῶν προσχεδιασμάτων:

«γιατί γιατί ξέρουν

Αυτοί που ξέρουν δέν μιλοῦν. Κι ὅσοι μιλοῦν δέν ξέρουν».

Πρόκειται ὅμως γιά σύμβολα πού ἀνήκουν στό γενικό πνεῦμα τοῦ λόγου μας πλέον, πού ἀποτελοῦν κλειδιά κατανόησης, τονικές κλίμακες πού συναιροῦν τή μελωδία ἑνός πλατύτατου φάσματος ἀναφορῶν. Κανείς δέν διεκδικεῖ τήν πατρότητά τους, γιατί, ἐφόσον κωδικοποιήθηκαν, κατέστησαν σύμβολα νοοτροπιῶν καί τάσεων.

Ὁ Βαγενᾶς, ἐνῶ χρησιμοποιεῖ τέτοια σύμβολα, βγαίνει ἔξω ἀπό τόν χῶρο τους. Γιά τοῦτο ἡ ποίησή του εἶναι κατάσπαρτη ἀπό: «ἐνθύμια τοῦ παλαιοῦ καθεστῶτος», στίχος σύνθημα σχεδόν, προμετωπίδα ἑνός βιβλίου, ἴσως καί τίτλος ἑνός κεφαλαίου μετεπαναστατικῆς ἱστορίας. Αὐτά τὰ ἐνθύμια τὰ τόσο φιλικά, οἰκεῖα καί προσιτά, πού γίνονται τύψεις καί ἐνοχές καί ἀμαρτήματα. Ὅπως νωρίτερα, ἡ «ἐλπίδα τῆς αἰώνιας νεότητος τοῦ κόσμου», ὁ Μαγιακόφσκι, ἔτσι καί σήμερα ὁ Βαγενᾶς:

*«Μέ τό γιακά μου σηκωμένο προχωρῶ
στό τελευταῖο τέταρτο
τοῦ αἰώνα».*

Τό ποιός ἀποχαιρετάει ποιόν εἶναι ἕνα ἐρώτημα βέβαια ἀνοιχτό. Ὑπάρχει ἄραγε κανείς πού, μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου, νά μὴν θεωρεῖται ἀντιπρόσωπος ὀλόκληρης τῆς ἐποχῆς του;

Κι ἐδῶ τὰ πράγματα ἔχουν ἀντικατασταθεῖ ἀπό τήν ἀπουσία τους. Τό ποίημα τοῦ Ρίτσου «Τό Σχήμα τῆς Ἀπουσίας» ἔρχεται στό νοῦ. Ἡ ποιητική γραφή διαδέχεται ἡ μία τήν ἄλλη, ἀρνεῖται ἡ μία τήν ἄλλη μέσα ἀπό τήν αὐθάδεια τῶν νεοτερισμῶν, μόνο στό βαθμό πού ἐξαρτᾶται ἀπό αὐτήν. Εἰδᾶλλως, ἡ ἴδια τῆς ἡ γλώσσα δέν σημαίνει καί δέν δηλώνει τίποτε. Δέν ἔχει προῖστορία, ἐνῶ τώρα μόλις φτιάχνει τήν ἱστορία τῆς. Αὐτή εἶναι ἄλλωστε ἡ ἐντύπωση πού ἀποκομίζουμε ἀπό τή σύγχρονη ποίηση: βλέπουμε τήν ἐπίμονη προσπάθεια τοῦ λόγου νά αὐτοσημανθεῖ, καταργώντας τίς προγενέστερες σημασίες. Μέ ἀποτέλεσμα νά μὴν μπορεῖ νά μετατραπῆ σέ ἐκφραστικό πυρήνα κι ἕνα χρυστάλλωμα συγκίνησης ἱκανό νά κοινοποιηθεῖ καί νά λειτουργήσει.

Ὅταν λοιπόν ὁ ποιητικός λόγος δέν κατορθώνει νά ξεπεράσει τό τυπωμένο σημεῖο του, ὅταν δέν διευρύνει τό πεδίο τῶν ἀναφορῶν του καί δέν μπορεῖ νά βγάλει μέσα ἀπό τή σύγχυση μιά μορφή μέ καθαρότητα, τό μόνο πού μένει στόν ποιητή εἶναι νά «μεθαρμόσει» τὰ ἐκφραστικά του μέσα, νά ἐπαναδιατάξει τήν ἐσωτερική τους συνοχή, ὥστε νά πετύχει τήν αὔξηση τῆς ἐκφραστικότητάς τους χωρίς νά ἐπιδοθεῖ στό κοσμογονικό ἔργο τῆς δημιουργίας νέων μορφῶν.

Ὁ Βαγενᾶς, μέ τὰ τελευταῖα του ποιήματα, ἐπιχειρεῖ νά βγάλει τήν ποίηση καί τήν ποιητική γλώσσα ἀπό τό χάος μιᾶς σουρεαλιζουσας, μά καθόλου σουρεαλιστικῆς γραφῆς. Ἐπιχειρεῖ νά καλύψει τό χάσμα σημασιῶν πού παρατηρεῖται στή γλώσσα μας. Γιά τοῦτο ἐπιδιώκει νά ἀνανεώνει καί νά ὀξύνει τή δύναμή τῆς, υἱοθετώντας μορφές καί σχήματα τῶν μορφῶν καί ἡ καθαυτή τους παρουσία, ἕναρ-

μονισμένη βέβαια πρὸς τό γλωσσικό αἶσθημα τῆς ἐποχῆς μας, εἶναι μιά οὐσιαστική κριτική παρέμβαση πού ἀναπροσανατολίζει τή μελέτη καί τήν προσέγγιση τῆς καλλιτεχνικῆς μορφουργίας ὡς σχέσεως κοινωνικῶν λόγων.

Ἔτσι, τὰ βιβλία του εἶναι κατάσπαρτα ἀπό χαϊκού, σονέτα, ὠδές, παντούμ, μπαλάντες, τερτσίνες, ἀναπαίστους, ἢ ἀκόμα ἀναφορές σέ συμβολικές μορφές καί εἶδη, ὅπως ἡ Γένεσις, ὁ ἐσωτερικός μονόλογος, τό dolce stil nuono. Ὅλ' αὐτά, βεβαίως, μόνο σέ γενικές γραμμές παραμένουν πιστά στή γνωστή τους μορφή. Τίποτα δέν μοιάζει στή θέση του, στίχος, ρυθμός, εἰκόνες τρεκλίζουν ἢ ἐπεκτείνονται ἀπροσδόκητα, ὅπως στά ποιήματα τοῦ Καρυωτάκη ἢ στά πρῶτα ποιήματα τοῦ Ρίτσου: «Τά πάντα», ὅμως γράφει ὁ Βαγενᾶς, «ἐξαρτῶνται ἀπό τήν ποιότητα τῆς ἔκστασης». Κι ἔτσι τίθεται τό ἐρώτημα ἂν ὄντως ὑπάρχει ἡ ἔκσταση ὡς δυνατότητα τοῦ σύγχρονου λόγου, δηλαδή ὡς αἴτημα τῆς σύγχρονης ψυχῆς. Καί ἂν ἡ καθημερινή λαλιά ἔχει τήν ἀπεικονιστική δύναμη ν' ἀρπάζει ἐκεῖνο τό «ἀερικό τό τίποτα» τοῦ Σαίξπηρ καί νά τό καρφώσει στή γῆ, δίνοντάς του «ὄνομα καί κατοικία».

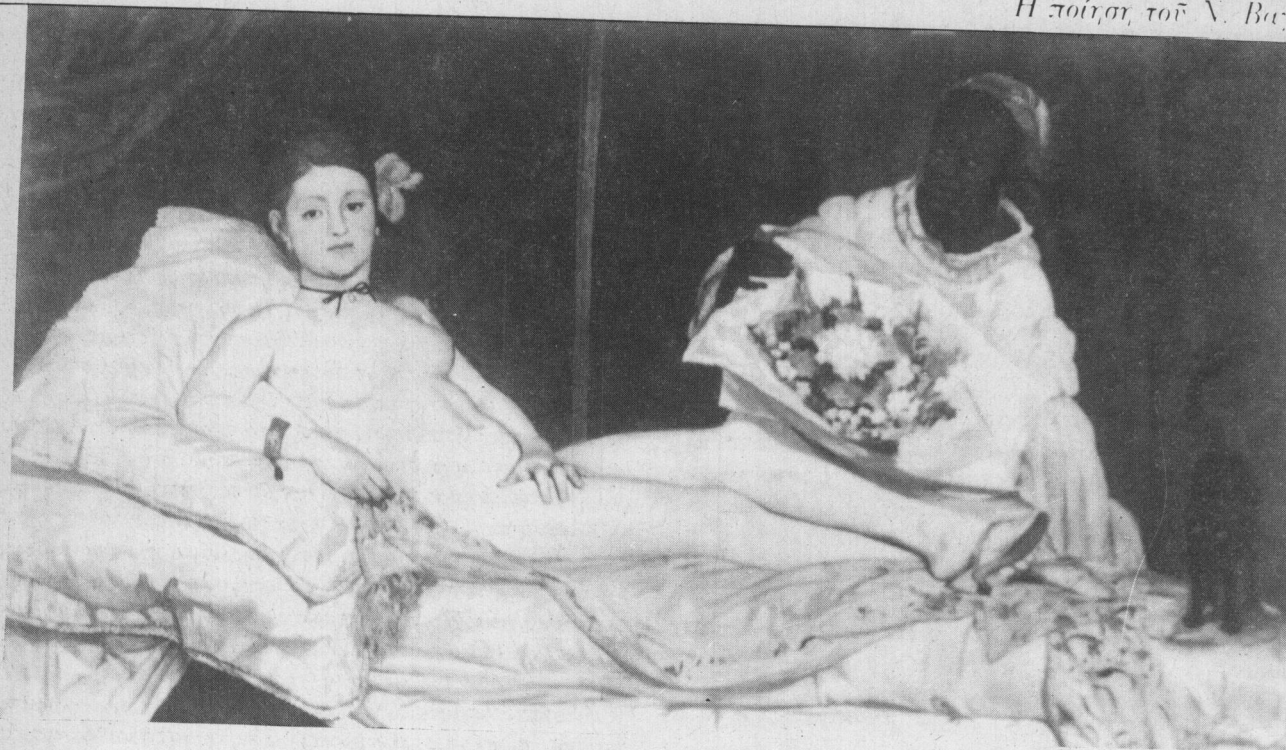
Ὁ Βαγενᾶς μέ μόνο το σονέτο «Dolce stil nuono» ἀποδεικνύει πῶς ὄντως ἡ γλώσσα μας ἔχει αὐτή τή δύναμη καί πῶς εἶναι δυνατόν ὁ λόγος νά προκαλέσει καί πάλι ἕνα αἶσθημα τῆς αἰσθητικῆς εὐφορίας καί πληρότητας.

*«Ἀκούω τό σφύριγμα ἀπό τή στροβιλιστή
βόμβα τοῦ χρόνου. Ὅμως δέν βλέπω πουθενά τό
ἀεροπλάνο*

*Ἡ ἔκρηξη θ' ἀκουσεῖ ὅταν θά πεθάνω
Ἄλλά ἴσως καί νά μὴν ἀκουσεῖ
καθόλου. Γιατί μέ λίγη τύχη καί μέ τή σωστή
μέθοδο μπορεῖ ξαφνικά ν' ἀλλάξει τό πλάνο.
Κι ὅλα ν' ἀρχίσουν ν' ἀνεβαίνουν πρὸς τά πάνω.
Νά τὰ τραβοῦν οἱ ἐλκυστικοί μαστοὶ
κάποιος θεᾶς πού θά 'χει μόλις ξυπνήσει γλυκά.
Σ' ἕναν οὐράνιο κῆπο. Καί δέ θά φορᾶ
παρά μονάχα ἕνα μεταξωτό διάφανο σάλι.
Ἡ ὀλόγυμνη (ὅπως τή γέννησε ἡ φύση)
θά σκύβει γιά νά δροσίσει στά νερά
τούς λευκοὺς τῆς ὤμων, τό λαμό καί τό κεφάλι».*

Ἡ γλώσσα τοῦ σονέτου ἔχει μιά συγκρατημένη ἔνταση, μιά λεπτότεχνη πρισματικότητα, ἕναν ρυθμό μαγνητικό. Πίσω τῆς νιώθουμε τήν ἀνθρώπινη περιπέτεια, τόν ἄνθρωπο πού νιώθει τό θάμβος τῆς ὑπαρξῆς καί ὄχι ἕναν ἔρωτα καταραμένο, ὄλο πόζα καί ἐπιτήδευση, φιμύθια καί ὑποκρισία. Καί ἐπιπλέον, μιά αἰσθητικὴ παράδοση ἀναδύεται αὐτόματα, κάνοντας αὐτό τό λιτό δεκατετράστιχο ἕναν συγκεντρωτικό φακό, ὅπου οἱ ἀκτίνες ἑνός λόγου ἐστιάζονται καί διαθλώνται μέ μιά νέα χρωματικὴ κλίμακα πέρα ἀπό τούς περιορισμούς μιᾶς κοινότοπης καλλιτεχνικῆς σύμβασης. Ἐδῶ φαίνεται ἡ νεοτερικότητα καί ὁ πειραματισμός: ὅταν οἱ γνωστοὶ ρυθμοὶ ξαναπαίρνουν μιάν ἀπροσδόκητη αὐθεντικότητα καί ταυτόχρονα, ὅταν ἀναδεικνύουν τὰ καλλιτεχνικά τους προηγούμενα. Ἔτσι, ξαναδιαβάσουμε τὰ σονέτα ὅλα ἐξαφορευτικά, ἀποκτοῦν μιά νέα ἀκολουθία, ἡ δημιουργικὴ καλαισθησία κερδίζει ἕναν κρίκο συνεχείας,

κερδίζει, ἂν θέλετε, μιά παράταση στό χρόνο. Μέ τόν Βαγενᾶ ξανακερδίζουμε αὐτό τό αἶσθημα πού εἶχαμε σχεδόν χάσει μετά τόν πόλεμο· ὅτι τελικά ἡ ἱστορία δέν ἀρχίζει μέ μᾶς, πώς «εἶναι παιδιὰ πολλῶν ἀνθρώπων τά λόγια μας» καί πώς εὐτυχῶς δέν εἴμαστε μόνοι μέσα στήν περιπέτεια τοῦ λόγου. Κερδίζουμε κοντολογίς τήν ἀλληλεγγύη τοῦ χρόνου, τή σοβαρότερη δικαιολογία γιά νά συνεχίσουμε νά γράφουμε.

Παράλληλα, μέ τό σονέτο αὐτό, θά προσθέσω ἐπίσης τόν «Ἐσωτερικό μονόλογο τοῦ Γεώργιου Χορτάτζη», τό «Ἵγνος (ἢ μάλλον Ὀδῆ)», τό «*De rerum natura*» καί μερικά ποιήματα ἀπό *Τά γόνατα τῆς Ρωξάνης*, ὁ νεοελληνικός λόγος καθαρίζεται ἀπό τά μιμητικά τερτίπια τῶν μοντερνισμῶν καί ξαναπιάνει τό νῆμα τῆς συνέχειάς του, γίνεται ἐπομένως ἀνοιχτός σέ πολλαπλές ἐρμηνεῖες καί συσχετισμούς. Μέ ἀπλότητα καί φυσική ἄνεση περνᾶμε ἀπό τή μορφή ὡς λογοτεχνικό εἶδος στή μορφή πού ἀνακεφαλαιώνει τά λογοτεχνικά εἶδη, τά ὑπερβαίνει καί δίνει μιά νέα στροφή στή λειτουργικότητα τῆς ποιητικῆς γλώσσας.

Τά τελευταῖα χρόνια, ὁ σχολαστικισμός καί τό ἀδιέξοδο τῆς ἀκαδημαϊκῆς κριτικῆς ἔχει μετατρέψει τά λογοτεχνικά εἶδη σέ μεταφυσική εἰκοτολογία, ἀναβιώνοντας, κάπως στρεβλωμένες, βασικές ἀρχές τοῦ νομιναλισμοῦ. Μέρος τῆς εὐθύνης γιά τήν ἀναβίωση αὐτή, σέ ἕνα ἄλλο ὡστόσο επίπεδο, ἔχει καί ὁ ἴδιος ὁ Βαγενᾶς, ὅταν ἐπιχείρησε νά ἀναστήσει τίς σοφιστικές φιλοκουβέντες τῶν Τσάτσου - Σεφέρη περί ἐλλόγου καί ἀλόγου στοιχείου. Ἐλλογο στοιχεῖο ἑνός ποιήματος εἶναι ἡ τεχνική του — καί αὐτό, ἐπειδή μπορεῖ νά περιγραφεῖ. Ὅλα τά ὑπόλοιπα εἶναι ἄλογα: ιδέες, εἰκόνες, ρυθμός. Τίποτε πιά ἄλογο, πιά ἄφραστο ἀπό τό φῶς τοῦ Ἐλύτη καί τοῦ Σαραντάρη. Γιατί τό ἄλογο δέν βρίσκεται στή συνάφεια τῶν εἰκόνων καί ἰδεῶν ἀλλά στό ἀκατανόητο τῆς ὑπαρξῆς. Ὑπάρχει στόν κόσμον καί ὄχι στό λόγο. Εἶναι ἡ ἀναντιστοιχία ἀνάμεσα στόν κοσμικό ρυθμό καί στήν ἀνθρώπινη ψυχή. Ἡ ποίηση τοῦ Βαγενᾶ,

τό ξανάπαμε αὐτό, πηγαίνει πολύ πιά πέρα ἀπό τόν ὀρίζοντα τῆς κριτικῆς του, ἔτσι πού πρέπει ἴσως νά πιστέψουμε ὅτι οἱ κριτικές του δέν ἀποτελοῦν, κατά τή διατύπωση τοῦ Ἑλιοτ, «ὑποπροϊόντα τοῦ ποιητικοῦ τοῦ ἐργαστηρίου», ἀλλά εἰσαγωγές ἀδασμολόγητων προϊόντων, τά ὁποῖα ἐνίοτε μπορεῖ νά συσκοτίζουν τήν ἰθαγένεια τῆς πραγματικῆς του παραγωγῆς.

Ἐπιπλέον, τά ποιήματά του διατυπώνουν τόσο ἄρτια αὐτό τό ἄλογο σύμπαν πού μᾶς περιέχει, ὥστε οἱ θεωρητικές ἐκλογικεύσεις τοῦ Βαγενᾶ νά ὑποβαθμίζονται ἀπό μόνες τους:

«Δῶρο τῆς ὑπαρξῆς; Μαγεῖα; Μουσική τῶν κόσμων;

Ἡ ἀπλῶς ἔκσταση τοῦ τίποτα;».

Ἔτσι μᾶς δείχνει ὁ Βαγενᾶς τί σημαίνει νά βιώνεις ἕνα σύμπαν ἀκατανόητο, ἕναν κόσμον σημείων χωρίς εἰρμό, χωρίς φιλία. Καί μόνο ἡ ἔκφραση, ὁ λόγος, ἡ ποίηση δίνουν σέ ὄλη τούτη τή χυμένη μάζα ἐνότητα καί νόημα, ἔρωτα κι ἐπαφή. Παλιά πράγματα ὅλα αὐτά, πολύ γνωστά καί ἐξάισια διατυπωμένα ἀπό τόν P. B. Shelley:

«*Language is a perpetual orphic song,
which rules with Daedal harmony
a throng
of thoughts and forms,
which else senseless
and shapeless were.*».

Ἡ γλώσσα εἶναι ἡ κοσμολογική σταθερά τῶν ποιητῶν, ὁ κοινός παρονομαστής τῆς ἀταξίας τοῦ σύμπαντος:

«Ἔτσι ὅπως ἔγραφα τό ποίημα
ἡ λέξη πόρτα
ἄνοιξε τρίζοντας
κι ἀέρας μπῆκε μέσ στό σπίτι.».

“Αν παλαιότερα θαυμάζαμε τήν ποίηση πού ήθελε νά γίνει αντικείμενο, ή νά μιλήσει μέ αντικείμενα, έδω θά πρέπει νά ξαναγυρίσουμε σέ μιά φιλικότερη έκδοχή της· τήν ποίηση ως κατ’ αναλογία συμμετοχο τών πραγμάτων. Κατ’ αναλογία, γιατί ή γλώσσα αναλογεί στά πράγματα, και συμμετοχο, γιατί μετέχοντας και ή ίδια στή σύλληψή τους γίνεται και ή ίδια αντικείμενο. ‘Η γλώσσα και, κατ’ επέκταση, ή ποίηση δέν διαχωρίζονταν ποτέ από τά πράγματα· ήταν, αντίθετως, μέρος τους και πιθανώς συνοδηγός τους στήν παραπλάνησή μας, ιδιαίτερα όσάκις μιλήσαμε γι’ αυτήν. ‘Ο Βαγενάς, έχοντας κατανοήσει αυτή τή διπροσωπία της γλώσσας, συμπαραουσιάζει τά χαρακτηριστικά της, τά κάνει φανερά, και ταυτόχρονα δίνει τό κλειδί νά τά θαυμάζουμε όπως και κάθε άλλο ώραίο φυσικό φαινόμενο.

Μιά νέα διακλάδωση αυτού του ποιητικού τύπου διακρίνουμε στό πρόσφατο βιβλίο του *‘Η πτώση του ‘Ιπτάμενου* (1989). Έδω σέ φόρμες κοφτές και λιτές δοκιμάζεται ή άντοχή τών δικών του συγκινησιακών πυρήνων, ή ικανότητά τους νά άφομοιώνουν, νά άναχωνεύουν, θά έλεγα κυριολεκτώντας, παράλληλους έκφραστικούς λογότυπους, νά τους έγκλιματίζουν στή δική του βίοσφαιρα, στή διάταξη του δικού του ύφους, μετατρέποντας τή γλώσσα του σ’ έναν κόμβο σημασιών. “Ένα ποίημα της Μαριάν Μούρ, πού άναστοιχειώνεται από τόν Βαγενά, λέει:

«‘Η έκσταση
παρέχει τήν άφορμή. Κι ή σκοπιμότητα
καθορίζει τή φόρμα».

‘Η έκσταση και ή φόρμα άποτελούν λοιπόν τούς κεντροθετικούς του άξονες. ‘Η έκσταση ως ή επιζητούμενη έμπειρία και ή φόρμα ως ή επιζητούμενη τελείωση. Γύρω από τούς πόλους αυτούς, οι «μιμήσεις» του Ρόμπερτ Λόγουελ έξελλυνίζονται δημιουργικά και άναστιβώνονται, παίρνουν μιάν οικειότητα φωνής και μιά νέα σκοπιμότητα. Ταυτόχρονα, στίχοι δάνειοι επαναπροσδιορίζονται μέσα από ένα πιό προωθημένο στήν πρόθεσή του συγκείμενο:

«‘Ο ήλιος κυκλοδιώκτος ... Αυτά
ή κάτι τέτοια μέ κάνουν
νά ξενοχτώ ψηλαφώντας τή χνουδωτή
άράχνη του χρόνου».

‘Ο στίχος του Κάλβου άποκτά μιά νέα σημασία, επειδή βρίσκει τή συνέχειά του. Γίνεται ή ζύμη πού μετουσιώνει τό παρελθόν μέσα από τήν ένταση του παρόντος. Αυτό άκριβώς πού παλαιότερα είχε πει μ’ έναν άπροσδόκητα όραματικό τόνο ό Γιώργος Σαραντάρης:

«- Τί έμεινε από τό έργο του Καβάφη;
- Κάτι σάν κυπαρίσσι.
Τί μένει από τά όλοζώντανα φιλιά του Γρυπάρη;
- Μένουμε ίσως έμεις, οι άκοίμητες νύμφες του
‘Ιονίου Πελάγους, έμεις, ό Κάλβος».

“Όλη ή ποίηση είναι άπάντηση όχι σ’ εκείνα τά θρησκευτικά έρωτήματα «ποιοί είμαστε, πούθε, γιά πού», αλλά τί έμεινε μέσα μας από τούς περασμένους, από τό πρό-

σωπο της θλίψης τους και τί άπομένει σέ έμάς νά προσθέσουμε. Αυτήν τήν άπάντηση προσφέρει ό Βαγενάς:

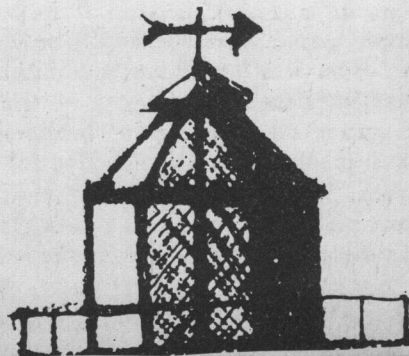
«δέν είναι αυτό πού λές
είναι αυτό πού δέν λές
πού έχει νόημα».

Κι έδω καταλήγει: μέ τή σιωπή του λόγου, δίνοντας νόημα στήν άπουσία λόγου, σημασιοδοτώντας τήν ανθρώπινη ύπαρξη, τό έσύ, μέσα στήν πιό γόνιμη αυθεντικότητά της. «‘Η σιωπή σου, τώρα, είναι ή φωνή σου», γράφει ένας από τούς πιό μεστούς μακαρισμούς του Ρίτσου. ‘Η σιωπή ως τελειωτική άπάντηση πέρα από τόν λόγο.

Μέσα από αυτούς τούς πειραματισμούς-ποιήματα, ό Βαγενάς όλοκληρώνει έναν δικό του έκφραστικό πυρήνα και μιά προσωπική συγκινησιακή δομή. ‘Επιχειρώντας μιά κάθετη τομή στίς ποιητικές γραφές, περνάει πέρα από τόν όρίζοντα της άμορφης σύγχυσης. ‘Ανανεώνει τίς μορφές και μετατρέπει τόν λόγο τους σέ πυρήνα συγκινησιακό και σέ έστία θερμότητας. Μέσα στή σύγχρονη ποίηση κομίζει έναν λόγο ένοποιητικό, έναν λόγο πού συνενώνει τήν πολυτυπία της μεταπολεμικής γραφής, τήν άπροσδιοριστία της, σέ στέρεες μορφές μέ καθαρά περιγράμματα.

“Αν ή ποιητική είναι μιά άλυσίδα παραδόσεων, ό Βαγενάς ως τώρα μάς έχει προσφέρει τούς κρίκους πού έλειπαν. Συγχεφαλαιώνοντας τίς ιδιοτυπίες έκφραστικών ιδιωμάτων, προχωράει στή θαρραλέα τους επαναδιάταξη στό χώρο και στό χρόνο, επαναπροσδιορίζοντας τή χρήση τους κι έπομένως τό φάσμα τών σημασιών τους. ‘Απλοποιώντας τίς έπιτηδεύσεις της μεταπολεμικής γραφής, ξαναδίνει στή γλώσσα τήν καθαρότητα τών συνευρισμών πού χρειάζεται για νά ξανακερδίσει τήν άκεραιότητά της ως ανθρώπινος λόγος και άξιολογικό σύστημα.

“Απομένει τώρα νά δοϋμε τή συνέχεια: άν δηλαδή περάσουμε από τόν λόγο πού άποκαθαίρει στό λόγο πού οικοδομεί. “Αν ό Βαγενάς από κριτικός γίνει συμβολοευρέτης και μυθοποιός, άν ή γλώσσα του άποκτήσει τήν άντοχή νά σηκώνει τό βάρος ενός μύθου και νά ύψωθεί σέ ταξινομική άρχή. “Αν τελικώς τό έγχείρημά του όλοκληρωθεί και από τήν ποιητική προχωρήσει στήν ποίηση πού έρχεται ως όριακό σημείο πριν τή σιωπή και μετά τήν τεχνική. ‘Η ποίηση του Βαγενά, προτού γίνει θεσμοθετημένη αξία, προτού προσληφθεί από τούς άκαδημαϊκούς και γίνει λήμμα ενός κανόνα, είναι ακόμα μιά χαρούμενη ύπόσχεση, μιά γνώση πού προξενεί χαρά. Είναι μιά έλπιδοφόρα ύποθήκη πού περιμένουμε μέ ενδιαφέρον νά δοϋμε ποιός θά τήν πάρει στά χέρια του: ό ποιητής ή ό επιστήμονας.

'Αλέξης Πανσέληνος

Βραδιές μπαλέτου

Μυθιστόρημα, έκδ. Κέδρος, 'Αθήνα 1991, σελ. 448

Ο συγγραφέας 'Αλέξης Πανσέληνος ανήκει στη γενιά των πεζογράφων που παλεύουν με τις ιδέες και την πραγματικότητα. 'Η λογοτεχνία γι' αυτούς είναι κάτι περισσότερο από μία περιπέτεια γραφής. Είναι «ή κατασκευή ενός μηχανισμού μέσα από τον οποίο μεταπλάθεται ή αλήθεια σε μύθο και ο μύθος σε αλήθεια, μέσα από τον οποίο συμβολοποιούνται τά θραύσματα της συνηθισμένης και ουδέτερης καθημερινότητας καθώς προβάλλονται μεγεθυμένα, όξυμένα, ώστε να μπορέσει ο αναγνώστης να βρει τις αντιστοιχίες με όσα ο ίδιος έχει αισθανθεί και κατά κάποιο τρόπο διατυπώσει μέσα του...»¹ Τά βιβλία του 'Α. Πανσέληνου (Α.Π.) δικαιώνουν τις προγραμματικές αυτές του σκέψεις και φυσικά τά καθιστούν ενδιαφέροντα στίς πενιχρές περιπέτειες ιδεών της εποχής.

Τά έργα του Α.Π. έρχονται από πολύ παλιά. Από τούς μεσοπολεμικούς και μεταπολεμικούς πεζογράφους, που ή τάξη τους, ή ιδεολογία και ή εποχή τους καθοδηγούσε στενά τις αισθητικές τους αναζητήσεις διαμορφώνοντας μία σύζευξη λογοτεχνικών και κοινωνικών κριτηρίων. Έχει γραφεί ότι ή μετά τό 1974 πεζογραφία στην πλειοψηφία της άσχολήθηκε με τό ιδεολογικοπολιτικό μυθιστόρημα, ρευστοποιώντας λογοτεχνικά τούς τόκους του κεφαλαίου «'Αγώνες της 'Αριστεράς», αφήνοντας τό σήμερα να γλιστρά μέσα από τά χέρια τους.

Ο Α.Π. μετά τά διηγήματά του *Ίστορίες μέ σκύλους* (1982), που άποτελοῦσαν σπουδές στην μικροκλίμακα της ανθρώπινης περιπέτειας, πέρασε στην *Μεγάλη πομπή* (1985) της περιγραφής της ένσωμάτωσης του νέου στό σύστημα και έφθασε στίς *Βραδιές μπαλέτου* (1991), μία άναζήτηση της σχέσης του σήμερα με την μεταπολεμική 'Ελλάδα. 'Η ιδεολογία, ή χρήση της και ή κατάχρησή της δέσποζε στά δύο τέλευτα. Στην *Μεγάλη πομπή* ο νέος ύφίσταται τίς ιδεολογικές έπεξεργασίες του συστήματος. Ο ήρωάς του, ο Νότης Σεβαστόπουλος, συνιστούσε μία τομή στους νεολαιίστικους λογοτεχνικούς ήρωες, που στίς αρχές της δεκαετίας του '80 έκαναν θορυβώδη εμφάνιση (Β. Ραπτόπουλος, Π. Τατσόπουλος, Α. Σφακιανάκης κ.ά.). Ο Α.Π. ξέφυγε από την περιγραφή, ένα είδος λογοτεχνικού styling που γινόταν προσπάθεια να αναπτυχθεί τότε με πληθωρικές αναφορές στην άμφισβήτηση της παρέας, στό ρόκ, στίς μηχανές, στόν κόσμο των κόμικ... Ο Ν. Σεβαστόπουλος και κόμικς διάβαζε, και μηχανές οδηγούσε, και ρόκ ήτανε, μά περισσότερο από αυτά έδινε με τό μέτρο της άφέλειας και του συναισθηματισμού της πρόωρης έφηβείας όσο και με την όδυνηρή άπορία που προκαλούσε ή ανακάλυψη ενός άδηφάγου κοινωνικού συστήματος, την άσφαλή πορεία που οδηγεί τον νεολαιίστικο αυθορμητισμό στόν κοινωνικό κομπορμισμό και την ύποταγή-ένσωμάτωση.

Στό καινούργιο του βιβλίο *Βραδιές μπαλέτου*, ο Α.Π. άναζητεί τό κοινωνικό και ιδεολογικό στίγμα μεγαλύτερων, και από τό δικιά του, ηλικιών. Σάν συγγραφέας παραμένει στό ενδιαμέσο των ηλικιών των ήρώων του στην *Μεγάλη πομπή* και στίς *Βραδιές μπαλέτου*.

Πρόκειται για την ιστορία τριών γερόντων. Έχουν ζήσει τό ζωή τους αλλά και σήμερα δέν έχουν παραιτηθεί. Τήν ξαναζούν μέσα από τίς άναμνήσεις τους. («'Όσες φορές νομίζω ότι κάτι ζω, άπλως θυμούμαι κάτι που έχω ζήσει»). 'Η ζωή τους ζετυλίζεται άναδρομικά, μέσα από ένα

ήμερολόγιο, μπροστά στά μάτια μιās νέας κοπέλας που άδυνατεί να τούς καταλάβει.

Καί οί τρεις έχουν βιώσει τό δύσκολη έμφυλιακή και μετεμφυλιακή 'Ελλάδα. 'Η σχέση τους με τά γεγονότα είναι καθοριστική όχι μόνο γιατί σημαδεύουν την προσωπική τους διαδρομή στόν κοινωνικό και πολιτικό χώρο αλλά γιατί δίνουν πλούσιο υλικό στόν Α.Π. να «μελετήσει» τό πώς αυτά τά γεγονότα οδηγούν ή εκτρέπουν, φορτίζουν ή ύπονομεύουν τίς διαπροσωπικές τους σχέσεις, τό αξιακό τους σύστημα, τίς συναισθηματικές, ψυχολογικές τους καταστάσεις.

'Αντίθετα, τό σήμερα καταγράφεται με την άπουσία της πολιτικής και ιδεολογικής πάλης στά πρόσωπα των νέων ηλικιών που ύπεισέρχονται στό μύθο και έν μέρει στην ζωή των τριών ηλικιωμένων. "Οχι ότι λείπουν οί πολιτικές αναφορές σε γεγονότα του σύγχρονου βίου. 'Αντίθετα, υπάρχουν αρκετά τέτοια, μόνο που τούς νεαρούς ήρωες τούς φορτίζουν άρνητικά. Είτε άποδεχόμενοι παθητικά τό παιχνίδι της έξουσίας είτε βιώνοντας την παραφθορά της πολιτικής πράξης, οί ύφιστάμενοι τον παρασιτικό κοινωνικό περίγυρο των πολιτικών προσώπων που τούς εκτρέπει σε μία στάση ζωής ή όποια άπλως μέσα από τον συμβιβασμό εξασφαλίζει την έπιβίωση των ύποκειμένων. Σ' αυτή τή διαδικασία, τά προσωπικά όράματα, περνώντας από τό κρεβάτι του Προκρούστη, θά «έπιβιώσουν» μέσα από τον έξευτελισμό τους, τό μικρότητα και την ετέλεια.

Οί τρεις ηλικιωμένοι όμως άνασύνουν από τά βάθη των άναμνήσεών τους μιάν άλλη ζωή. Μιά ζωή που δικαιώνεται όχι από τό τελικό άποτελεσμα —και οί τρεις έχουν πλήθος συμβιβασμούς στην πλάτη τους— όσο από τό συμμετοχή τους στίς ρήξεις, στην προσπάθειά τους να άνατρέφουν τον ρου της ιστορίας, την άδυναμία τους να ζήσουν μακριά από την κοινωνία και την πολιτική, ακόμα και όταν αυτή τούς ξερνάει στό περιθώριο ή τούς άναγκάζει στην ύποταγή και την ετέλεια.

Και οι τρεις γέροντες είναι πλούσιοι όσο και αντιφατικοί χαρακτήρες, σφραγισμένοι από τον καιρό τους. Ο Γιώργος Μορφονιός, άνθρωπος του παρασκηνίου, δύσμορφος, έραστής της τέχνης, με δανεική καριέρα από οικογενειακή φροντίδα, που συμμετέχει στην Αντίσταση μέσα από ένα σύμφυμα περίπλοκων αναζητήσεων. Ο συγγραφέας Μάριος Παρασκευαΐδης, πλάνητας στον κόσμο των διανοουμένων, μακριά από τις κορυφές, άμφισβητίας του κομμουνιστικού κατεστημένου αλλά και συνοδοιπόρος του. Ο Σωτήρης Μαρκέας, στέλεχος του ΚΚΕ, πληροφοριοδότης της Ιντέλιτζενς Σέρβις, κινούμενος με ευκολία ανάμεσα «χάι σόσάιτι» και «πλέμπας», είναι θυρυβώδης σαν τους ρομαντικούς: καταρράκτες ήχου αλλά σταγόνα νερού. Στην αντίπερα όχθη ζει η Κάτια του σήμερα, φιλόδοξος μπαλαρίνα της Λυρικής, που τό όραμά της για καριέρα περνά μέσα από χιλιάδες μικρούς και μεγάλους συμβιβασμούς. Αναζητά την αλήθεια στην ζωή των προηγούμενων γενεών αλλά τά κοινωνικά και ιδεολογικά της κριτήρια είναι άκρωτηριασμένα. Δίπλα της ένα πλήθος καλλιτεχνών και «καλλιτεχνών» που έχουν έναποθέσει στη μίζερη ζωή τους μίζερα όνειρα, που θέλουν να πραγματοποιήσουν μέσα από μίζερες πράξεις.

Αντιστικτικά στις δύο γενιές αναγνωρίζει κανείς τή διαφορετικότητα των άπλων και ούσιωδών της ζωής. Και από τις δύο γενιές απουσιάζει ή ευτυχία. Οι νεότεροι κυκλοφορούν μέσα στη ζωή χωρίς να την ζούν. Ανακαλύπτουν καθημερινά με φρίκη ποιοί κινούν τά νήματα, τό πλήθος, τό είδος και τήν ποιότητα των συμβιβασμών που τούς ζητούν. Αποποιούνται τήν ευτυχία, θωρακίζόμενοι στην παθητική ένατένιση και στον μαζικό ή περιθωριακό κομπορμιισμό. Παίρνουν σέ μικρές δόσεις έναν θάνατο που τούς έχει ήδη προαναγγεληθεί. Για τούς παλιότερους, ή ευτυχία ήταν «ένα κίβδηλο νόμισμα».

Δέν τό δεχτήκανε όμως αυτό παθητικά, ποτέ. Έζησαν τή χαρά να συμμετέχουν, να παίρνουν αποφάσεις με άδηλο αποτέλεσμα, να ίσοροπούν

έπικίνδυνα μεταξύ ζωής και θανάτου. Κέρδισαν τήν ανθρωπιά τους άναμετρούμενοι με τά όριά τους. Η ευτυχία τους ήταν ή στιγμή της άναμέτρησης που σ' αυτήν κρίθηκαν αξίες, φιλίες, έρωτες και ιδέες.

Η φιλία των νεότερων στηρίζεται στο κύκλωμα, στην παρέα, στις δημόσιες σχέσεις. Η τριάδα των ήλικιωμένων — άνθρωποι χωρίς τίποτε κοινό — στηρίχτηκε στο ότι ήταν έκεϊ. Μοιράστηκαν μιά φέτα ζωής που «έτρεχε γοργά κάτω από τά πόδια τους». Προδοσίες, αντιπαραθέσεις, ήττες και ταπεινώσεις σηματοδότησαν μιά ζωή έντονα βιωμένη και για αυτούς — και τον Α.Π. — κερδισμένη.

* * *

Ο Α.Π. βρίσκει ευκαιρία να θέξει πολλά θέματα, ιδιαίτερα από τον κόσμο της τέχνης. Η καλλιτεχνική δημιουργία και οι αισθητικοί της νόμοι, τά νέα δεδομένα στο χώρο των τεχνών, ή άλλαγή του ρόλου του καλλιτέχνη. Ακόμα, δέν χάνει ευκαιρία να τακτοποιήσει κάποιους έκκρεμείς ως φαίνεται λογαριασμούς, όπως να πεί τή γνώμη του για τή γενιά του '30 και τούς λογοτέχνες της — «άπολογητές μιās τάξης που κυλίστηκε παφλάζοντας μέσα στη λάσπη της 4ης Αυγούστου». Στο στόχαστρό του βρίσκεται και τό ύπουργείο Πολιτισμού, ή «σοσιαλιστική» πολιτιστική του πολιτική, ακόμα και ή τότε ύπουργός του, ή Μελίνα Μερκούρη.

Όμως τό σήμερα στο βιβλίο του Α.Π. κατέχει δυσανάλογο χώρο σέ σχέση με τό χθές. Τά πρόσωπα των νερών ήλικιών διαγράφονται σαφώς πύ άδύνατα, με πολλές πτυχές του χαρακτήρα τους να παραμένουν για τον άναγνώστη στο σκοτάδι ή τό υπόφως. Έτσι, μερικές φορές κινούνται, πράττουν αλλά δέν ζούν.

Η άδυναμία αυτή έδράζεται και στην περιορισμένη έμβέλεια του χρησιμοποιημένου εύρηματος από τον Α.Π. Τό εύρημα είναι ή έξιστόρηση του παρελθόντος μέσα από ένα ήμερολόγιο που καλύπτει τά 4/5 σχεδόν της μυθιστορηματικής ανάπτυξης. Τό

αντίστοιχο εύρημα στην Μεγάλη πομπή (παράλληλη διήγηση μέσα από ένα κόμικ που διαβάζει ο ήρωας) λειτουργούσε, γιατί δημιουργούσε έπάληλα περάσματα από τό φανταστικό στο πραγματικό, όπου πολλές φορές τό ένα έπεξηγούσε τό άλλο. Αντίθετα, στις Βραδιές μπαλέτου τό ήμερολόγιο — τό παρελθόν δηλαδή — βαραινεί πάνω στη σημερινή πραγματικότητα, αναπτύσσοντας έτεροβαρείς χαρακτήρες και καταστάσεις. Ό,τι κινείται στο παρελθόν είναι ζωντανό, ολοκληρώνεται, ενώ ό,τι υπάρχει στο σήμερα παρουσιάζεται άποσπασματικό και στατικό. Αν αυτό δέν υποκρύπτει τήν άποψη ότι τό παρελθόν, με όλο τό βάρος των τραυματικών έμπειριών, δέν έπαυε να συνιστά τήν πραγματική ζωή, τότε βρισκόμαστε μπροστά σέ μιά άφηγηματική και δομική δυσχαμφία. Ο άναγνώστης, από ένα σημείο και μετά, παύει να ενδιαφέρεται για τό σήμερα.

Παρ' όλ' αυτά, οι Βραδιές μπαλέτου είναι μιά φρέσκια ματιά στη μεταπολεμική Ελλάδα. Η άναμφισβήτητη ικανότητα του Α.Π., μέσα από έναν στέρεο λόγο, να πλουτίζει τις φόρμες του με τή δύναμη των ιδεών, ενεργοποιεί στα μάτια του άναγνώστη τήν κριτική όπτική, άφου αυτές — οι ιδέες — παρουσιάζονται έκθετες τόσο με τά θετικά τους στοιχεία όσο και με τήν παραφθορά που τις συνοδεύει ή τούς επιβάλλεται.

Γιάννης Ν. Μπασκόζος

1. Άλέξης Πανσέληνος. «Τό έλληνικό μυθιστόρημα και τό κοινό του». Περιοδικό Λέξη.

